

GEOGRAFIE

SBORNÍK
ČESKÉ GEOGRAFICKÉ SPOLEČNOSTI

2000/1

ROČNÍK 105

GEOGRAFIE
SBORNÍK ČESKÉ GEOGRAFICKÉ SPOLEČNOSTI
GEOGRAPHY
JOURNAL OF CZECH GEOGRAPHIC SOCIETY

Redakční rada – Editorial Board
BOHUMÍR JANSKÝ (šéfredaktor – Editor-in-Chief),
VÍT JANČÁK (výkonný redaktor – Executive Editor), JIRÍ BLAŽEK,
ALOIS HYNEK, VÁCLAV POŠTOLKA, VÍT VOZENÍLEK, ARNOŠT WAHLA

OBSAH – CONTENTS

HLAVNÍ ČLÁNKY – ARTICLES

Jeřábek Milan: Tematický vstup – pohraničí v regionálním rozvoji a jeho výzkum	1
Thematical entry into the problem – borderland in regional development and the relevant research	
Dokoupil Jaroslav: Teoretické přístupy k problematice pohraničí s aplikací v česko-bavorském prostoru	10
Theoretical approaches to the problems of borderland with application in the Czech-Bavarian space	
Jeřábek Milan, Kučera Kateřina, Müller Bernhard, Příkrýl Jan: Vnímání socioekonomického vývoje v česko-saském pohraničí – případová studie na lokální úrovni měst Kraslice – Klingenthal	19
Perception of social-economic development in the Czech-Saxon borderland – case study on the local level of the towns of Kraslice and Klingenthal	
Novotná Marie: Hodnocení zemědělského využívání krajiny v pohraničním regionu Pošumaví	34
Evaluation of Agricultural Landuse in the Pošumaví Region	
Kollár Daniel: Slovenská migrácia za prácou do Rakúska – realita verzus predstavy	41
Slovak commuter migration into Austria – reality versus imaginations	
Daněk Petr: Existuje politická kultura českého pohraničí?	50
Does exist a political culture of the Czech borderland?	

MILAN JEŘÁBEK*)

POHRANIČÍ V REGIONÁLNÍM ROZVOJI A JEHO VÝZKUM

M. Jeřábek: *Borderland in regional development and the relevant research*. – Geografie – Sborník ČGS, 105, 1, pp. 1 – 9 (2000). – The geographic public receives another monothematic issue dedicated this time to the Czech borderland. Specific problems, conditioned by differentiated physical-geographical and mainly social-economic conditions of the given territory, have been studied since the 1930's. The 1990's have undoubtedly brought a new impulse to its development connected both with internal processes (democratization of the society, economic transformation, etc.) and external aspects (for instance its exposed position, transitory function, European integration). The running changes have become a challenge for researchers from different geographical work places studying, up to now in a more or less isolated way, only segments of the borderland (for instance those of Ústí nad Labem are interested in the Bohemian-Saxon border). Two similarly aimed projects monitoring the part of the Czech borderland, the importance of co-operation with neighbouring countries and integration of the Czech Republic into European structures have been solved with the backing of the Ministry of Foreign Affairs of the Czech Republic (1998 – 1999) and the Grant Agency of the Czech Republic (1999 – 2000). The authors of the published papers mainly come from the work places involved in these two projects, but also other colleagues, including those from abroad, have been invited to take part. The intention of this volume is to stress the concrete problems or situations in the model borderland regions and to rise up a discussion on the problems of the borderland at present and in the future.

KEY WORDS: borderland – border effect – exposed position – transit – regional development – regional policy – Europe – differentiation – integration – Euroregion.

Monotematické číslo „Pohraničí ČR“ vzniklo a je vydáváno za podpory projektů MZV ČR č. 10/3/98 a GA ČR č. 205/99/1142.

Geografické veřejnosti se dostává do rukou další monotematické číslo odborného periodika věnované tentokrát pohraničí České republiky. Podnět k přípravě a následně zařazení této problematiky se zrodil ze snahy širokého řešitelského kolektivu pedagogických, vědeckých a odborných pracovníků působících na převážně geografických pracovištích vysokých škol takřka po celé republice. Určitou iniciační roli však je zapotřebí přiznat Ministerstvu pro místní rozvoj ČR, odkud pramenila myšlenka spojit aktivity, doposud izolovaně realizované, do jednoho širokého „záběru“. Druhý impuls zvenčí resp. finanční zajištění výzkumu poskytlo udělením grantu na léta 1998 a 1999 Ministerstvo zahraničních věcí ČR. Informativní zpráva o řešení projektu byla otištěna v čísle 1998/4 Geografie.

Dovolte mi však úvodní slovo začít osobním vyznáním a teprve následně přejít k tematickému zarámování či představení předkládaného sborníku.

*) hlavní řešitel projektů podporovaných MZV ČR a GA ČR, zabývajících se problematikou pohraničí ČR

Narodil jsem se v severočeských Teplicích, od ukončení vysokoškolských studií na Albertově se mým místem trvalého bydliště – řečeno terminologií geografie obyvatelstva a sídel – stalo krajské město Ústí nad Labem. Nechci na tomto místě polemizovat a rozebírat problematiku stability či nestability obyvatelstva, zakořeněnosti či vazby k „rodné hroudě“. V každém případě se ale považuji za Severočecha, za občana se silným vztahem k regionu vymezenému zhruba městy Klášterec nad Ohří a Děčín. Na severní straně je tato oblast ohraničena nejen Krušnými horami a Labskými pískovci, ale také – nebo možná především – státní hranicí. Vzpomínám-li, pak vždy pro mě představovala cosi mimořádného, atraktivního a vyhledávaného. Zároveň geografická blízkost nabízí poměrně snadnou možnost nejen návštěvy, ale především srovnání (geografického?) života u nás a tam, tedy dříve v Německé demokratické republice a dnes v jedné z nových německých spolkových zemí, Svobodném státu Sasko.

Přesto moje první pracovní setkání s předmětnou problematikou se týkalo spolupráce s Polskem. Někdy v polovině 80. let jsem se zúčastnil jako zástupce regionálních orgánů tehdejšího Severočeského kraje jednání o koncepci česko-polské spolupráce v pohraničních oblastech. Trvalo pak zhruba deset let, než jsem se ve své pracovní činnosti k této problematice vrátil. Mezitím se ale tzv. rámcové podmínky, tj. politická, společenská, ekonomická i ekologická situace, výrazně změnily. Nicméně můj zájem o dění v pohraničí zůstal zachován či snad ještě vzrostl. Ta zřetelná nebo jen pomyslná čára totiž stále znamená určitý předěl, kde jedno končí a druhé začíná, kde dochází k většímu či menšímu oboustrannému ovlivňování. V žádném případě nemůžeme (neměli bychom) se tvářit (chovat, jednat), jako by ta druhá strana neexistovala.

1. Definice pojmu a vymezení pohraničí Česka

O problematice pohraničí se hovoří v našich podmínkách od konce 30. let 20. století. Vždy se jednalo o území výrazně diferencovaná ekonomickým vývojem i národnostním složením obyvatelstva (s výrazným zastoupením Němců). Co se rozumí pod pojmem pohraničí? První vymezení bylo ztotožněno s územím, které okupovala německá armáda ve 2. světové válce. Pro potřeby dosidlovací politiky a uplatňování dalších nástrojů byly v letech 1949, 1960 a 1969 vzhledem k administrativně správnímu členění provedeny dílčí úpravy. Poslední předrevoluční vymezení pochází z roku 1986, bylo podmíněno vojensko-politickými zájmy a týkalo se pouze jihozápadního pohraničí: konkrétně určenými obcemi okresů sousedících se Spolkovou republikou Německo a Rakouskem. Jen s nepatrnými úpravami ve shodném vymezení bylo postupováno při „obnově a rozvoji pohraničních oblastí“ na základě usnesení vlády ČR z roku 1991.

Samotné vymezení pohraničí nemá jen aplikační (praktickou) rovinu, ale zahrnuje vlastní výzkumný problém. Po pravdě řečeno teoretických prací, založených například na empirickém výzkumu z konkrétních oblastí, není alespoň z našeho prostředí příliš. K našemu vnímání jsme proto přistoupili, takéž s ohledem na dostupnost datové základny, zcela pragmaticky a do určité míry zjednodušeně. Pohraničí (či příhraničí) chápeme jako souvislé území, sestávající se z okresů při státní hranici. Takto určíme 35 ze 76 okresů Česka, které se dohromady podílejí téměř polovinou plochy, na počtu obyvatel ČR pak více než třetinou.

2. Územní diferenciacie socioekonomického vývoje se zaměřením na pohraničí

2.1. Obecné tendence podmíněné geografickou polohou a vliv vývoje v Evropě

Postavení pohraničí se historicky vyvíjelo, toto území prožívalo období rozmachu i úpadku. I když příhraniční území bude ve většině případů periferní oblastí národních států, nemusí být zároveň na okraji zájmů centra a zapojení do společensko-ekonomického dění země. V tomto smyslu lze jako přirozenou reakci 90. let chápat snahu příslušných regionálních a lokálních představitelů (institucí) využít do té doby nevýhodné polohy prostřednictvím sousedské difúze k „obohaceni“ (pouze vlastnímu?). Dříve spíše politicky a ekonomicky podporované území (např. Šumava) se výrazně mění a z rozvoje těchto oblastí by dnes měly mít prospěch – v zájmu územní (státní) integrity – také ostatní (vnitrozemské) oblasti. Naproti tomu pozice jiných dříve neotřesitelně silných průmyslových oblastí (např. Severočeské hnědouhelné pánve) se oslabuje a některé okresy se ocitly mezi problémovými.

Po rozpadu bipolárního rozdělení světa došlo ve střední Evropě k významným změnám, které se projevují jak v centrálních, tak především periferních oblastech jednotlivých států. Společensko-ekonomická transformace zahájená v České republice po roce 1989 mění významně prostorovou strukturu země. Jeden z nejdůležitějších rozvojových faktorů souvisí s exponovaností ve smyslu polohy resp. vzdálenosti od domácích a zahraničních (mezinárodních) zdrojů kapitálu a inovací. Obecně je možno říci, že „region je tím atraktivnější, čím blíže je ku Praze nebo k západním hranicím České republiky a čím více je urbanizovaný (Hampl 1996). Obnovuje se tak orientace na západ, a to ve smyslu geografickém i ideovém. Z polohy ČR jednoznačně vyplývá její tranzitní funkce v rámci celoevropských politických, ekonomických i společenských kontaktů. Lze předpokládat, že vývojové možnosti regionů těžících z kontaktů se Západem se budou dále zlepšovat. V západní části státu, tj. ve vlastních Čechách, tradičně významné ekonomické oblasti (již za Rakouska-Uherska) se obnovila rozvojová dynamika. Nové možnosti (otázkou je, zda jsou vždy využity) získaly mnohé, dříve periferní příhraniční oblasti. Území donedávna uzavřená „železnou oponou“ jsou dnes v bezprostředním styku s oblastmi (byť okrajovými) nejvyspělejších evropských zemí. Vzhledem k většinou zachovalému životnímu prostředí (s výjimkou severozápadních Čech) se tyto oblasti mohou stát jedním z preferovaných cílů turistického ruchu a zahraničních investorů. Určitou brzdou rozvoje je nízká intenzita osídlení, chybějící infrastruktura a vysoký podíl primárního sektoru. Naproti tomu Morava, vzdálená od těchto západních vlivů, ztrácí své postavení, což bylo ještě zesíleno rozdělením Československa. Zejména východomoravské regiony jsou ohroženy postupnou marginalizací, podpořenou i odlišným sociálně ekonomickým vývojem na druhé straně hranice (Illner 1995).

Naznačené územní diferenciacie nastolují i obecnější otázku regionálního vývoje. Změní se postupně dávné rozdělení českých zemí (obdobně jako světa či Evropy) na rozvinutější (více industrializovaný a urbanizovaný) sever a méně rozvinutý (více rurální či agrární) jih? (Hranice je tvořena přibližně spojnici měst Plzeň – Praha – Pardubice – Olomouc – Frýdek-Místek.) Otázkou je, zda vznikne nová regionální polarizace země podél osy západ – východ, s lepšími předpoklady rozvoje v západních částech?

Problematika pohraničí, doplněná později možnostmi přeshraniční spolupráce, není nová. V Evropě se tradičně konstituovaná historická území, rozděle-

ná státními celky vybudovanými na národnostním principu, snaží omezit nevýhody hraničních oblastí plynoucí z okrajové polohy a zlepšovat životní podmínky zdejších obyvatel. Předmětnému tématu se tak věnují všechny významné dokumenty koncepčního charakteru v oboru prostorového uspořádání a plánování, jakož i četné konkrétní projekty („operační programy“) regionální politiky.

O problematice pohraničí se zmiňuje materiál Evropa 2000+, v němž je řešeno prostorové uspořádání Evropské unie. Další z dokumentů Charta prostorového plánování definuje pohraničí jako zvláštní územní typ, v němž „smyslem koordinované mezinárodní politiky je otevřít hranice, zabezpečit pohraniční konzultace a spolupráci a společně využívat infrastrukturní zařízení, jakož i v zájmu podpory stále těsnějších kontaktů obyvatelstva usnadňovat přímé styky příslušných regionů a měst“. Vylučně této problematice se věnuje Evropská charta hraničních a přeshraničních regionů, kde se setkáváme např. s těmito pojmy či myšlenkami: ztráta národně-státní izolovanosti hranic, navázání kontaktů se třetími zeměmi (nečleny EU), nová kvalita hranic: místa setkávání, regiony jako motor přeshraniční spolupráce, partnerství a subsidiarita, hraniční a přeshraniční regiony jako mosty k sousedům, posílení hraničních regionů v evropské místní soutěži atd.

V rovině konkrétních opatření připomínáme vytvoření společných rozvojových konceptů určitých území (např. studie česko-polského pohraničí či trilaterální koncept Šumava – Bayerischer Wald – Mühlviertel). Bezprostřední dopad však mají akce realizované na našem území v rámci programu PHARE CBC (Cross border cooperation), v přilehlém území států EU je ve vzájemné koordinaci využíván program INTERREG II. Samostatnou zmínku zasluží rovněž euroregiony jako institucionální projev, vyjadřující vůli k přeshraniční spolupráci. Na česko-německé hranici jich postupně vzniklo pět (včetně dvou třístranných), obdobné iniciativy jsou rovněž na česko-polském úseku státní hranice (např. Glacensis).

2.2. Vnitřní diferenciacce pohraničí České republiky

Relativní zrychlování integračních procesů na evropském kontinentu přináší koncem 20. století zcela nové dimenze sociálně geografického rozvoje tohoto prostoru. Stále více se prohlubuje rozpor mezi jejich rychlostí v lokální, regionální a nadregionální (středoevropské) úrovni. Znalost vnímání různých dimenzí sociálně geograficky chápaného prostoru může výrazně přispět k řízení sociálně ekonomických proměn nejen českého pohraničí, ale celého území ČR. Fungování nově se vytvářejících lokálních a regionálních integrací (např. partnerství obcí resp. sdružení obcí či euroregiony) v pohraničí je stále více ovlivňováno nedostatky územního uspořádání a především pak živelností vazeb a vztahů v sociální oblasti. Pohraniční prostor se tak vyznačuje velmi často rozdílnými vnitřními a vnějšími možnostmi svého rozvoje. Při sledování regionální diferenciacce se nelze omezovat pouze na makroúroveň (srovnání mezi Čechami a Moravou) či na mezouroveň (např. severozápadních Čech nebo Jiho-moravského kraje). Je třeba se zabývat i vývojem na lokální (mikroregionální) úrovni (okresní jednotky resp. jinak účelově vymezená území).

Rovněž pohraničí ČR prochází významnými změnami, přičemž charakter těchto změn v jednotlivých částech (oblastech) pohraničí odpovídá historickému vývoji vztahů se sousedním regionem. Díky rozdílnému vývoji vztahů s našimi sousedy je tak pohraničí ČR dnes výrazně diferencováno. V hrubém členění lze hovořit jednak o česko-bavorském a česko-rakouském pohraničí,

kteřé bylo reprezentováno nepropustnou bariérou, dále česko-saském a česko-polském pohraničí, vždy s obdobným politickým, hospodářským a sociálním vývojem po obou stranách hranice a konečně zcela nové česko-slovenské pohraničí, vzniklé mezi státy s dlouhým společným vývojem a s přetrváním vazeb ekonomických a především kulturních a rodinných.

Jiný pohled na pohraničí tkví v hodnocení fenoménu nového osídlování. Pak můžeme rozlišovat pohraničí nově osídlované po 2. světové válce, ale osídlované symetricky po obou stranách hranice (většina pohraničí s Polskem), pohraničí nově osídlované, ale jen z naší strany hranice (pohraničí s Německem a Rakouskem) a pohraničí se symetrií v původním osídlení (hranice se Slovenskem). Jiná klasifikace může vycházet z existence gradientu ekonomické úrovně sousedících států, další pak z role a působnosti frekventovaných hraničních přechodů, z přítomnosti reliéfových a dopravních bariér atd. Také poznání změn probíhajících v pohraničních oblastech je nerovnoměrné, a to ve smyslu prostorovém i obsahovém.

Ve vazbě na novou geopolitickou a zřejmě i ekonomickou osu západ – východ, se nejvíce pozornosti dnes věnuje pohraničí česko-německému. Od počátku 90. let se významně změnila jeho funkce, přičemž je patrná diferenciací pohraničních oblastí sousedících se Saskem a Bavorskem. Původně periferní oblasti českého státu do určité míry s občansky nepropustnou hranicí, uzavřenými oblastmi, nedokonalou infrastrukturou apod. mění své postavení a zároveň plní zprostředkující funkci. Ta se projevuje jednak v transferu technologií, kapitálu a přebírání kulturních vzorů nejprve pohraničím a pak i vnitrozemím (centrem), jednak vede k „povznesení“ společnosti a ekonomiky celé republiky. Setkáváme se zde se synergickým působením změn, vyvolaných jak transformačními procesy, tak „otvíráním se Evropě“ a vlivem „velkého a bohatého“ souseda. Tato přeměna však probíhá nerovnoměrně a spolu s některými důsledky vnitřní ekonomické transformace (zvláště v zemědělství) vede k prohlubování nerovnoměrnosti a posílení již tak dosti značné územní diferenciací (nejen odlišnosti bavorského a saského příhraničí, ale také např. specifika Tachovska, Krušnohoří a území dnešního euroregionu Nisa).

Pokud jde o míru vlivů na změny v rámci česko-německého pohraničí ukazuje se, že iniciativa je jednoznačně na německé straně. Tato situace je pochopitelně podmíněna historicky, geopoliticky a ekonomicky. Sílí v širším smyslu slova ekonomické vazby, projevující se v přílivu kapitálu včetně přenášení výroby do ČR a ekonomickém turismu, využívání komparativních výhod kurzu německé marky vůči české koruně, v opačném směru pak pohybem pracovních sil (pendleři).

Situace v území ČR přiléhající k Rakousku je v mnohém obdobná situaci v česko-německém pohraničí, je však mnohem méně probádána. Obecně však můžeme konstatovat, že změny (projevy) v socioekonomické sféře přišly později, jsou slabší či pomalejší než v bavorském pohraničí. To souvisí nepochybně s přece jen rozdílnou životní a ekonomickou úrovní Bavorska a Rakouska, resp. nejnižší úrovní právě příslušných oblastí Horního a Dolního Rakouska. Určitou roli hraje také až poměrně nedávné začlenění Rakouska do EU. Po obou stranách hranice se jedná o převážně periferní prostor, bez významných vlastních rozvojových možností. Územní diferenciací se projevuje zvýhodněním oblastí mezi Brnem a Vídní a částečně také mezi Českými Budějovicemi a Lincem. Setkáváme se ale také s problémy na společných hraničních, vyplývajících z využívání komparativních výhod – např. umístěním ekonomických aktivit do bezcelní zóny hraničních přechodů.

Pro území ČR přiléhající k Polské republice jsou charakteristické poněkud jiné aspekty. Poměrně dlouho po roce 1989 fungovala česko-polská hranice jako výrazný hraniční fenomén v krajině, přičemž větší snaha o jeho oslabení pocházela z polské strany. V současnosti probíhající změny potvrzují vytváření tří regionů. Rozvoj Krkonošsko-jizerského regionu je ve značné míře ovlivňován nekomplexním přístupem k transformaci rekreačních aktivit a cestovního ruchu. Západní části dominuje Liberecká průmyslová aglomerace s velmi silnými gravitačními tendencemi s mezinárodním přesahem (euroregion Nisa). Orlický region zaznamenává dynamické změny až v relativně nedávné době. Vědomí regionální identity nachází svoji podobu ve vytváření euroregionu Glacensis. Problémovou zůstává pohraniční oblast českého Slezska s jádrem v Ostravské aglomeraci. Tento prostor je možno charakterizovat řadou rozporuplností, spojených s historickými peripetiemi (např. Těšínské Slezsko), ale také vyvěrajících z globálních problémů souvisejících se změnou ekonomickogeografického postavení v rámci republiky.

Charakter hranice česko-slovenské je poznamenán zásadně jejím „mládím“. Spíše jsou však zaznamenávány nápadné komplikace přímo na hranici, ačkoli mají jen lokální dopady (Svatá Sidonie, U Sabotů, Kasárna), nežli všeobecné utlumení ekonomických a sociálních kontaktů. Zdá se, že jen bezprostřední kontaktní zóna pociťuje tíživě absenci předchozích běžných kontaktů sociálních, širší okolí se však zvolna marginalizuje. Nově vytvořené hraniční body jsou na jedné straně zdrojem nových pracovních příležitostí, ve skutečnosti však slouží spíše nadregionálním než lokálním potřebám.

3. Dosavadní zaměření výzkumu, aktuální stav a jeho perspektivy

Výzkumu pohraničí se dnes v různé intenzitě, z různorodého úhlu pohledu a také v rozmanitém konkrétním území věnuje celá řada pracovišť. Samozřejmě bez nároku na vyčerpávající přehled či snahy o přisvojení tématu se jedná často o geografická pracoviště, jejichž zástupci spojili své síly ke komplexnímu řešení předmětné problematiky – dnes již ve dvou (v roce 1999 paralelně probíhajících) projektech. Stojí však podle mého názoru přiblížit výchozí situaci, protože každé z pracovišť přineslo své know-how.

Koordinující pracoviště Sociologický ústav AV ČR, zastoupený týmem „Pohraničí“ v Ústí nad Labem, se zabýval především sociálními změnami v česko-německém pohraničí za podpory GA ČR, MZV ČR případně zahraničních zdrojů (Bundesstiftung Umwelt Osnabrück). V popředí stály otázky dopadu procesů evropské integrace, vnímání sudetoněmecké otázky, úloha zahraničního kapitálu či aktérů přeshraničního společenství včetně územních orgánů samosprávy.

Na katedře geografie Pedagogické fakulty Západočeské univerzity Plzeň se po otevření hranic vytvořil tým, zkoumající problematiku pohraničí s partnerskými pracovišti na univerzitách v Bayreuthu a Chemnitz-Zwickau. Bylo realizováno několik společných výzkumů v rámci česko-bavorského a česko-saského pohraničí v rámci interních grantů. Výzkum předmětné problematiky na Ekonomické fakultě ZČU v Chebu v minulém období zastoupen v rámci projektu GA ČR, zaměřeného na modelování v regionální ekonomii na příkladu českého pohraničí.

Spolupracovníci z katedry sociální geografie a regionálního rozvoje Přírodovědecké fakulty Univerzity Karlovy v Praze se podíleli na řadě projektů teoretických či analyzujících socioekonomické aktivity (např. zemědělství) na

úrovni celé republiky (včetně zahraničních souvislostí). Zvláštní pozornost je nově za podpory GA UK věnována perspektivám vývoje periferních oblastí ČR, přičemž některá modelová území leží v pohraničí.

Geografové z Přírodovědecké fakulty Masarykovy univerzity v Brně ukončili nedávno dva úkoly podporované GA ČR. V prvním z nich analyzovali aktuální změny prostorových interakcí na moravsko-slovenském pomezí (dopravní obslužnost, transformace ekonomiky, demografické jevy), ve druhém pak hodnotili sociální, kulturní a politické aspekty územní diferenciacie obyvatelstva ČR se zřetelem k vývoji v pohraničí (např. volební preference).

Na Přírodovědecké fakultě Ostravské univerzity byl ve spolupráci se Slezským institutem Opole řešen úkol vypsaný Polskou akademií věd, jehož dílčí projekty byly zaměřeny na změny v rozmístění obyvatel, v hustotě zalidnění, věkové struktuře obyvatel a struktuře ekonomicky aktivních obyvatel. V regionální problematice byla zvláštní pozornost věnována transformaci Ostravska včetně vztahů k Polsku a Slovensku.

V roce 1999 došlo k souběhu dvou projektů, obsahově velmi podobně zaměřených, ale různě rozsáhlých a také s odlišně koncipovanými výstupy (tab. 1).

Pro terminologické zjednodušení jsme zavedli souhrnné pracovní označení „geogrant pohraničí“. Jak lze stručně zachytit aktuální stav vyplývající z komplexního harmonogramu?

V rámci prvního projektu je v tisku průběžná zpráva z první etapy výzkumu vedeného odvětvově (např. životní prostředí), v rámci edice „Pracovní texty“ Sociologického ústavu. Publikace podává základní informaci o „stavu pohraničí ČR“ na konci 20. století především na základě analýzy tvrdých statistických dat. Dokončuje se druhá výzkumná zpráva, jejíž těžiště spočívá v prezentaci výsledků empirických šetření probíhajících v roce 1999 a mapujících ze subjektivního pohledu respondentů (starostové obcí, zástupci podnikové sféry a představitelé úřadů práce) úroveň přeshraniční spolupráce. Jejím doplňkem se stane komparace se sousedním územím, a to podle jednotlivých úseků státní hranice.

Druhý projekt se člení na dvě roviny, čímž navozuje též předpokládané směřování výzkumné činnosti: a) změna socioekonomické struktury pohraničí včetně působení přeshraniční spolupráce a regionální politika ČR, b) hodnocení integrace ČR do EU na regionální úrovni. Cíle navrhovaného projektu reflektují aktuální potřebu nalezení specifického přístupu k monitorování případně usměrňování socioekonomického rozvoje pohraničí ČR, zároveň však přispívají k obecné teorii regionálního vývoje. V rovině základního výzkumu se proto soustředíme na rozšíření dosavadních regionálně geografických teorií, zabývajících se marginalitou polohy, existencí bariér a difúzi inovací. Cíle aplikovaného výzkumu jsou rozpracovány v těchto postupných krocích: 1. stu-

Tab. 1 – Dva projekty řešené v roce 1999 souběžně

Zadavatel	Název
Ministerstvo zahraničních věcí ČR, 1998-99 (spolupráce MMR ČR) – č. RB 10/3/98	Role pohraničí České republiky a význam hospodářské a politické spolupráce se sousedními zeměmi pro integraci ČR do Evropské unie
Grantová agentura ČR, 1999 – 2001 – č. 205/99/1142	Postavení pohraničí v regionálním rozvoji České republiky se zřetelem k zapojení ČR do evropských struktur

dium hraničního efektu a typologie pohraničí České republiky z hlediska sociogeografického prostředí, 2. vliv hraničního efektu na regionální uspořádání a regionální rozvoj pohraničí a vnitrozemí ČR, 3. v souvislosti se vstupem ČR do Evropské unie zpracovat strategii přípravy českého pohraničí, s důrazem na konkurenceschopnost a schopnost kooperace, 4. navrhnout opatření a nástroje regionální politiky pro další rozvoj pohraničí ČR.

Na rozdíl od projektu podporovaného MZV ČR jsme u projektu GA ČR určili předmětné území jako modelové mikroregiony (okresy případně větší nebo menší územní jednotky) „rozestě“ podél státní hranice. Ty pro nás představují určité typy, v nichž budeme postupovat v posloupnosti pojem – problém – proces – teze. S vědomím potřeby vytvořit solidní teoretický základ celého výzkumu spatřujeme těžiště roku 1999 ve studiu zahraniční a české relevantní literatury s cílem „doladit“ koncepci projektu. K tomu by měla přispět široká diskuse, v níž budou probírány tyto tematické okruhy: teorie vymezení pohraničí, hraniční efekt a jeho projevy, specifika pohraničí v regionálním rozvoji, postavení pohraničí v integračních procesech a geografický potenciál pohraničí. Tím se zároveň pokusíme zařadit projekt do širších souvislostí na jedné straně geografického výzkumu, na druhé straně pohraniční problematiky vůbec.

4. Zaměření a charakter jednotlivých příspěvků

Myšlenka na vydání monotematického čísla o pohraničí ČR se zrodila koncem roku 1998. Koordinátor „geograntu pohraničí“ oslovil celou řadu potenciálních autorů, přednostně spolupracovníků a geografů vůbec, ale také negeografů působících v této problematice, zástupců praxe i kolegy ze zahraničí. Základním záměrem bylo prezentovat rozmanité přístupy ke zkoumání tohoto specifického územního typu, ukázat tematickou šíři i příklady z různých hierarchických úrovní. Přitom zůstal zachován standardní model časopisu, tj. členění na hlavní články, rozhledy a zprávy. Jen některé příspěvků bezprostředně vycházejí ze současných společných projektů, jiné jsou výsledkem předchozího bádání a konečně přibližují jiné projekty.

V úvodním článku se J. Dokoupil zabývá teoretickými přístupy k výzkumu pohraničí s aplikací v česko-bavorském prostoru. Ve druhém článku pak autorský kolektiv M. Jeřábek, K. Kucera, B. Müller, J. Příkryl demonstruje vybrané výsledky z vlastního šetření na mikroregionální (lokální) úrovni dvou partnerských (sousedních) měst oddělených státní hranicí. Zemědělství na pozadí celkového socioekonomického vývoje ve specifickém regionu Pošumaví je předmětem studia M. Novotné. D. Kollár se ve svém příspěvku věnuje slovenské migraci za prací do Rakouska. P. Daněk hledá ve svém článku odpověď na otázku, zda existuje politická kultura českého pohraničí.

Také v části Rozhledy se prezentují členové řešitelského kolektivu „geograntu pohraničí“. P. Chromý se zaměřuje na historickogeografické aspekty vymezení pohraničí. Poválečný vývoj obyvatelstva, s detailním popisem pěti fází (období) v česko-rakouském pomezí zaujal T. Havlíčka.

V drobných zprávách „dostali prostor“ zástupci z dalších pracovišť včetně zahraničních, tematicky dominují příspěvky z geografie obyvatelstva a sídel. Historické aspekty vývoje sídelní struktury se zaměřením na příčiny jejího narušení ve vybrané oblasti tzv. Sudet přibližuje J. Anděl. M. Šašek z migrační tematiky zvolil představení vybraných severočeských měst zejména na základě strukturální analýzy migrantů. Do jiné pohraniční oblasti se kon-

centruje zájem T. Siwka, v severovýchodním pomezí Česka se zabývá národnostním složením. Pestrost předmětné problematiky dokládá článek O. Vidlákové, v němž nastiňuje obtížnou roli příslušných správních struktur. S porovnáním dvou úseků státní hranice na jižní Moravě, deskripcí probíhajících změn a projevů shodných resp. odlišných přispěl A. Vaishar. Mikropřístup je zastoupen prostřednictvím charakteristiky situace příhraničního velkoměsta Ostravy od R. Štědrone.

Není asi náhodné, že se ze zahraničních autorů na tomto čísle podílejí Němci a Slováci. V prvním případě právě do česko-německého pohraničí se koncentrují aktivity ekonomické i vědecké, ve druhém případě vycházíme nepochybně z obdobných podmínek a přístupů sledování socioekonomického vývoje. Svoji roli hrají také velmi dobré osobní kontakty mezi zástupci české, německé a slovenské geografie.

Svébytnou formu aplikovanou v územním plánování a regionální politice, tj. „sítě měst“ navíc v přeshraničním provedení se zabývá P. Jurczek (TU Chemnitz). Makropřístup v rámci evropského pohledu na příhraniční spolupráci autorů U. Graute a B. Müllera (IÖR Dresden) jen dokresluje, vedle již výše uváděné tematické šíře, také rozmanitost řádovostních přístupů. Postavení pohraničních oblastí v regionálním rozvoji Česka se ve svém příspěvku věnuje J. Maier (univerzita Bayreuth).

Vybraným metodologickým postupům studia pohraničních regionů, jakož i výsledkům získaným na západním Slovensku se věnuje P. Spišiak. M. Halás ve svém příspěvku studuje vybrané aspekty hodnocení vlivu státní hranice na příhraniční území.

Záměrem, který nás vedl k přípravě předkládaného monotematického čísla Geografie, bylo upozornit na specifiku vývoje v pohraničí Česka, analyzovat vybrané věcné problémy či situaci v modelových oblastech. Jeho vývojová složitost v historii, současnosti a nepochybně i v budoucnosti dává badatelům, územním orgánům i samotnému obyvatelstvu zde žijícímu dostatek podnětů k realizaci (seberealizaci). Probíhající evropská integrace, jakkoliv můžeme různě hodnotit její rychlost či úspěchy, pak dává veškerému dění nový rozměr. Proto chápeme současnou etapu shromáždění poznatků a jejich prezentaci jen jako součást dlouhodobějšího procesu.

Literatura:

- HAMPL, M. a kol. (1996): Geografická organizace společnosti a transformační procesy v České republice. Přírodovědecká fakulta UK, Praha, 395 s.
Evropská charta hraničních a přeshraničních regionů, 1981, upraveno 1995. In: Státní správa a samospráva S'96, 32 – příloha.
ILLNER, M. (1995): Územní aspekty politické a ekonomické transformace v ČR. In: Cahiers du CeFRoS č. 9 (Území v procesu změn), Praha, s. 13-28
Vedle citované literatury bylo k přípravě tohoto příspěvku využito přihlášky projektu do GA ČR, na níž se podíleli rovněž spoluřešitelé: J. Dokoupil, J. Ježek, T. Havlíček, S. Řehák případně další spolupracovníci.

(Pracoviště autora: Sociologický ústav AV ČR, Stříbrnické nivy 4, 400 11 Ústí nad Labem).

Do redakce došlo 6. 1. 2000

JAROSLAV DOKOUPIL

TEORETICKÉ PŘÍSTUPY K PROBLEMATICE POHRANIČÍ S APLIKACÍ V ČESKO-BAVORSKÉM PROSTORU

J. Dokoupil: *Theoretical approaches to the problems of borderland with application in the Czech-Bavarian space*. Geografie – Sborník ČGS, 105, 1, pp. 10 – 18 (2000). The paper deals with the functional impact of the border on the borderland with the help of theoretical models of situations in the borderland and border effects. The new situation in Europe demands to complete the existent theoretical constructions by new factors. Theoretical approaches are applied in the Czech-Bavarian space.

KEY WORDS: border – borderland – model – effect – Czechia – Bavaria.

Příspěvek byl zpracován na základě výsledků grantového úkolu č. 205/99/1142 „Postavení pohraničí v regionálním rozvoji ČR se zřetelem k zapojení ČR do evropských struktur“ podporovaného Grantovou agenturou České republiky, které autor tímto vyslovuje svůj dík.

1. Úvod

V naší zemi proběhly na počátku devadesátých let politické změny, které se promítly do všech sfér života nejen každého člověka, ale i obcí, okresů, regionů a celé republiky. Nové rámcové podmínky, jako je otevření našich hranic, sjednocení obou německých států, sjednocování Evropy pod taktovkou Evropské unie, mají dalekosáhlý význam pro celkový rozvoj republiky i jejích dílčích regionů. Nové rozvojové šance stojí rovněž před pohraničními regiony.

Pro další regionální rozvoj pohraničních regionů je potřebné poznat funkci hranice – jako bariérové resp. kontaktní linie, popsat možnou kvalitativní změnu této linie, poznat vliv hranice na vlastní pohraniční region neboli tzv. hraniční efekt, předložit další možný vývoj v pohraničním regionu v souvislosti s funkční změnou hranice. Protože se v případě pohraničního regionu jedná o složitý komplex vztahů vyznačující se množstvím různorodých informací, je možné ilustrovat situace v pohraničí prostřednictvím modelů.

2. K pojmům hranice a pohraniční region

Hranice lze zkoumat prostřednictvím různých aspektů – např. geografického, hospodářského, politického. Ne pouze politické a hospodářské hranice se projevují prostorově, mnohé státy v minulých staletích rády usilovaly o přírodní překážky jako hranice a přírodní překážky často tvořily národní rozhraní (Lösch 1962).

Hranice mezi zeměmi je především chápána jako pojem právní, přičemž nezáleží na jejím typologickém zařazení. Existují různé typologie hranic (Heff-

ner 1998; Baar, Rumpel, Šindler 1996; Brinke 1994; Heller 1993; Maier 1990; Šindler 1984; Barbag 1978): hranice uzavřené, částečně otevřené či otevřené; hranice konvenční, konsekventní, subsekventní, chorografické, strukturální, organické, harmonické; hranice přírodní či umělé; geometrické, astronomické; hranice historické; hranice národní, správní, obranné; hranice hospodářské, kulturní; hranice etnické, jazykové, religiozní aj. Geografové se s pomocí zmíněných aspektů pokouší o definici pojmů hranice a pohraniční (často rovněž příhraniční) region.

P. Šindler (1984) definuje hranice jako linie styku dvou sousedních států navzájem je oddělující. Podstata státní hranice je v tom, že vymezuje územní svrchovanost jednotlivých států, nevmešování jiných států do záležitostí suverénního státu, a že odděluje teritorium jednoho státu od států jiných.

Podrobnou definici hranice i z pohledu její funkčnosti předkládá F. Heigl (1978): „Pod hranicí se rozumí ona právně fixovaná a v přírodě stanovená čára, která ony homogenní či heterogenní regiony, tvořící administrativní a/nebo hospodářskou a/nebo politickou jednotu, spojuje. Hranice může být zavřená, částečně otevřená a otevřená, podle toho představuje administrativní a/nebo hospodářskou a/nebo politickou césuru. Hraniční čarou se přeneseně tvoří pohraniční prostor. Může být charakterizován po obou stranách hraniční čáry stejně vypadajícími nebo diametrálně odlišnými znaky.“

Z hlediska funkčního používá P. Hagget (1975) slovo hranice k popsání obvodu teritorií, přičemž za teritorium považuje oblast, nad níž jsou určitým způsobem vykonávána práva vlastnictví. Povrch Země je tak pokryt spletitou sítí hranic. Otázka pohraničního regionu se u Haggeta objevuje v tvrzení, že „každá hranice vytváří kolem sebe zónu tlaku“, přičemž tato zóna tlaku se se vzdáleností od hranice zeslabuje. Pojem pohraniční (příhraniční) region existuje v Evropě od konstituování moderních států a jako „zóny tlaku“ byly pohraniční regiony charakteristické politickým a vojenským nasazením (Maier 1990).

Podle M. Arnold-Palussiére (1983) jsou pohraniční regiony definovány vzhledem k národnímu zákonodárství a společenskému právu jako celní území, uvnitř kterých mohou být jednotlivé osoby kontrolovány bez zvláštních zmocnění celní službou. Tyto zóny se rozprostírají do 20 km na jedné i druhé straně hranice a mají pouze fiskální důsledky.

Z funkčního hlediska je stejným autorem definován pohraniční region jako zóna, ve které je pozorovatelný vliv hranice (a s tím i sousední země). Prostorové uspořádání v pohraničním regionu má specifické aspekty: disparity hospodářského rozvoje na obou stranách hranice; konfrontace různých národních rámců uspořádaného prostoru; hranice překračující zatížení prostředí jako výsledek hospodářského rozvoje.

Pod pojmem pohraniční prostor a hranice rozumí J. Prescott (1975) tzv. „zóny či linie, které od sebe oddělují území mezi různými panstvími“ a P. Mensburger (1975) charakterizuje tato území různou politikou prostorového uspořádání a subvencí, celní politikou, různými sociálními a daňovými zákony, různými hospodářskými vztahy, životní úrovní, kupní silou, mzdou.

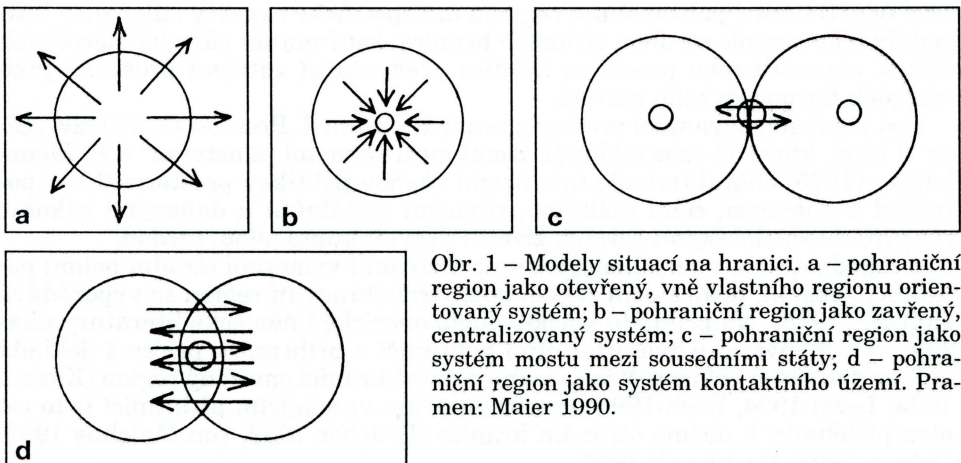
S nejednotností v terminologickém používání i vymezení obsahu pojmů pohraniční region, příhraniční region popř. transhraniční region se vypořádává Heffner (1998). Na příkladu polské, angloamerické i německé literatury ukazuje na synonymní užívání termínu pohraničí a příhraničí, přičemž dokládá autory definující příhraničí jako jednostranně hranicí omezený region (Kovacs 1993, Lezzi 1994, Roch 1996), oproti autorům vnímajícím příhraničí jako region přiléhající k oběma stranám hranice (Brücher 1989, von Malchus 1992, Grimm 1993, Burkhardt 1995).

3. Modely situací na hranici

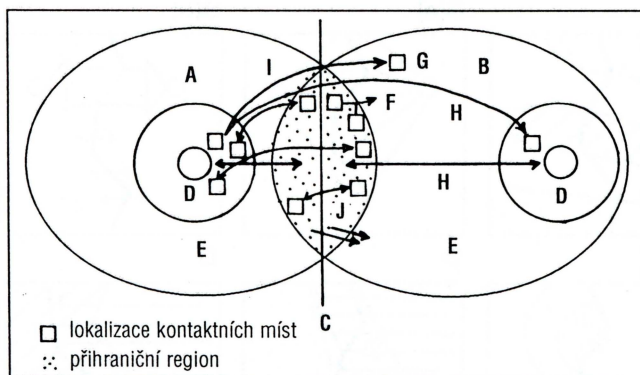
Propustnost hranice ovlivňuje kulturní, sociální a hospodářský rozvoj pohraničních regionů. Zavřená, neprostupná hranice s přísným vojenským režimem, má tendenci měnit strukturu území pro potřeby obrany země. Tato tendence vede často ke zpusťování území (Strassoldo-Graffenberg 1974). Na základě propustnosti hranice rozlišuje autor čtyři typické hraniční situace.

1. Pohraniční region jako otevřený (obr. 1a), vně vlastního regionu orientovaný systém. Zmíněný model má opodstatnění při historickém konstituování států a jejich expanzivních snahách o rozšíření vlastního území.
2. Pohraniční region jako zavřený (obr. 1b), centralizovaný systém. Zde existuje snaha o shlukování zásob, obyvatelstva a moci do centrálních oblastí na úkor okrajových, hraničních území, což v důsledku obranných tendencí znamená posilování rozdílů mezi centrem a periferií. Často se u tohoto systému z hlediska funkčního jedná o hranici zavřenou.
3. Pohraniční region jako systém mostu mezi sousedními státy (obr. 1c). Hranice mezi nimi je částečně otevřená, na několika místech staví společnost spojení – přechody (mosty). Uskutečňuje se výměna zboží a osob, přičemž zůstává zachována identita a nezávislost sousedních regionů.
4. Pohraniční region jako systém kontaktního území (obr. 1d), kde dochází více méně k silnější integraci či fúzi obou společenství, přičemž nad centralistickými tendencemi převažuje nová nadnárodní společnost. Hranice plní funkci otevřené hranice (Maier 1990).

Představené modely situací na hranici jsou systematickým pohledem na pozici a fungování pohraničních regionů v rámci mezistátních resp. mezinárodních vztahů. Zmíněná koncepce ve své době předpokládala jistou symetrii vztahů pro situaci v pohraničních regionech a příliš nerespektovala existenci tzv. „železné opony“, ani možnost jejího prolomení. Devadesátá léta ovšem nastolila v Evropě situaci novou. Četné empirické podněty jsou impulsem k budování nové teoretické konstrukce přihlížející k novým reáliím.

Obr. 1 – Modely situací na hranici. a – pohraniční region jako otevřený, vně vlastního regionu orientovaný systém; b – pohraniční region jako zavřený, centralizovaný systém; c – pohraniční region jako systém mostu mezi sousedními státy; d – pohraniční region jako systém kontaktního území. Pramen: Maier 1990.

Obr. 2 – Model pohraničí K. Heffnera. A – země I, B – země II, C – hranice zemí, D – metropolitní region, E – příhraniční region složený ze sousedních přeshraničních regionů, F – jednostranné vazby, G – kontaktní místa, H – vztahy mezinárodní dalekého dosahu, I – vztahy nadregionální, J – vztahy regionálně integrované. Pramen: Heffner 1998.

ky, ale až do úrovně etnických nově vytvořených oblastí (viz entity v Bosně a Hercegovině). Zmíněné příklady dokládají význam hranice a jejího přilehlého území pro vznik či otevírání nových jevů na hranici resp. jejich zánik či uzavírání. Příklad Bosny a Hercegoviny dokládá asymetričnost takových jevů.

Nové situace v pohraničí lépe vystihuje model K. Heffnera (1998), který postihuje hierarchii vztahů v pohraničních regionech (obr. 2). Jedná se jednak o vztahy mezinárodní dalekého dosahu, dále o vztahy nadregionální a vztahy regionálně integrované. Stav vztahů se významně dotýká prostoru zprostředkování, tedy prostoru pohraničního.

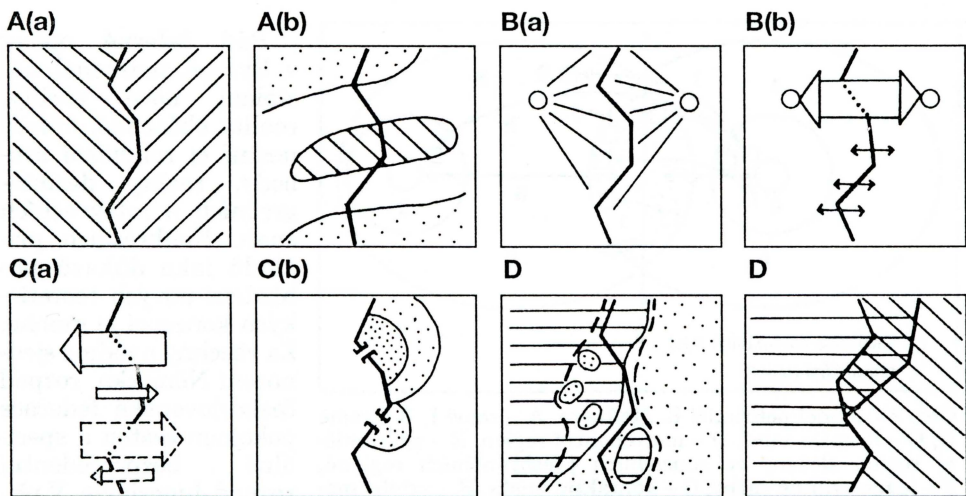
4. Hraniční efekty

Dopad a vliv hranic na pohraniční regiony má mnoho efektů. Teoretické vklady k hraničním efektům v pohraničních regionech předkládají M. Seger a P. Beluszky (1993).

Efekt areálový versus kontinuální (obr. 3A). Model areálového efektu (obr. 3Aa) znázorňuje hranici jako linii oddělující různé funkční prostory. Jedná se zde např. o různé sociálně-politické systémy, rozdílné osídlení a hospodaření, různé využití země. Na druhé straně (obr. 3Ab) především pro objekty fyziko-geografického charakteru nepůsobí hranice jako dělící linie, jejich kontinuita zůstává zachována. V důsledku rozdílné činnosti člověka však může dojít k narušení této kontinuity.

Efekt periferie a přeskočení (obr. 3B). Periferní efekty (obr. 3Ba) jsou příznačné pro pohraniční regiony, které díky jednostranné uzavřenosti, vzdálenosti od centrálních míst, díky obtížné dosažitelnosti, velmi často s nedokonalou infrastrukturou se stávají více méně postiženými prostory. Problémem pohraničních regionů však je, že hranice překračující toky osob či zboží mají svůj vznik a cíl v regionálních centrech či v metropolitních oblastech. Pohraniční regiony jsou jakoby přeskočeny (obr. 3Bb), a nemají tedy z těchto hospodářských aktivit odpovídající užitek resp. mohou být poškozovány enormní dopravní zátěží.

Pád železné opony v Evropě znamenal nastolení nové reality, reality občanské, národnostní či religiózní svobody, reality dezintegračních a integračních snah. Konkrétních příkladů jako důkazů pro hledání nových teoretických koncepcí je mnoho. Za všechny uveďme sjednocení Německa, rozpad československé federace pokojnou cestou a speciálně i bezprecedentní rozpad Jugoslávie. V případě Jugoslávie se jedná o rozpad nejen na konstitutivní federální jednotky,

Obr. 3 – Hraniční efekty: A – areálový (a) a kontinuální (b), B – periferie (a) a přeskoků (b), C – potenciálně diferencní (a) a difúzní (b), D – politicko-historický. Pramen: M. Seger, P. Beluszky 1993, s. 15.

Efekt potenciálně diferencní a difúzní (obr. 3C). Potenciální diference (obr. 3Ca), tedy rozdílnost sousedních regionů, podněcuje hranice překračující interakce, kontakty, osobní dopravu, dopravu zboží a stává se příležitostí po obou stranách hranice. Je zřejmé, že v pohraničních regionech dochází k difúznímu efektu (obr. 3Cb), dochází k procesům vedoucím k prolínání sousedních kultur, tedy k rozvoji ovlivňovanému sousedním regionem.

Efekt politicko-historický (obr. 3D). Oba modely naznačují problém stability hranic, problém změny pohraničního regionu v důsledku posunu hranic v kontextu s mocenskými snahami, v kontextu s řešením národnostních otázek.

5. Vývoj situace v česko-bavorském pohraničí

Modely situací na hranici dokládají, že právě pohraničí je názorným obrazem dopadu mezinárodních vztahů na regionální rozvoj. I přes poměrnou stabilitu hranic České republiky je možné tvrdit, že zmíněnými hraničními efekty z teoretických modelů prochází české pohraničí rovněž. V důsledku historického vývoje ve střední Evropě lze pohraničí České republiky členit na několik typů – pohraničí česko-německé (česko-bavorské, česko-saské), česko-rakouské, česko-slovenské a česko-polské (česko-slezské). Ze zmíněných typů se právě česko-bavorské pohraničí vyznačuje značnou dynamikou změn.

Vztahy mezi Českou republikou a Spolkovou republikou Německo mají dlouhou a bohatou historii. Jejich poměrně stabilní hranice v česko-bavorském pohraničí měnila v důsledku historického vývoje svoji funkci od bariérové až po kontaktní linii, což mělo dopady na přilehlé pohraniční regiony.

Politicko-historický efekt se zde projevoval spíše v dávnější historii. Je nutné si připomenout význam dějinných kontaktů Čech a Bavorska ve středověku, dějinných kontaktů Prahy a Řezna, kdy Řezno bylo pro Čechy misijním střediskem (pokřtění 14 českých knížat), význam německého přistěhovalectví do českých zemí nebo postavení Prahy v době Karla IV. jako metropolitního sídla německé říše. Pohraničí v té době funguje jako otevřené, kontaktní území.

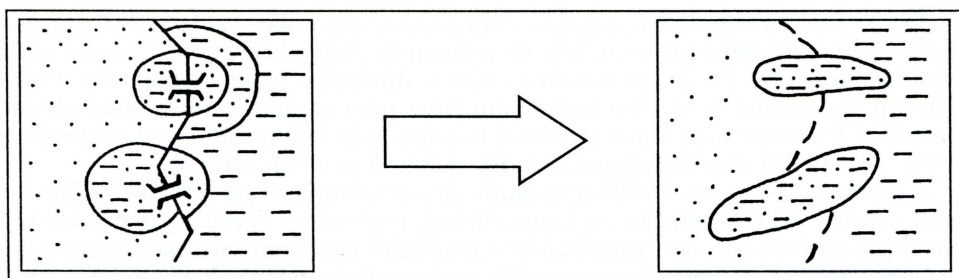
Období první republiky, a především předválečné období (1938-39) znamenalo přísné střežení hranice, kdy se pohraničí stalo obranným územím proti vpádu nepřítel. Po druhé světové válce v důsledku ideologického rozdělení Evropy fungovalo česko-bavorské pohraničí jako systém mostu mezi oběma zeměmi. Propustnost přísně střežené hranice byla velmi malá, její překročení bylo v důsledku rozdílných politických systémů problematické.

Období před rokem 1990 znamenalo pro pohraniční regiony Čech i Bavorska vlastní, od sousedního regionu odlišný, regionální vývoj. Byla posilována rozdílná funkčnost obou prostorů bez jakékoliv pozitivní možnosti vzájemného ovlivňování. V obou pohraničních regionech docházelo k posilování periferního hraničního efektu, přičemž v českém pohraničí byla z možných obranných důvodů zcela záměrně likvidována životní aktivita člověka, byla likvidována či vojenskému nasazení podmiňována technická infrastruktura, čímž zde docházelo k postupnému zpusťování lidských sídel. Lze zde však díky zmíněnému hraničnímu efektu vidět i pozitiva především v přírodním prostředí, které bylo činností člověka málo narušeno.

Rok 1990 znamenal zásadní kvalitativní změnu funkce česko-bavorské hranice. Její bariérová funkce byla výrazně potlačena díky politickým změnám, zvýšením počtu hraničních přechodů se výrazně zvýšila její propustnost a tím byla posílena kontaktní funkce hranice. Pohraničí začíná fungovat jako systém kontaktního území, kde se významně projevují potenciálně diferenční i difúzní efekty ve své pozitivní i negativní podobě. Rovněž periferní efekt dosud vnímaný pro pohraničí ve smyslu periferie versus centrum se dostává do nové roviny, kde periferií může být chápáno sousední území resp. celý sousední stát.

Paradoxně ovšem s otevřením hranic dochází, doufejme dočasně, k posílení funkce česko-bavorského pohraničí coby mostu mezi centrálními regiony resp. mezi západem a východem Evropy. Tuto funkci mostu, zřetelnou hlavně enormním zvýšením silničního provozu, velmi neblaze snášejí především obyvatelé pohraničních obcí, ležících na hlavních dopravních tepnách vedoucích k hraničním přechodům.

Jak prokázalo dotazníkové šetření provedené v česko-bavorském prostoru autorem příspěvku ve spolupráci se studenty geografie v roce 1995, místní obyvatelé pozorně vnímají jevy a procesy spojené se změnou funkce státní hranice. Tato změna výrazně ovlivnila jejich životní aktivitu, jak ve smyslu pozitivním, tak i negativním. Šetření rovněž prokázalo, že model aktivity lidí je dosud v souvislosti s otevřením hranic na obou stranách hranice rozdílný, což jenom dokazuje souhlas s modelem rozdílné funkčnosti obou prostorů (Dokoupil 1995, 1996). Přesto je v česko-bavorském pohraničí zřejmé, že především podél hlavních komunikačních os, nehledě na negativní dopady provozu na životní prostředí, dochází k difúznímu efektu sousedního modelu hospodářské aktivity lidí. Tento difúzní efekt je dosud patrný především v českém pohraničním regionu a je charakteristický zatím hlavně budováním obslužné sféry podél komunikací. V dalším období v souvislosti s integrací ČR do Evropské unie se bude kontaktní funkce hranice nadále posilovat až do úplného zániku hranice v momentě přijetí. V důsledku zmíněného vývoje bude v česko-bavorském pohraničí docházet k posilování kontinua i v rámci sociálně ekonomického prostoru (obr. 4).

Obr. 4 – Model posilování kontinua v rámci sociálně ekonomického prostoru pohraničí

6. Závěr

Je zřejmé, že hranice mezi pohraničními regiony v česko-bavorském prostoru prošla historickým vývojem a její funkce se měnila v závislosti na politickém dění v Evropě a v závislosti na stavu vztahů mezi oběma sousedními státy. Byla zde období, kdy byla hranice uzavřená či částečně otevřená a plnila tak funkci bariéry mezi sousedními regiony, byla zde období hranice otevřené, o čemž mluvíme i dnes, kdy hranice plní funkci kontaktní mezi sousedními regiony. V následujícím období v souvislosti s cíli Evropské unie ztratí hranice v česko-bavorském prostoru právní funkci. Zůstane i nadále hranicí kulturní, národnostní, jazykovou, která však bude v důsledku difúzního efektu neustále zeslabována.

Česko-bavorské pohraničí se tak dostane do pozice vně orientovaného systému se všemi dopady výše zmíněných efektů. Potvrzuje se tak určitá cykličnost ve vývoji hraniční situace v česko-bavorském prostoru a nutnost doplnění představeného modelu o posloupnosti různých scénářů v čase.

Na konci 20. století se díky nastolení nového řádu v Evropě otvírají možnosti pro rekonstrukci vztahů v česko-bavorském pohraničí, možnosti přeshraniční spolupráce s postupným propojováním prostoru v souladu s integračními tendencemi Evropské unie. Pro zmíněnou rekonstrukci vztahů i další regionální rozvoj česko-bavorského pohraničí je potřebné zkoumat sociálně ekonomické procesy i prostřednictvím předložených teoretických modelů.

Literatura:

- ARNOLD-PALUSSIÉRE, M. (1983): Die grenzüberschreitende regionale Zusammenarbeit auf dem Gebiet der Raumordnung. ARL, Hannover, 393 s.
- BAAR, V., RUMPEL, P., ŠINDLER, P. (1996): Politická geografie (učební texty). Ostravská univerzita, Ostrava 124 s.
- BRINĚ, J. (1994): Renezance politické geografie. In: Gardavský, V.(ed): Otázky geografie 1. ČGS, Praha, s. 27–41.
- BARBAG, J. (1978): Geografia polityczna ogólna. Państwowe wydawnictwo naukowe, Warszawa, 327 s.
- BRÜCHER, W. (1989): Saar-Lor-Lux: Grenzregion, Peripherie oder Mitte der Europäischen Gemeinschaft? In: Geographische Rundschau, 41, č. 10, Frankfurt a. M., s. 526-529.
- BURKHARDT, M. W. (1995): Grenz-Transformation. Probleme regionaler Strukturpolitik in deutsch-polnischen Grenzregionen. In: Langer, J., Pollauer, W. (eds): Kleine Staaten in grosser Gessellschaft. Eisenstadt, s. 369-388.
- Cesta do Evropské unie. Zásady regionální politiky vlády ČR. Svazek č. 17. MMR ČR, Praha 1998, 64 s.

- DOKOUPIL, J. (1995): Die Grenzöffnung und ihre Folgen für die Bewohner einiger tschechischer und bayerischer Gemeinden in Euroregio Egrensis. In: Jurczek, P. (ed): Regionale Entwicklung über Staatsgrenzen. Carl Link Verlag, Kronach, München, Bonn, s. 97-130.
- DOKOUPIL, J. (1996): Der Einfluss der Grenzöffnung auf die Bewohner im tschechisch-bayerischen Grenzraum in der Euregio Egrensis. In: Pallagst, K. (ed): Planerische Zusammenarbeit und Raumentwicklung in tschechischen, slowakischen und deutschen Grenzregionen. ARL, Hannover, s. 59-68.
- GRIMM, F. D. (1993): Entwicklungsprobleme an der deutschen Ostgrenze am Beispiel der deutsch-polnisch-tschechischen Grenzregion. In: Raumforschung und Raumplanung, 51, ARL, Hannover, s. 52-55.
- Grenzüberschreitende Aktionsprogramm für Bayern-Böhmen-Sachsen-Thüringen. EE, Dresden, Erfurt, München, Prag 1994, 195 s.
- GUICHONNET, P., RAFFESTIN, C. (1974): Géographie des frontiérs. PUF, Paris, 223 s.
- HAGGET, P. (1975): Geography a Modern Synthesis. Harper Internat Edition, London.
- HAMPL, M. (1998): Realita, společnost a geografická organizace: Hledání integrálního rádu. UK, Praha, 110 s.
- HAMPL, M. a kol. (1996): Geografická organizace společnosti a transformační procesy v České republice. UK, Praha, 395 s.
- HEFFNER, K. (1998): Kluczowe problemy demograficzno osadnicze obszarów przygranicznych Polska-Czechy. IS, Opole, 144 s.
- HEIGL, F. (1978): Ansätze einer Theorie der Grenze. In: Schriftenreihe der Österreichischen Gesellschaft für Raumforschung und Raumplanung, Wien, 36 s.
- JERÁBEK, M. (1996): Tschechische Grenzgebiete und die grenzüberschreitende Zusammenarbeit und Raumentwicklung in tschechischen, slowakischen und deutschen Grenzregionen. ARL, Hannover, s. 42-58.
- KOLLÁR, D. (1995): Problem of the Boundary and Behaviour of Man (on example of the Slovak-Austrian boundary). In: Geografické štúdie, 1. Hranice a ich vplyv na teritoriálnu štruktúru regionu a štátu. UMB, Banská Bystrica, s. 60-65.
- KOVACS, Z. (1993): Veränderung des Siedlungsnetzes der Grenzregionen in Ungarn von der Jahrhundertwende bis heute. In: Raum und Grenze, 3: Einfluss und Auswirkungen von Grenzen in einem sozialistischen Land-das Beispiel Ungarn. Arbeitsmaterialien zur Raumordnung und Raumplanung, č. 83, Bayreuth, s. 73-86.
- LEZZI, M. (1994): Raumordnungspolitik in europäischen Grenzregionen zwischen Konkurrenz und Zusammenarbeit. Untersuchungen an der EG-Aussengrenze Deutschland-Schweiz. In: Wirtschaftsgeographie und Raumplanung. Geographisches Institut der Universität Zürich-Irchel, č. 20, Zürich, s. 252.
- LIPPERT, J. (1997): Grenzüberschreitende Entwicklungskonzepte. Carl Link Verlag, Kronach. München. Bonn, 305 s.
- LÖSCH, A. (1962): Die räumliche Ordnung der Wirtschaft. Dritte Auflage, Stuttgart, 144 s.
- MAIER, J. (1990): Staatsgrenzen und ihre Einfluss auf Raumstrukturen und Verhaltensmuster. Arbeitsmaterial für Raumordnung und Raumplanung. Uni, Bayreuth, 249 s.
- von MALCHUS, V. (1992): Deutsch-polnische grenzübergreifende Zusammenarbeit. Erste Überlegungen und Folgerungen. In: Grenzübergreifende Raumplanung Erfahrungen und Perspektiven der Zusammenarbeit mit den Nachbarstaaten Deutschlands. ARL, Hannover, s. 160-174.
- MENSBURGER, P. (1975): Auswirkungen der österr.-schweizerischen Staatsgrenze auf die Wirtschafts- und Bevölkerungsstruktur der beiden Rheintalhalften. In: Mitteilungen der österr. Geogr. Gesellschaft, Wien, 304 s.
- PRESCOTT, J. R. V. (1975): Einführung in die Politische Geographie. München, 70 s.
- PRESCOTT, J. R. V. (1987): Political Frontiers and Boundaries. Unwin Hyman, London.
- ROCH, I. (1996): Die Grenzregionen des Freistaates Sachsen-analytische Ausgangssituation, Leitbilder und Ziele der Entwicklungskonzepte, aktueller Stand der grenzübergreifenden Zusammenarbeit. In: Geographie und Schule, 18, seš. 103, Köln, s. 29-34.
- ŘEHÁK, S. (1995): Aktuální změny prostorových interakcí na moravsko-slovenském pomezí. GA ČR (č.205/95/1184).
- SEGER, M., BELUSZKY, P. (1993): Bruchlinie Eiserner Vorhang. Regionalentwicklung im österreichisch- ungarischen Grenzraum. Bohlau Verlag, Wien, 303 s.
- STRASSOLDO-GRAFFENBERG, R. (1974): Friaul-Julisch Venetien als Europäische Ausenregion. In: Schriftenreihe des Instituts für Städtebau und Raumordnung. Innsbruck, s. 28.

- SULIBORSKI, A. (1995): Theoretical-Idelogical Dilemmas of Transborder Cooperation and Unification in Europe. In: Geografické štúdie, 1. Hranice a ich vplyv na teritoriálnu štruktúru regionu a štátu. UMB, Banská Bystrica, s. 30-36.
- ŠINDLER, P. (1984): Základy politické geografie. PF, Ostrava, 184 s.

Summary

THEORETICAL APPROACHES TO THE PROBLEMS OF BORDERLAND WITH APPLICATION IN THE CZECH-BAVARIAN SPACE

The new situation in Europe has an impact on the Czech borderland. The further regional development of the borderland demands to recognize the impact of the border on the border region. The problem can be solved with the help of theoretical models of situations in the borderland and border effects. The recent changes of borders show the necessity to complete the existent theoretical constructions by the dynamism of the models development in time. Theoretical approaches are being applied in the Czech-Bavarian borderland that, due to the functional changes of the border, has been passing through individual border effects. The mentioned border effects may have on the regional development of the borderland both positive (potential-differential and diffusive effects) and negative effects (effects of periphery and over-jump). The perspectives of the further regional development of the borderland lay, in connection with the integration of the Czech Republic into the European Union, in strengthening of the continual effect.

Fig. 1 – Models of situations at the border. a – border region as an open, outside its own region oriented system; b – border region as a closed centralized system; c – border region as a system of bridge between neighbouring states; d – border region as a system of contact territory. Source: Maier 1990.

Fig. 2 – Model of borderland by K. Heffner. A – country I, B – country II, C – border of the countries, D – metropolitan region, E – near-border region composed of neighbouring trans-border regions, F – unilateral links, G – contact places, H – international relations of a large impact, I – supraregional relations, J – regionally integrated relations. Source: Heffner 1998.

Fig. 3 – Border effects: A – areal (a) and continual (b), B – periphery (a) and over-jump (b), C – potentially differential (a) and diffusive (b), D – political-historical. Source: M. Seger, P. Beluszky, 1993 15 p.

Fig. 4 – Model of strengthening of the continuum within the social-economic space of borderland.

(Pracoviště autora: katedra geografie Pedagogické fakulty ZČU, Veleslavínova 42, 306 19 Plzeň).

Do redakce došlo 11. 1. 2000

MILAN JEŘÁBEK, KATEŘINA KUČERA, BERNHARD MÜLLER, JAN PŘIKRYL

VNÍMÁNÍ SOCIOEKONOMICKÉHO VÝVOJE V ČESKO-SASKÉM POHRANIČÍ – PŘÍPADOVÁ STUDIE NA LOKÁLNÍ ÚROVNI MĚST KRASLICE – KLINGENTHAL

M. Jeřábek, K. Kucera, B. Müller, J. Přikryl: *Perception of social-economic development in the Czech-Saxon borderland – case study on the local level of the towns of Kraslice and Klingenthal*. Geografie – Sborník ČGS, 105, 1, pp. 19 – 33 (2000). As an example of observation of social-economic development in the borderland as a specific territorial type can be given a study of changes in two neighbouring towns at the Czech-German (Saxon) border, that has been in the last years in the centre of research interest of several institutions. This contribution is one of the outputs of the international project „Borderland as a space of mediation“ backed by the German Federal Foundation for Environment in Osnabrück and solved by a work community including universities, research institutions and consulting companies. The findings obtained by inquiring population show the complicated character of the present development (at microregional/local level), ambiguous perception of running processes and a different degree of readiness to co-operation.

KEY WORDS: border – borderland – trans-border co-operation – border crossing.

Príspevek vznikl v rámci projektu „Pohraničí jako prostor zprostředkování“, realizovaného v letech 1997-99 za podpory Deutsche Bundesstiftung Umwelt Osnabrück (Az 09601).

1. Německo-český projekt „Pohraničí jako prostor zprostředkování“

Problematikou pohraničí se zabývají různé instituce, v neposlední řadě je pak předmětem zájmu výzkumné sféry. Samotná tematika nabízí rozmanité přístupy od „čisté vědy“ až po jednoznačnou aplikaci na konkrétní podmínky. Na sledování současné situace se podílejí instituce po obou stranách hranice. Často však pracují nezávisle na sobě, přestože o sobě vzájemně „vědí“ a řeší obdobné záležitosti. Pozitivním příkladem propojení vědeckých aktivit a jejich orientace na praktické potřeby územní samosprávy může být mezinárodní česko-německý projekt, podporovaný Německou spolkovou nadací životního prostředí (Deutsche Bundesstiftung Umwelt) v Osnabrücku. Právě potřeba společného přístupu k řešení společných otázek přivedla ke zrodu pracovního společenství, v němž českou stranu reprezentuje Sociologický ústav AV ČR (zastoupený pracovištěm v Ústí nad Labem) a organizace Proodos Praha zaměřená na poradenství pro obce. Na německé straně vystupuje a zároveň celý projekt koordinuje Institut pro prostorový ekologický rozvoj (Institut für ökologische Raumentwicklung) v Drážďanech, podílí se rovněž katedra prostorového uspořádání (Lehrstuhl Raumordnung) Technické univerzity tamtéž.

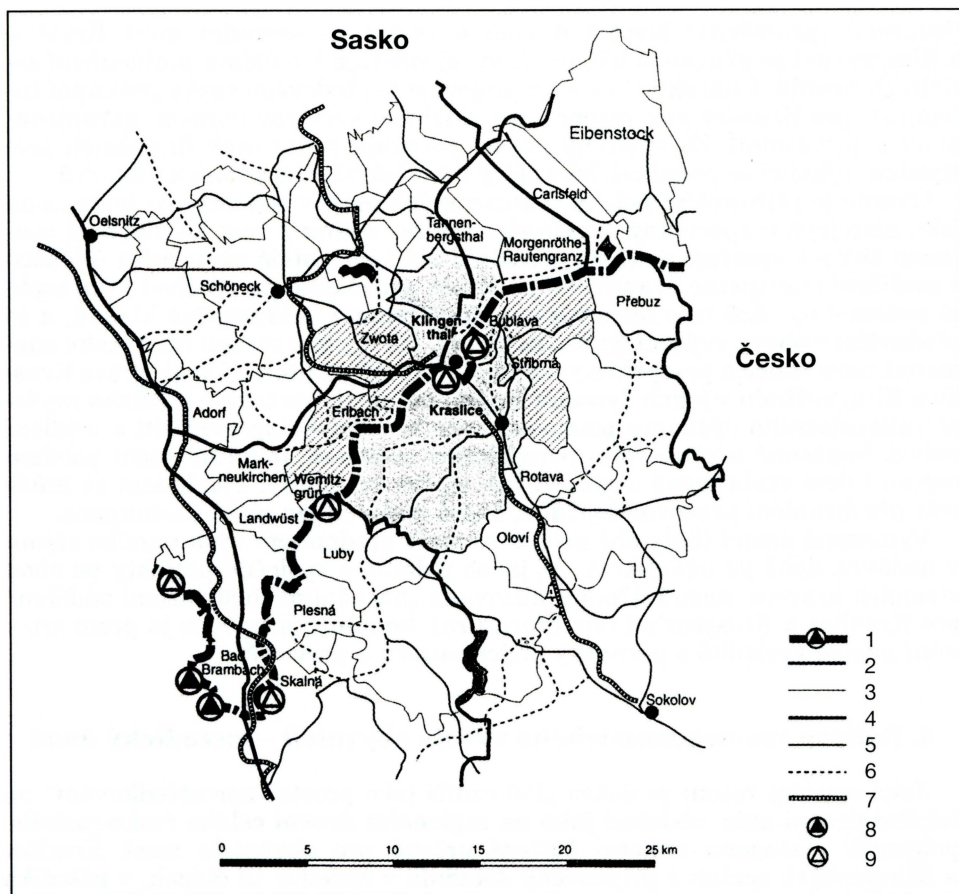
Ústřední myšlenkou projektu, realizovaného v letech 1997-99, je vnímání „Pohraničí jako prostoru zprostředkování“¹⁾. Obsahově se soustřeďuje na utváření přeshraničního rozvoje a navržení a prověření modelových možností prohloubení kooperačních vztahů na komunální úrovni. V první fázi projektu byly analyzovány dosavadní poznatky s cílem posoudit funkční formy přeshraniční spolupráce zejména na úseku regionálního rozvoje a životního prostředí, prověřit možnosti využití již dnes existujícího instrumentaria a případně specifikovat a pro praxi doporučit nové přístupy a opatření. (Shrnutí hlavních výsledků celého projektu obsahuje závěrečná zpráva pro DBU, uvedená v literatuře, která by v průběhu roku 2000 měla být k dispozici také v češtině.) Nedílnou součástí této fáze se stalo dotazníkové šetření určené pro starosty měst a obcí v 15 kilometrovém pásu podél česko-saské hranice. Získané poznatky jsou – současně s tímto příspěvkem (počátkem roku 2000) – publikovány řešitelským kolektivem vyčerpávajícím způsobem ve formě samostatných studií v rámci ústavních edičních řad (Pracovní texty SoÚ, Themenhefte IÖR).

2. Stručná charakteristika příhraničního území Kraslice – Klingenthal

Druhou výzkumnou rovinu představuje případová studie prostoru Kraslice a Klingenthal (obr. 1), partnerských měst na západě česko-saského pohraničí v euroregionu Egrensis. Historie vzájemného ovlivňování obou měst sahá do středověku. Na přelomu 16. a 17. století území dnešního Klingenthalu začalo být osidlováno především protestanty vyhnanými z Čech resp. nedalekých Kraslic. Přinesli s sebou znalosti ve sklářském oboru a výrobě hudebních nástrojů, a tak další vývoj byl do určité míry podobný. Za připomenutí stojí národnostní složení našeho města: v roce 1930 žilo v Kraslicích pouze 1,6 % obyvatel československé národnosti, při posledním sčítání 1991 je součet Čechů, Slováků a Moravanů 91 %. Až do roku 1938 zdejší území (resp. koridor) hrálo důležitou roli v tranzitu i místním styku. Silniční a železniční přechod patřil k nejfrekventovanějším v Krušných horách, četné byly samozřejmě i kontakty bezprostředně příhraniční (občanské, institucionální i výrobní). Po druhé světové válce již přechody obnoveny nebyly, přestože intravilánem obě města tehdy téměř srůstala (později došlo na naší straně k demolicím zdejších domů a objektů).

Také v současném socioekonomickém vývoji můžeme sledovat spíše společné rysy než specifikovat rozdíly. Jedná se o města přibližně stejné populační velikosti: v závěru 90. let žilo v Kraslicích bezmála 10 tisíc a v Klingenthalu přes 11 tisíc obyvatel. Pro demografický vývoj je typický úbytek obyvatelstva způsobený zejména značným vystěhovalectvím. Zatímco na německé straně se zřetelně projevuje stárnutí obyvatelstva, na české straně se dosud projevují důsledky poválečného odsunu a s tím související nestabilita obyvatelstva a vysoký migrační obrat. Strukturální změny v hospodářské sféře, známé z nových spolkových zemí i jiných oblastí Česka, zde nabývají nebývalých rozměrů a problémů. S trochou nadsázky lze bohužel konstatovat, že tradiční odvětví – díky odbytovým problémům, nízké konkurenceschopnosti a „zúročení“ periferní polohy z hlediska obou států – až na výjimky nepřežila 90. léta. (Na-

¹⁾ Úplný název projektu má v podtitulu: Trvale udržitelný rozvoj území zajišťovaný mezi-obecní spoluprací na příkladu ekologicky citlivé krajiny v česko-saském pohraničí.

Obr. 1 – Přehledná mapa případové oblasti Kraslice – Klingenthal (v rámci projektu „pohraničí jako projekt zprostředkování“). 1 – státní hranice s přechodem, 2 – okresní hranice, 3 – hranice obcí, 4 – hlavní silnice, 5 – vedlejší silnice, 6 – spojovací silnice, 7 – železnice, 8 – hraniční přechod silnice a železnice, 9 – hraniční přechod pro pěší.

příklad v tradiční výrobě akordeonů a foukacích harmonik klesl v Klingenthalu počet pracovníků z 6,5 tisíc na 200). Negativním dopadem je v sociální sféře mimořádná míra nezaměstnanosti (v době výzkumu v Kraslicích přes 10 %, zatímco v Klingenthalu dosahovala téměř dvojnásobné hodnoty). Ekonomický propad způsobuje nízkou daňovou výtěžnost, která se v případě Klingenthalu podílela dokonce na zavedení dočasné nucené správy městských záležitostí.

Bezprostřední okolí obou měst se vyznačuje přírodně poměrně nenarušenou krajinou, pro níž je typické pestré střídání menších lesních a travnatých ploch. Důležitý rozvojový faktor této oblasti tak představoval, představuje či mohl by představovat cestovní ruch. Ani toto odvětví se však neubránílo po roce 1990 poklesu ve výkonech (v přínosu) a dnes využívá jen zlomek skutečného potenciálu (zimní turistika, tradice, pamětihodnosti, infrastruktura). Zejména na saské straně došlo k výraznému poklesu využití, na české straně vzhledem k nedostatečné infrastruktuře má dosud cestovní ruch jen okrajový význam.

Dosažená „průměrná“ životní úroveň obyvatel ve srovnání měst Kraslice a Klingenthal se přirozeně liší, navíc vývoj směřuje k dalšímu prohloubení sociálních rozdílů. Charakteristickým projevem je především saský „nákupní turismus“, pro Kraslice pak rozpor mezi službami veřejnou správou garantovanými a privátními. Za společný rys se považuje nedostatek finančních prostředků, týkající se podnikatelské sféry i městských či územních rozpočtů.

Obecně je příhraniční poloha posuzovaných měst v současnosti hodnocena jako nanejvýš rozporuplný lokalizační faktor. Jednu z cest ke zlepšení současné situace spatřují političtí představitelé i obyvatelé obou měst (oblastí) v rozšíření stávajícího hraničního přechodu pro chodce na přechod i pro osobní automobily. Ani tato akce však není přijímána jednoznačně kladně, a to především z obavy zvýšení dopravní zátěže. Na druhou stranu může také znamenat nové šance a perspektivy nejen pro vytváření funkční spolupráce Kraslic a Klingenthalu v jejich dynamické provázanosti, ale také z hlediska zvýšení vnitrostátního významu postavení měst v celkové dopravní síti a osídlení vůbec. Současné a především perspektivní možnosti dané hraniční polohou nejsou lidem zcela jasné a musejí být teprve rozvinuty. Příkladem se může stát přeshraniční pracovní dojíždka, která je dosud jen slabě zastoupena.

Vymezené území (tedy obě města) se stalo předmětem výzkumného zájmu v nedávné době již několikrát. Ať již se jednalo o společné projekty po obou stranách hranice, nebo šetření realizovaná „národními“ institucemi odděleně pro Kraslice a Klingenthal (viz literatura). Součástí příspěvku je proto srovnání našich výsledků s poznatky jiných autorů a pracovišť.

3. Reflexe socioekonomického vývoje obyvateli – metodický úvod

Jako součást řešení projektu „Pohraničí jako prostor zprostředkování“ na lokální úrovni bylo, obdobně jako na regionální úrovni celého česko-saského pohraničí, zařazeno anketní šetření určené pro obyvatele měst Kraslice a Klingenthal: společně připravený dotazník v rozsahu 18 otázek, v několika případech dále strukturovaný. Zaměřil se jak na otázky lokálního rozvoje obou měst, tak především na formy, možnosti a konkrétní záležitosti přeshraniční spolupráce.

Terénní sběr byl realizován na české straně v prosinci 1998, na saské straně v lednu 1999. Respondenti byli určeni na základě náhodného výběru, v Kraslicích prostřednictvím voličských seznamů v létě proběhlých komunálních voleb, v Klingenthalu s využitím registru obyvatel. Vzhledem k územní odlehlosti některých místních částí se výzkum soustředil pouze na jádrové části obou měst. Nepředpokládáme však zkreslení výsledků, neboť „vynechané“ části mají jen nepatrný podíl na populaci v obou městech (např. v Kraslicích nedosahuje ani desetiny). Vlastní sběr vykonali studenti vysokých škol, a to Ekonomické fakulty Západočeské univerzity v Chebu a studenti geografie Technické univerzity v Drážďanech. Základní soubor na české straně čítá 425 dotazníků (tj. zhruba 7 % obyvatel starších 18 let), na saské straně 173 dotazníků (což odpovídá 2 % dospělých obyvatel)²⁾. Základní metodou bude

²⁾ Rozdílné poměrné zastoupení je způsobeno větším počtem studentů z české strany, a tím možností vyplnit anketu osobně s dotazovanými. Ve vyhodnocení poznatků získaných anketním šetřením bude postupováno samostatně za oba soubory, vzhledem k jejich rozdílné velikosti nevytváříme jeden celek. Bohužel velikost souborů, především na saské straně, nám neumožňuje využít třídění druhého stupně, které by nám napomohlo osvětlit některé souvislosti.

srovnání výsledků, hledání podobností či naopak rozdílností ve výpovědích obyvatel Kraslic a Klingenthalu.

Před vlastním posouzením je nezbytné představit strukturu respondentů, neboť složení respondentů – zejména podle věku a vzdělání, případně ekonomické aktivity – může a nepochybně také podmiňuje názory a postoje dotazovaných. Složení sledovaných souborů podle následujících ukazatelů odpovídá složení veškerého obyvatelstva obou měst. Z hlediska pohlaví si jsou oba soubory velmi podobné, vždy převažují mírně ženy (Kraslice 57 %, Klingenthal 52 %). Ve věkové struktuře zaznamenáváme dosti podstatné rozdíly, když klingenthalští respondenti jsou výrazně starší. Například v nejmladší skupině do 30 let věku je v Kraslicích 25 % a v Klingenthalu jen 14 % respondentů, naproti tomu v nejstarší skupině osob (60+) je poměr opačný a rozdíl ještě výraznější: Kraslice jen 19 a Klingenthal 36 %. Srovnání vzdělanostní skladby je poměrně obtížné, vzhledem k odlišnému vzdělávacímu systému v Česku a Sasku. Polovina (v Kraslicích) resp. 60 % (v Klingenthalu) respondentů se zde narodila, zbytek se přistěhoval. Plná čtvrtina dotazovaných se přistěhovala do roku 1950, dalším nejdůležitějším obdobím pro Kraslice jsou 80. léta (20 %), pro Klingenthal 70. léta (26 %). Společenská angažovanost je v obou městech relativně malá, přesto v Klingenthalu 2,5 krát vyšší než v Kraslicích (25 % resp. 10 % respondentů je členem nějaké společenské organizace).

Z ekonomicky aktivních jich většina pracuje v místě bydliště, podstatně více však v Kraslicích (76 oproti 54 % v Klingenthalu). V kategoriích ekonomicky aktivních převažují „nižší“ skupiny, tj. dělník/manuální pracovník a provozní pracovník/nižší zaměstnanec (55 % v Kraslicích, 80 % v Klingenthalu). Respondenti kraslického souboru vykazují větší zastoupení „vyšších“ („samostatnějších“) kategorií. Klingenthalský soubor má výraznější podíl ekonomicky neaktivních, téměř polovinu všech respondentů oproti 30 % v Kraslicích. Jejich vnitřní struktura je v podstatě shodná.

Identifikační údaje je možné doplnit prvními poznatky ze šetření, demonstujícími vazbu k místu stávajícího bydliště a spokojenosti s životem zde (případně při zahrnutí vlastní finanční situace respondenta resp. jeho domácnosti). Za pozitivní výsledek můžeme označit skutečnost, že naprostá většina obyvatel – zastoupených soubory dotazovaných obou měst – cítí značné sepětí s Kraslicemi resp. Klingenthalem. Téměř polovina kraslických považuje město zcela za svůj domov. Shodný podíl klingenthalských respondentů se přiklonil k mírnější formě, tj. odpovědi „je mi tu dobře“. Součet těchto dvou odpovědí tak zahrnuje sedm z deseti respondentů v Kraslicích a dokonce více než osm z deseti v Klingenthalu. Krasličtí mají na základě vyhodnocení navazující volné otázky (odpovědi) poměrně často také vztah k jinému místu (např. rodišti), zatímco klingenthalští odkazují spíše na zdejší déletrvající pobyt.

Obdobných výsledků bylo dosaženo při anketním šetření prováděném společně Pedagogickou fakultou Západočeské univerzity Plzeň (J. Dokoupil) a geografickým pracovištěm Univerzity Chemnitz – P. Jurczek (1997)³⁾. V obou městech převažuje spokojenost (kolem 70 %), srovnatelná s celým česko-saským pohraničím resp. ostatními sledovanými páry obcí bezprostředně oddělených státní hranicí.

³⁾ Šetření bylo realizováno celkem ve 12 obcích a městech podél česko-saské hranice, vytvářejících vždy páry bezprostředně u hranice (I) nebo dále od ní (II). Z české strany se týkala těchto lokalit: Kraslice, Potůčky, Vejprty (I) a Nejdeč, Jáchymov, Klášterec n.O. (II), z německé strany: Klingenthal, Johanngeorgenstadt, Bärenstein (I) a Schwarzenberg, Oberwiesenthal, Scheibenberg (II).

Sem lze zařadit taktěž posouzení finanční situace domácností respondentů, také ta jistě ovlivňuje odpovědi. Zde jsou klingenthalští dokonce výrazně spokojenější, když dvě třetiny respondentů ji vnímají jako spíše dobrou (známka 2 v pětistupňové škále), což přispívá k celkové známce 2,30. Polovina kraslických se přiklání k prostřední hodnotě (3, slovně vyjádřené „tak napůl“), v podstatě shodně s průměrnou hodnotou 3,04.

4. Hodnocení situace související se změnami v 90. letech

První v tomto příspěvku prezentované téma se zabývá v obecné poloze hodnocením změn na lokální úrovni, které souvisejí s otevřením hranic po roce 1990. Pro obyvatele měst Kraslice a Klingenthal je příznačné, že situaci vnímají nejednoznačně, tj. v obou případech se více než polovina respondentů přiklonila v třístupňové škále k neutrálnímu hodnocení (při průměrné známce 1,88 resp. 1,77). Krasličtí, z nichž téměř každý pátý vyzdvihuje spíše záporné změny, jsou mírně kritičtější než klingenthalští: třetina se přiklání spíše ke kladnému hodnocení. Opět můžeme využít porovnání s daty, získanými Dokoupilem a Jurczekem (1997). U jejich souboru se také značná část přiklání k neutrálnímu hodnocení (pro Klingenthal více než 40 %), ale především zhoršení pracovních a životních podmínek (Kraslice 46 %) deklaruje více než dvojnásobek respondentů než zlepšení (Klingenthal 13 %).

Přirozeně nás zajímalo zdůvodnění odpovědí respondentů, jejichž přehled podává tabulka 1. V kladném posouzení se hlavní důvod v podstatě ztotožňuje a taktěž dosahuje stejného zastoupení, tj. přes polovinu respondentů spatřuje stěžejní přínos v otevření hranic, umožňující cestování, turistiku zahrnující i nákupní cesty. Respondenti obou souborů, zastupující nejen lokální, ale zřejmě veškerou populaci pohraničí, si cení uvolnění možností přeshraničního kontaktu. Jeho úroveň či kvalita však zůstává zatím (jak dlouho?) především v nejjednodušší formě, tj. potenciální návštěva ciziny, poznání příhraničního území či výhodný nákup. Při těchto kontaktech nedochází většinou k navázání bližšího, hlubšího mezilidského (občanského) vztahu. V dalších dvou příčinách se již oba soubory značně rozcházejí. Zatímco Češi, zastoupení

Tab. 1 – Názory na souvislosti otevření hranic (%)

Kladné hodnocení	Kr	Kl	Záporné hodnocení	Kr	Kl
otevření hranic, turistika včetně nákupní	52	57	zhoršení životního prostředí, dopravní zatížení	20	25
zlepšení ekonomické situace, obchodu, regionální rozvoj	31	16	nárůst cen zboží a služeb vzhledem ke kupní síle Němců	43	
zlepšení mezilidských vztahů, vzájemné poznávání se, procvičování němčiny	8	31	mnoho Němců (nájedzy) a jejich negativní hodnocení: jsou drzí, hluční, rozpínaví, „kupují vše“	21	
			nárůst kriminality, ilegální přechody cizinců, drogy		29
			hospodářské obavy: méně práce, odchod podniků, pokles kupní síly a obchodu		27

Pramen: vlastní šetření, prosinec 1998 – leden 1999

kraslickými dotazovanými, upřednostňují lepší vyhlídky ekonomické, Němci resp. klingenthalští občané vyzdvihují možnost vzájemného poznávání.

V záporném vnímání se oba soubory významně odlišují, když obdobně frekventován – pětinou až čtvrtinou – je jen jediný důvod: zhoršení životního prostředí vyvolané vyšším dopravním zatížením. Jednoznačně nejčastějším důvodem české strany jsou ekonomické/finanční důsledky podmíněné částečnou změnou klientely („movitějších“ Němců) v obchodě a službách. Radikálnější, věcně příbuzné názory zastupuje další důvod, rozvádějící chování Němců. V porovnání obou sociálních důvodů ze strany kraslických, tj. pozitivního a negativního hodnocení, vyplývá zřejmá převaha negativního hodnocení německého elementu (8 resp. 21 %). Značná část klingenthalských respondentů vyslovuje hospodářské obavy, tento podíl v podstatě odpovídá zastoupení kladných ekonomických hodnocení kraslickými respondenty (27 resp. 31 %). Konečně téměř 30 % klingenthalských akcentuje na bezesporu pozitivním vlivu otevření hranic taktéž negativní souvislosti.

Ve srovnávacím souboru – při „uzavřených“ odpovědích s vícečetnou volbou – z německé strany dominuje v kladné poloze obecné zlepšení kvality života (39 %), následované zlepšením finanční situace a možností kontaktu. Ten je však o poznání méně (cca 4 procentní body) vnímán než v nadřazených souborech (českém resp. saském). Tomuto aspektu patří – ve shodě s našimi výsledky – prvenství na české straně, což je zdůrazněno zlepšením v psychologické situaci. U negativ se uplatňují s poměrně malými rozdíly čtyři důvody: zatížení životního prostředí (shodně 37 %, tj. podstatně více než v našem souboru), zhoršení hospodářské situace a nárůst kriminality (více v Sasku) a narušení klidu (více v Česku). Záporné projevy v obou městech jsou reflektovány mírněji než v česko-saském pohraničí.

Ve studii Hellera (1995) pod výstižným názvem Klingenthal – quo vadis?⁴⁾ je za limitující faktor rozvoje zástupci lokálních institucí a aktérů označován nedostatek finančních prostředků. Dále upozorňují na špatný technický stav budov a slabou a zastaralou infrastrukturu pro cestovní ruch (včetně dopravní a telekomunikační) s ohledem na dobré možnosti využití krajinného potenciálu. Přes stávající problémy převažuje při hodnocení vývoje po politické změně kladné posouzení, byť značná část akcentuje pokles pracovních míst a nárůst sociálního napětí. Dosavadní spolupráce na pomezí česko-bavorsko-saském nevykazuje zatím příliš výsledků (úspěchů).

Zaměstnanost a sociální mobilita je – na základě výpovědí klingenthalských respondentů – silně determinována oslabením (až zánikem?) dominantních oborů, tj. výroby hudebních nástrojů a textilního průmyslu. Souběžně dochází k posílení individuální dopravy na úkor veřejných dopravních prostředků. Změny ve společnosti posuzují kriticky, to se týká například práce v oboru, příjmů, volného času a mezilidských vztahů. Přesto převažuje pozitivní hodnocení, především díky procesu demokratizace, svobody a lepším spotřebním (spotřebitelským) možnostem. V rozvoji města doporučují věnovat pozornost otázkám dopravy, kulturní, sportovní vybavenosti a zařízením volného času.

⁴⁾ V rámci společného projektu geografických pracovišť Univerzit v Göttingenu a Postupimi proběhlo v roce 1994 terénní šetření sociální a ekonomické transformace po politické změně v roce 1989 v nových spolkových zemích na příkladu saského Klingenthalu (již dříve obdobně v durynském Nordhausenu). Cílovou skupinou se stalo jednak 36 zástupců lokálních institucí a aktérů (např. veřejná správa, hospodářská komora, privátní podniky, politické strany), jednak 284 respondentů zastupujících lokální populaci.

Tab. 2 – Vyjádření spokojenosti občanů obou měst

Známka	Kraslice	Kraslice + Klingenthal	Klingenthal
1,50 – 2,49 (spíše ano 2)	<ul style="list-style-type: none"> – nabídka komerčních služeb – nabídka restauračních zařízení 	<ul style="list-style-type: none"> – zásobování zbožím každodenní spotřeby – krajina a příroda v okolí 	<ul style="list-style-type: none"> – úroveň telekomunikací – zdravotní a sociální péče – řešení otázky odpadů – veřejná hromadná doprava – střední školství – společenské působení spolků a církví
2,50 – 3,49 (s něčím ano, s něčím ne 3)	<ul style="list-style-type: none"> – úroveň telekomunikací – řešení otázky odpadů – společenské působení spolků a církví – činnost samosprávy (radnice) 	<ul style="list-style-type: none"> – zařízení pro předškolní děti – základní školství – stav veřejných budov – životní prostředí ve městě – stav pamětihodností – úroveň mezilidských vztahů – úroveň informací a dění ve městě – péče o zelené plochy – rekreační a sportovní možnosti 	<ul style="list-style-type: none"> – nabídka restauračních zařízení – nabídka komerčních služeb – veřejná bezpečnost a pořádek
3,50 – 4,49 (spíše ne 4)	<ul style="list-style-type: none"> – veřejná bezpečnost a pořádek – veřejná hromadná doprava – střední školství – zdravotní a sociální péče 	<ul style="list-style-type: none"> – nabídka kulturních pořadů (akcí) – úroveň komunikací – podmínky pro podnikání ve městě 	<ul style="list-style-type: none"> – činnost samosprávy (radnice)
4,50 + (zcela ne 5)		<ul style="list-style-type: none"> – nabídka pracovních příležitostí 	

Pozn. kategorie –1,49 (velmi 1) není zastoupena.

Pramen: vlastní šetření, prosinec 1998 – leden 1999

Součástí ankety se stala rovněž baterie otázek, zaměřená na hodnocení různých úseků života v obou městech, a to prostřednictvím otázky: Jak jste ve městě Kraslice / Klingenthal spokojeni s/se ...? Respondenti se vyjadřovali v pětistupňové škále spokojenosti, doplněné možnostmi „nevím“. Na základě průměrné hodnoty byly dílčí úseky zařazeny do tabulky 2.

Celkově můžeme konstatovat, že respondenti se – jak se ostatně očekávalo – přiklánějí nejčastěji ke střední hodnotě, tj. odpovědi s něčím ano, s něčím ne. Také souhrnná známka se jí blíží, když klingenthalští jsou mírně pod a krasličtí mírně nad ní (2,88 resp. 3,13). Oba soubory nejvíce společně oceňují zásobování zbožím každodenní spotřeby a krajinu a přírodu v okolí. V Kraslicích dále do první kategorie patří vybrané spíše privátní služby, v Klingenthalu naproti tomu převážně záležitosti v kompetenci územních/lokálních orgánů. Jednoznačně nejhůře je hodnocena nabídka pracovních příležitostí: 66 resp. 71 % respondentů s ní je zcela nespokojeno.

Největší rozdíly v hodnocení zaznamenáváme ve prospěch Kraslic u nabídky komerčních služeb, podmínek pro podnikání ve městě obecně a činnosti samosprávy (radnice, vesměs kolem 0,7 bodu). Klingenthalští výrazně lépe hod-

notí zdravotní a sociální péči (rozdíl 1,86 bodu), střední školství, veřejnou hromadnou dopravu, úroveň telekomunikací, řešení otázky odpadů a společenské působení spolků a církví (0,69).

Předchozí výzkumy v Kraslicích nabízejí možnost srovnání na základě vyhodnocení otázky: Čeho si ve své obci nejvíce vážíte? (Regis 1995)⁵⁾. Z volných odpovědí vyzdvihují respondenti jednoznačně přírodní složku (57 %), rozvedenou jako okolní přírodu, lesy, hory, čistý vzduch, životní prostředí, město v horách apod. Zároveň si však jsou vědomi ohroženosti (např. „zatím ještě“) největší přednosti svého města. V protikladné otázce: Co Kraslice hyzdí, či co Vám zde znepríjemňuje život? se víceméně shodně (kolem 15 %) uplatňují tyto aspekty: prostředí obce – pořádek, životní prostředí, doprava a silnice v obci. Z obdobně provedeného celkového posouzení zjistíme, že většina úseků si s odstupem čtyř let udržela své postavení prezentované v tabulce 2. Výraznější změny zaznamenáváme v pozitivním smyslu u telekomunikací (ze 4,07 na 2,85), činnosti samosprávy a životního prostředí ve městě, zhoršení pozice zjišťujeme u zdravotní a sociální péče (2,98/3,87) a nabídky pracovních příležitostí (3,85/4,67!).

Na otázku zabývající se dosaženou úrovní navazuje problematika priorit, vnímaných respondenty v úrovni samotného města a přeshraniční spolupráce. Toto členění je však zachováno pouze pro Kraslice. Krasličtí, vedle kombinace uváděných důvodů (37 %), preferují na lokální úrovni dopravní a pracovní záležitosti. V přeshraniční spolupráci téměř nastejno hodnotí rozmanité dopravní souvislosti (silniční přechod, komunikace, obchvat, parkoviště, železnice) a sociální aspekty spolupráce (vzájemné setkávání a poznávání, informovanost) – pro každý z důvodů se vyslovuje přes třetinu respondentů. Klingenthalští jednoznačně za nejpalcivější problém považují vytvoření resp. udržení pracovních podmínek (60 %).

Respondenti ze souboru Dokoupila a Jurczeka (1997) se vyslovují především pro opatření ke zlepšení dopravní situace, dále podávají návrhy ke kulturní a ekonomické spolupráci. V obecné poloze lze jmenovat například: vyrovnání mzdové úrovně mezi Němci a Čechy, založení resp. prohloubení partnerství měst, zintenzivnění přeshraniční turistiky, společná ochrana životního prostředí, vytvoření pracovních míst, odstranění oboustranné nedůvěry, posílení výměny mládeže atd.

5. Přeshraniční spolupráce mezi partnerskými městy a vzájemná informovanost

Jedním ze stěžejních tematických okruhů byla konkrétní spolupráce mezi sousedními městy, a to jak všeobecná znalost dosavadních aktivit, tak možnosti do budoucna. Obecně se o stávajících akcích ví více v Klingenthalu než v Kraslicích: pro současnou kladně odpovědělo více než 60 % respondentů, zatímco v Kraslicích jen necelá čtvrtina. Přes polovinu respondentů, v obou dílech souborech, se vyslovilo k perspektivě vzájemných vztahů (tab. 3).

⁵⁾ V rámci zpracování „Programu“ (1995) byl v roce 1994 realizován sociologický průzkum prostřednictvím náhodně vybraných bytových domácností (fakticky do schránky každé třetí domácnosti). Celkem bylo rozdáno 1 080 dotazníků, vráceno vyplněných mluvčími domácnostmi 256, tj. 24 % návratnost. Záměrem tohoto průzkumu bylo orientační zjištění zpětné vazby pro činnost, řízení a rozhodování města (radnice).

Tab. 3 – Stávající a perspektivní přeshraniční aktivity (%)

	Znalost		Možnost	
	Kr	Kl	Kr	Kl
Více/kombinace uváděných okruhů	16	52	39	26
Kultura, církev	28	17	13	2
Regionální rozvoj, podnikání, obchod, doprava	17	10	26	52
Mládež, děti, školy	15	7	–	–
Vzájemná informovanost, vztahy, soužití	–	14	8	16
Sport	9	–	4	–

Pramen: vlastní šetření, prosinec 1998 – leden 1999

Typickým projevem současnosti je širší, pestřejší znalost přeshraničních aktivit, přičemž tato odpověď je charakteristická zejména pro Klingenthal. V Kraslicích se, ve srovnání s Klingenthalem, více uplatňují všechny jednoznačně určené aktivity s výjimkou informovanosti a sociálních kontaktů. Z očekávaných projevů vystupují, vedle již uváděné kombinace, regionální rozvoj včetně jeho dílčích složek. To je bezesporu důležitá informace na podporu našeho a dalších obdobných projektů.

Tomuto víceméně příznivému hodnocení neodpovídá reflexe osobního zapojení/angažovanosti respondentů do společné akce. Z české strany se osobně zúčastnil každý pátý respondent, ze saské dokonce jen každý dvanáctý! Ochota zapojit se do budoucna se v obou městech diametrálně liší: zatímco v Kraslicích se kladně vyslovila téměř polovina (46 %), v Klingenthalu jen desetina.

Další část je věnována úrovni informovanosti o dění na úrovni lokální i regionální včetně možností, prostředků či forem, jakožto předpokladu pro vzájemné poznávání a spolupráci. Respondenti obou souborů, tj. z Kraslic a Klingenthalu, v podstatě necítí rozdíl v informovanosti o životě v sousedním městě a v česko-saském pohraničí obecně. V průměru jsou krasličtí informování subjektivně hůře než klingenthalští, když výsledné známky dosahují – opět při použití pětistupňové škály – hodnoty 4,02 resp. 3,57! Téměř polovina kraslických se přiklání, a to v obou rovinách, ke stupni „pět“. V klingenthalském souboru se odpovědi koncentrují do známek „dva“ a „tři“ – kolem 60 %. Situaci můžeme tedy charakterizovat slovně jako neuspokojivou a do určité míry, zejména ze strany Kraslic, jako handicap pro prohloubení přeshraniční spolupráce.

Jen poměrně málo respondentů využilo možnosti svojí odpověď dále specifikovat. Přesto tyto informace jsou velice cenné, neboť ukazují „silné či slabé stránky“ informačního toku. Nezodpovězenou otázkou však zůstává, zda obyvatelé obou sousedních měst vůbec o informace přibližující dění na druhé straně hranice mají zájem. Tabulka 4 podává přehled o tématech zastoupených v odpovědích dobře či špatně informovaných respondentů.

Obyvatelé Kraslic i Klingenthalu oceňují především dobrou informovanost o všestranných nákupních příležitostech v druhé zemi (sousedním městě), když toto téma je jednoznačně vedoucím pozitivně hodnoceným tématem. Také zastoupení dalších témat je v podstatě obdobné. Špatnou informovanost pociňují respondenti obou souborů zejména v otázkách všeobecných, rozsahu

Tab. 4 – Tematická specifikace informovanosti o dění na druhé straně hranice (%)

	A. dobře		B. špatně	
	Kr	Kl	Kr	Kl
Kulturní a společenské akce	21	16	17	32
Všeobecné dění, informace, spolupráce	21	18	27	32
Trhy, výprodej, obchod, doprava, turismus	30	27	9	14
Více/kombinace uváděných okruhů včetně sportu	14	16	21	–
Pracovní příležitosti	0	–	9	–

Pramen: vlastní šetření, prosinec 1998 – leden 1999

a kvalitě informací vůbec, jakož i možnosti přeshraniční spolupráce. Stejný podíl klingenthalských, tj. jedna třetina by uvítala více informací o kulturním a společenském dění. Krasličtí naproti tomu mírně upřednostňují kombinaci uváděných důvodů. Uváděné důvody představují rozhodující část volných odpovědí.

Další otázka se soustřeďuje na prostředky vzájemné informovanosti, v prvé řadě pak na sdělovací prostředky (noviny, rozhlas, televize). Oba soubory vykazují velmi podobné až shodné výsledky, když vedoucí postavení – s podílem kolem 2/3 ze všech čtyř možností – zaujímají regionální sdělovací prostředky: pro Kraslice české, pro Klingenthal německé. Přibližně každý čtvrtý využívá své národní ústřední sdělovací prostředky, zatímco „protějšší“ nejsou využívány vůbec.

Jedním, jistě však ne jediným faktorem vysvětlujícím získané poznatky jsou jazykové znalosti obyvatel (respondentů) obou zkoumaných měst. Při použití tradiční „školské“ stupnice se ukazuje u kraslického souboru znalost němčiny jako průměrná až podprůměrná (65 % se přiklání ke „trojce“ a „čtyřce“), zatímco klingenthalští se „přiznávají“ k neznalosti češtiny (stejný podíl „neumí ani slovo“).

6. Rozšíření hraničního přechodu pro automobilový provoz

Samostatnou problematiku tvoří otevření hraničního přechodu pro osobní automobily resp. rozšíření stávajícího přechodu mezi městy Kraslice a Klingenthal. Po téměř desetiletém úsilí kompetentních orgánů zřejmě překvapí, že téměř polovina respondentů, shodně po obou stranách hranice, je proti. Ze zbývajících odpovědí jsou o poznání vstřícnější krasličtí, když pro se vyslovila čtvrtina oproti pětina v Klingenthalu. Důvody pro tyto názory jsou patrné z tabulky 5.

Zlepšení dostupnosti k návštěvám sousedního území, nejen samotného sousedního města, považují za hlavní důvod pro otevření resp. rozšíření hraničního přechodu dva ze tří klingenthalských respondentů. Krasličtí si slibují vedle tohoto důvodu především oživení ekonomiky a taktéž větší možnosti k vzájemnému poznávání a spolupráci.

Odpůrci přechodu se obávají zvýšení dopravního provozu doprovázené zhoršením životního prostředí, zásadní rozdíl však spočívá v preferenci obou složek. Krasličtí vidí spíše exhalace a hluk z dopravy, klingenthalští naproti

Tab. 5 – Názory na otevření hraničního přechodu pro osobní automobily (%)

A. Jsem pro vzhledem k/ke:	Kr	Kl
Zvýšení cestovního ruchu, zlepšení dostupnosti, možnost nákupu	28	68
Oživení ekonomiky a života ve městě, obchod, práce, zisk	33	16
Možnost poznávání se a spolupráce, rozšíření a snadnost návštěv	14	
Odlehčení životnímu prostředí jinde		8
B. U varianty: Tuto záležitost nelze jednoznačně hodnotit, má souvislosti kladné i záporné ..., nebyly dále sledovány odpovědi, neboť mohou pouze korespondovat s výroky, zahrnutými pod body A. a C.		
C. Jsem proti vzhledem k/ke:	Kr	Kl
Zhoršení životního prostředí (exhalace, hluk)	39	5
Zvýšení dopravního provozu (špatné komunikace, pouze tranzit)	21	49
Oslabení ekonomiky, pokles obchodu, daní, přesun výroby		5
Více/kombinace uváděných důvodů	25	35

Pramen: vlastní šetření, prosinec 1998 – leden 1999

tomu především úroveň komunikací a jejich využití především pro tranzit do Česka.

Naše výsledky tak do určité míry potvrzují poznatky publikované Jurczekem (1997). Tehdy respondenti také nebyli jednoznačně rozhodnuti. Na jedné straně požadovali zvýšení propustnosti hranice zřízením nových přechodů, v konkrétním případě však byli spíše proti. Tento názor vyplývá nejen ze samotného potenciálního zvýšeného průjezdu osobních automobilů oběma městy, ale též ze souvisejících náležitostí (parkovací plochy, benzínová čerpadla, rozšíření silnice atd.).

V dotazníkovém šetření v roce 1994 (Půlpánová, Schollarová 1995) nebyla přímo položena otázka zabývající se hraničním přechodem. Nicméně k této problematice se volně vyslovil každý druhý respondent, zpravidla záporně – ukázal se tedy jako priorita řešení číslo jedna. V literatuře uváděná studie poskytuje také zajímavý chronologický přehled vývoje situace a názorů. Postoj k železničnímu přechodu byl jednoznačně kladný, ani dnes to však není rozhodně zásadní a aktuální záležitostí. K znovuootevření silničního přechodu se vyjádřilo pouze 6 % respondentů, mezi zápornými názory připouští třetina existenci přechodu s menším rozsahem. Při specifikaci odpovědí jsou nejčastěji uváděny obavy ze smogu a tranzitu a dále problém ekologie a nevyhovující technické řešení ve městě, u tolerantnějších respondentů jen rozšíření na malé motocykly.

Zdá se tedy, že v současnosti již téměř budované rozšíření provozu pro osobní automobily bude nadále předmětem odborných i laických diskusí. Přitom jeho potřeba je zřejmá (a taktéž místo, s ohledem na konfiguraci terénu a stávající komunikační systém, je nepochybně jednoznačně určeno). Nelze v současnosti a především do budoucna opět „stavět zdi“ mezi oběma městy, oblastmi či státy. Územní samosprávné orgány, a to po obou stranách hranice, se tak musejí snažit o omezení negativních vlivů vyššího provozu a sledovat zejména pozitivní dopady znovuoobnovené možnosti lokálního až regionálního propojení.

Závěrečná poznámka

Společný projekt jsme zahajovali na podzim 1997 v době, kdy se již delší dobu a na příslušných úrovních hovořilo o rozšíření hraničního přechodu pro automobily do 3,5 tuny. V žertu jsme uvažovali, zda toto otevření nastane dříve než skončí náš 18měsíční projekt. Sešli jsme se „u závory“, ale do Kraslic jsme s německými kolegy za více než hodinu jízdy autem přes Vojtanov (další možnost přes Boží Dar) najeli asi 60 km. Když na jaře 1999 projekt pod názvem „Pohraničí jako prostor zprostředkování“ (?) skončil, na přechodu se téměř nic nezměnilo ...

Literatura

- BOESLER, K. A., DEN HARTOG-NIEMANN, E. (1997): Grenzüberschreitende Aktivitäten an der tschechisch-deutschen Grenze im Raum Kraslice / Klingenthal. Praktikumsbericht, Institut für Wirtschaftsgeographie der Universität, Bonn.
- Flächennutzungsplan Stadt Klingenthal. Arbeitsgruppe für Stadtplanung und Kommunalbau GmbH, Klingenthal.
- HELLER, W. (1995): Klingenthal-quo vadis? Auswirkungen des gesellschaftlichen Umbuchs in einer Kleinstadt an der sächsisch-böhmischen Grenze. Beiträge zur Kommunal- und Regionalentwicklung, Heft 15, Chemnitz.
- HUNGER, D. (1995): Verkehrsentwicklungskonzeption Stadt Klingenthal. Planungsbüro Stadt-Verkehr-Umwelt, Dresden.
- JURCZEK, P. (1997): Einschätzung der Entwicklung und Zusammenarbeit im sächsisch-böhmischen Grenzgebiet, Eine Beurteilung durch Bewohner der Euroregionen Egrensis und Erzgebirge. Beiträge zur Kommunal- und Regionalentwicklung, Heft 29, Chemnitz.
- Kol. (1999): Grenzraum als Vermittlungsraum – Nachhaltige Raumentwicklung durch interkommunale Kooperation am Beispiel ökologisch sensibler Landschaftsräume im tschechisch-sächsischen Grenzgebiet. Projektbericht für DBU, Dresden, Ústí nad Labem, Praha.
- PŘIKRYL, J. (1995): Program sociálního a ekonomického rozvoje obce Kraslice (návrh). Proodos Praha, 136 s.
- PŮLPÁNOVÁ, J., SCHOLLAROVÁ, V. (1995): Zpráva z průzkumu v Kraslicích. IPOS-Regis Praha, 52 s., přílohy.
- VALTER, A. a kol. (1988): Územní plán velkého územního celku Karlovarsko-chebské sídelní regionální aglomerace. Terplan Praha.
- ZOCH, K. (1993): Územní plán sídelního útvaru Kraslice. Návrh, Studio Z Plzeň.

Summary

PERCEPTION OF SOCIAL-ECONOMIC DEVELOPMENT IN THE CZECH-SAXON BORDERLAND – CASE STUDY ON THE LOCAL LEVEL OF THE TOWNS OF KRASLICE AND KLINGENTHAL

This contribution is one of the outputs of the international project „Borderland as a space of mediation“ backed by the German Federal Foundation for Environment in Osnabrück and solved by a work community of the Technical University and the Institute for Spatial Ecological Development in Dresden, the Institute of Sociology, Academy of Sciences of the Czech Republic – work place Ústí nad Labem, and the company Prodos – consulting services for municipalities, Prague. In the same time, it is a positive example of integration of scientific activities and of their orientation at practical needs of territorial development and administration.

One of the research levels is the case study of the region Kraslice – Klingenthal, partner towns in the West of the Czech-Saxon borderland in the Egrensis Euroregion. The history of mutual influencing of both towns goes back to the Middle Ages, but after

the Second World War, it was limited. In the present-day social-economic development, we can rather observe common features than to specify differences. Traditional branches – because of marketing problems, low competitiveness and the impact of peripheral situation in both states – have not survived, with several exceptions, the 1990's. The near-border situation of the studied towns is now evaluated as a highly inconsistent localization factor.

The paper includes a comparison of our results of inquiring the population, aimed both at problems of local development of both towns and, above all, at forms, possibilities and concrete items of trans-border co-operation, with those of other authors and working places.

A large majority of inhabitants of both towns feel to be narrowly tied to Kraslice, respectively to Klingenthal, they are happy there. Changes on local level due to the opening of the border after 1990 are perceived in an ambiguous way. More than a half of respondents consider the opening of the border as beneficial as it has enabled to travel (including the shopping travelling). There are significant differences in the negative perception of the both sides: the Czechs give the most frequently economic/financial impacts due to a partial change of clients („richer“ Germans) in business and services, the German respondents stress economic fears (loss of job). As a limiting factor of development is given the lack of financial means and obsolete infrastructure.

In accordance, the inhabitants of both neighbouring towns appreciate the most the provisionment by articles of every day use, the landscape, the nature, and the surroundings. Those of Kraslice also appreciate selected, rather private, services, those of Klingenthal mainly the affairs in the powers of territorial/local authorities. The offer of jobs is perceived in a clearly worse way: more than two thirds of inhabitants are not satisfied. In comparison with the precedent inquiries, the opinions of the respondents in Kraslice are relatively stable. The principal priorities of the development of the town, including the trans-border co-operation, are the following: creation, respectively safeguard of work conditions, transport connections (road border crossing, communications, by-pass road, parking, railroad) and social aspects of co-operation (mutual meeting and understanding, available information).

The knowledge of trans-border activities is not high. In general, the inhabitants of Klingenthal are better informed about individual activities than those of Kraslice. Among the different activities, mainly culture and sports, children – youth – schools and a largely conceived regional development are represented. Surprisingly low is the personal engagement of respondents into the common activities. Only every fifth Czech respondent and even every twelfth Saxon respondent have taken personal part on these activities. The readiness to participate on them in the future largely differs in both towns: while one half of the Kraslice inhabitants are interested, the same is valid only for one tenth of those of Klingenthal.

The level of knowledge about the activities at the other side of the border, which is the condition of mutual knowledge and co-operation, can be characterized as unsatisfactory and, to a certain extent, mainly as far as Kraslice is concerned, as a handicap for deepening the trans-border co-operation. However, the question whether the inhabitants of both neighbouring towns are even interested in information about the life on the other side of the border, has remained without answer. The inhabitants of Kraslice and Klingenthal mainly appreciate the good state of information about general shopping facilities in the other country (neighbouring town). This kind of information is offered especially by national regional mass media.

One of the ways how to improve the present situation is, according to the political representatives and to some inhabitants of both towns (regions), to enlarge the present border crossing for pedestrians and for passenger cars. Nearly a half of respondents, concordantly on both sides of the border, are nevertheless opposed to such enlarging. The supporters stress a better accessibility of the neighbouring region, not only of the partner town. Those of Kraslice also hope to see the economic life revitalized and to have larger possibilities for mutual knowledge and co-operation. The opponents of the border crossing fear an increase of traffic accompanied by a deterioration of environment.

Fig. 1 – Synoptic map of the case-study region Kraslice - Klingenthal (within the project „borderland as project of mediation“). 1 – state border with border crossing, 2 – limit of the district, 3 – limit of the municipalities, 4 – main road, 5 – secondary road, 6 – connecting road, 7 – railroad, 8 – road and railroad border crossing, 9 – border crossing for pedestrians.

(Pracoviště autorů: Sociologický ústav AV ČR, Stříbrnické nivy 4, 40011 Ústí nad Labem; Proodos, Prusíkova 2434, 155 00 Praha 5; Institut für ökologische Raumentwicklung, Weberplatz 1, D-01217 Dresden.)

Do redakce došlo 12. 7. 1999

MARIE NOVOTNÁ

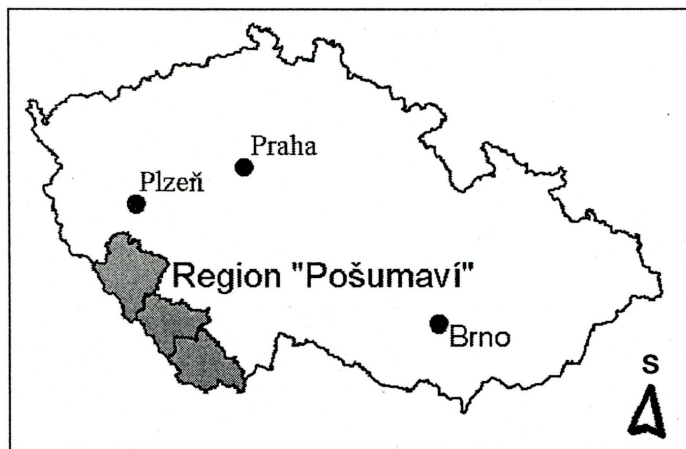
HODNOCENÍ ZEMĚDĚLSKÉHO VYUŽÍVÁNÍ KRAJINY V POHRANIČNÍM REGIONU POŠUMAVÍ

M. Novotná: *Evaluation of Agricultural Landuse in the Pošumaví Region.* – Geografie – Sborník ČGS, 105, 1, pp. 34 – 40 (2000). – This article gives account of the research carried on in the border area of the Klatovy, Prachatice and Český Krumlov districts. This region has specific features the significance of which surpasses its geographical limits. Its location near the state boundary has significantly influenced its economic and social development. Farming and forestry have always played a significant role among the economic activities of the population. Today we witness an enhanced development of the tertiary sector, primarily of the services focussed on tourism. Farming and forestry, however, will remain an indispensable sector due to their landscape formation function. The whole study is based on methods of the geographical information system (GIS). The data from the land registers of the cadastre offices have been used as well.

KEY WORDS: agricultural usage - arable land - prices.

Úvod

Tato práce se zabývá analýzou a hodnocením zemědělského využívání krajiny jihozápadního pohraničí České republiky, územím okresů Klatovy, Prachatice a Český Krumlov (obr. 1), pro něž v článku používáme název „Pošumaví“. Problematikou využívání krajiny v jihozápadních Čechách jsem se zabývala už v dřívějších pracích (Novotná 1991, 1993, 1996), tento článek na ně navazuje. K analýze zemědělského využívání jsou zde použity databáze, vytvořené z úda-

Obr. 1 - Vymezení studovaného území v rámci České republiky

jů o půdním fondu v katastrálních územích podle evidence katastrálních úřadů v Českém Krumlově, Klatovech a Prachatcích, dále z údajů o průměrných cenách zemědělských pozemků v jednotlivých katastrálních územích a z údajů o zařazení katastrálních území do produkčně ekonomických skupin. Zpracované databázové informace byly při-

pojeny ke grafickým vrstvám, znázorňujícím katastrální území v regionu, na jejich základě byly vytvořeny kartografické výstupy a ty využity v následné analýze. Grafické podklady hranic katastrálních území byly získány ze Základní mapy ČR v měřítku 1:200 000. Pro podrobné hodnocení změn ve využívání půdního fondu byla použita pouze data vztahující se k 1. 1. 1991 a 1. 1. 1995. Použití dat z druhé poloviny 90. let je problematické, protože ve sledovaném regionu v této době nastaly podstatné změny v hranicích katastrálních území.

Charakteristika regionu

Sledovaný region má z hlediska zemědělského využívání specifické vlastnosti. Přírodovědný a vodohospodářský význam převyšuje geografický rámec oblasti, pohraniční poloha ovlivnila v posledních padesáti letech výrazně ekonomický i sociální vývoj.

Vysoký přírodní potenciál v regionu má především Šumava. Tato plochá hornatina vytváří spolu s bavorskou oblastí Bayerischer Wald a hornorakouskou oblastí Mühlviertel největší souvislou lesní plochu ve střední Evropě, označovanou „Zelená střecha Evropy“. Šumava představuje masivní horský celek, v němž se střídají parovinně zvlněné plošiny, rozkládající se v nadmořské výšce okolo 1 000 m, s širokými hřbety položenými o 100 až 200 m výše. Nejcennější území Šumavy bylo začleněno do Národního parku Šumava a do Chráněné krajinné oblasti Šumava. Na jihu studovaného regionu se při hranici s Rakouskem rozkládají přírodně cenné a také silně zalesněné Novohradské hory. Jmenované horské části regionu jsou významnými oblastmi přirozené akumulace vod.

Vnitrozemskou část regionu vyplňují vrchoviny a členité pahorkatiny Šumavského a Novohradského podhůří klesající do Českobudějovické pánve, středního Pootaví a Klatovské kotliny.

Region prodělal po druhé světové válce složitý socioekonomický vývoj, který ovlivnil jeho celkový potenciál. V roce 1998 zde žilo 199 109 obyvatel (z toho 44,5 % v okrese Klatovy). Hustota zalidnění je nejnižší v ČR - 40,4 obyvatel na km², což představuje 30 % hodnoty ČR (Klatovy 46 obyvatel na km², Prachatice 37 obyvatel na km², Český Krumlov 37 obyvatel na km²). V hornatém území, přiléhajícím ke státní hranici, je hustota zalidnění ještě nižší (pod 20 obyvatel na km²). V minulosti žilo v regionu daleko více obyvatel, nejvyšší počet byl zaznamenán okolo roku 1910 (asi 340 000 obyvatel), od té doby počet obyvatel stále klesá. Výrazný pokles v počtu obyvatel byl zaznamenán v období po druhé světové válce. Při sčítání v roce 1950 představoval počet žijících obyvatel 60 % předválečného stavu (v okresech Prachatice a Český Krumlov dokonce jen 55 % a 50 %). K poklesu došlo v důsledku odsunu německého obyvatelstva, nejvíce v sídlech v příhraničním pásu (Volary o 67 %, Horní Planá o 71 %, Lenora o 71 %, Hartmanice o 76 %, Malonty o 66 %, Hořice o 67 %, Chvalšiny o 81 %). Oživení sídelního významu území v 50. letech se dotklo vnitrozemské části. Úplnou destrukci sídelní struktury znamenalo zřízení střeženého hraničního pásma a vojenských újezdů. Od 60. let stoupá počet obyvatel v okrese Český Krumlov (1961 – 1998 o 20 %), stagnuje v okrese Prachatice a klesá v okrese Klatovy (1961 – 1998 o 10 %). Rostou především větší sídla – Klatovy, Nýrsko, Sušice, Vimperk, Prachatice, Volary, Český Krumlov, Kaplice, Velešín.

V ekonomické aktivitě obyvatel mělo v minulosti významné postavení zemědělství a lesnictví, ještě v roce 1991 bylo v primárním sektoru zaměstnáno

18 % z ekonomicky aktivních obyvatel, v roce 1997 pak 12 % ekonomicky aktivních. I když v současnosti největší rozvoj zaznamenává terciérní sektor, především služby zaměřené na cestovní ruch, mají a budou mít v této oblasti nezastupitelný význam zemědělství a lesnictví. Především proto, že budou plnit také funkce krajinytvorné.

Hodnocení zemědělského využívání

Území pošumavského regionu je z velké části zalesněno, lesní plochy tvoří 47 % (v okrese Český Krumlov 47,1 %, v okrese Prachatice 52 % a v okrese Klatovy 43,0 %). Z hlediska využití krajiny netvoří sledovaná oblast homogenní celek. V krajinných celcích Šumavy a Novohradských hor převažují lesy. Směrem do vnitrozemí v okresech Český Krumlov a Prachatice převažuje krajina s vyrovnaným podílem lesů a zemědělsky využívaných pozemků. V podhorských oblastech okresu Klatovy je pak vyšší zastoupení zemědělsky využívaných ploch. Zemědělská i orná půda je v celé oblasti zastoupena méně než v průměru v České republice (viz tab. 1).

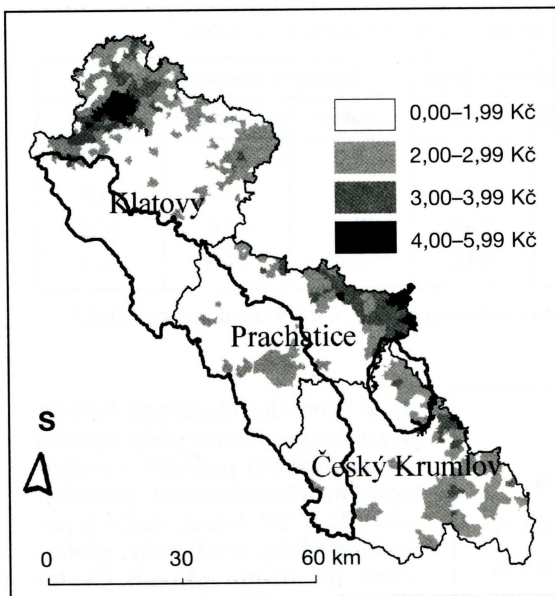
K ohodnocení produkční schopnosti zemědělské půdy byl v bývalém Československu vytvořen systém bonitovaných půdně ekologických jednotek (BPEJ). BPEJ představuje charakteristiku půdy určenou konkrétními agroklimatickými podmínkami stanoviště, tj. zařazením do klimatického regionu, hlavní půdní jednotkou, hodnocením svažitosti a expozice reliéfu a hloubky i skeletovitosti půdy. Pomocí tohoto systému byl oceněn přírodní potenciál zemědělské půdy a z něho vypočtena cena půdy za katastrální území. Do této ceny však není započtena polohová renta. Cenu zemědělské půdy za katastrální území sledovaného území ukazuje obrázek 2. Průměrná cena zemědělské půdy v regionu Pošumaví je 2,33 Kč za 1 m², což je výrazně pod průměrem České republiky (Vyhláška Ministerstva zemědělství č. 215/1995 Sb.). Nejčastěji je zastoupena zemědělská půda s cenou od 2 do 3 Kč za 1 m², dále půda s cenou 1 až 2 Kč za 1 m² (dohromady 74 %). Nejvyšší cenu má zemědělská půda na katastrech Klatovské kotliny a v Českokbudějovické pánvi (nad 4 Kč).

V 80. letech se k ekonomickému hodnocení zemědělsky využívané půdy používalo zařazení území do produkčně ekonomických skupin (PES). Základ

Tab. 1 – Podíl zemědělsky využívané půdy z celkové rozlohy okresu (k 1. 1. 1991, k 1. 1. 1995 a k 1. 1. 1998)

	Zemědělská půda (%)			Orná půda (%)		
	1991	1995	1998	1991	1995	1998
Klatovy	46,5	46,3	46,3	28,5	27,7	26,2
Prachatice	37,8	36,3	36,3	18,3	15,4	14,0
Český Krumlov	35,7	35,7	35,8	21,1	18,9	13,7
Celkem oblast	40,2	40,0	40,1	23,1	21,4	18,7
Česká republika	54,4	54,3	54,3	40,8	40,0	39,2

Prameny: 1. Statistická ročenka půdního fondu České republiky. Český úřad zeměměřický a katastrální, Praha 1991. 2. Statistická ročenka půdního fondu České republiky. Český úřad zeměměřický a katastrální, Praha 1995. 3. Statistická ročenka půdního fondu České republiky. Český úřad zeměměřický a katastrální, Praha 1998.

Obr. 2 - Průměrná cena zemědělské půdy v katastrálních územích modelové oblasti (v Kč za m²). Tlustá čára - hranice CHKO.

statků) neplatila zemědělskou daň a naopak dostávala k zemědělským produktům odevzdaným na trh příplatky. Tyto diferenciální příplatky zapříčinily, že zemědělci hospodařili i v málo příhodných přírodních podmínkách. V 80. letech se tato zemědělská politika projevila rozšiřováním ploch orné půdy i ve vrchovinných a horských oblastech regionu s méně úrodnou půdou a větší výškovou členitostí. To působilo problémy především ve vrchovinné části Šumavského podhůří.

Po roce 1990 se zemědělská politika změnila, byly zrušeny diferenciální příplatky. V oblastech s nižší produkční schopností nejsou dále využívány všechny plochy zemědělské půdy. Dochází k zalesňování, mění se struktura zemědělského půdního fondu ve prospěch ploch obhospodařovaných méně intenzivně, rostou plochy luk a pastvin. Během 90. let celková plocha zemědělské půdy v regionu poklesla o 5 %, nejvíce na Česko-krumlovsku (tab. 2).

Tab. 2 - Index změny zemědělské a orné půdy v období 1991 - 1998

	Zemědělská půda	Orná půda
Klatovy	0,1 %	7,7 %
Prachatice	1,1 %	23,3 %
Český Krumlov	16,9 %	34,1 %
Celá oblast	5,2 %	19,0 %

Prameny: 1. Statistická ročenka půdního fondu České republiky. Český úřad zeměměřický a katastrální, Praha 1991. 2. Statistická ročenka půdního fondu České republiky. Český úřad zeměměřický a katastrální, Praha 1998.

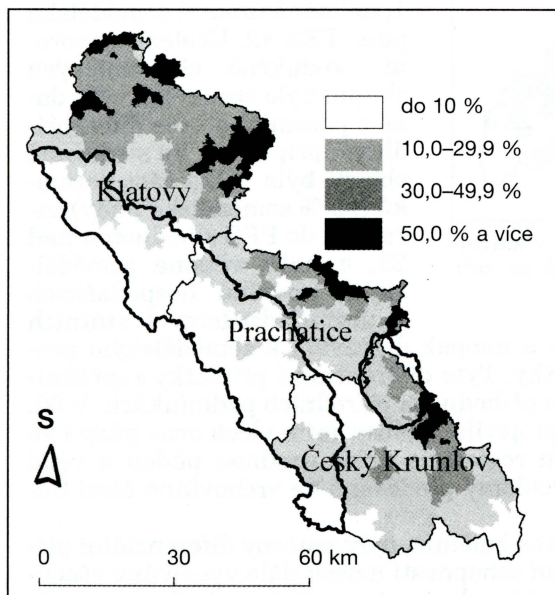
dem tohoto produkčně ekonomického hodnocení zemědělského půdního fondu byl rozdíl mezi cenou parametrizované produkce a parametrizovanými náklady na jednotku půdy každé BPEJ. Podle váženého průměru ohodnocení všech BPEJ v katastrálním území došlo k zařazení území do jedné ze 42 produkčně ekonomických skupin (PES). Nejúrodnější půda představovala PES 1, nejméně úrodná zemědělská půda PES 42. Účelem vytvoření produkčně ekonomických skupin bylo stanovení výše daně z pozemků a výše diferenciálních příplatků. Ve sledované oblasti byla velká část pozemků (95 % zemědělské půdy) zařazena do PES s hodnotou nad 22, a tudíž většina zemědělských podniků hospodařících v území (družstev i státních

Orná půda je nejvíce zastoupena v severních níže položených částech regionu, nejvíce na území okresu Klatovy. Stupeň zornění je v průměru 57,5 %. Pokud bychom-li ornou půdu regionu z hlediska zařazení do zemědělských výrobních oblastí, převažuje bramborářský typ (77 %) a zbytek tvoří typ horský (tabulka

Tab. 3 - Zařazení zemědělské a orné půdy do výrobních oblastí (k 1. 1. 1998)

	Zastoupení zemědělské půdy (%) v oblasti			Zastoupení orné půdy (%) v oblasti		
	řepařské	bramborářské	horské	řepařské	bramborářské	horské
Český Krumlov	0,0	35,8	64,2	0,0	60,0	40,0
Prachatice	0,0	41,1	58,9	0,0	65,7	34,3
Klatovy	0,4	78,6	21,0	0,4	89,0	10,5
Celá oblast	0,2	56,6	43,2	0,2	77,2	22,6

Pramen: Statistická ročenka půdního fondu České republiky. Český úřad zeměměřický a katastrální, Praha 1998.

Obr. 3 – Zastoupení orné půdy v katastrálních územích modelové oblasti (podíl orné půdy v % na celkové výměře katastrálního území). Tlustá čára – hranice CHKO.

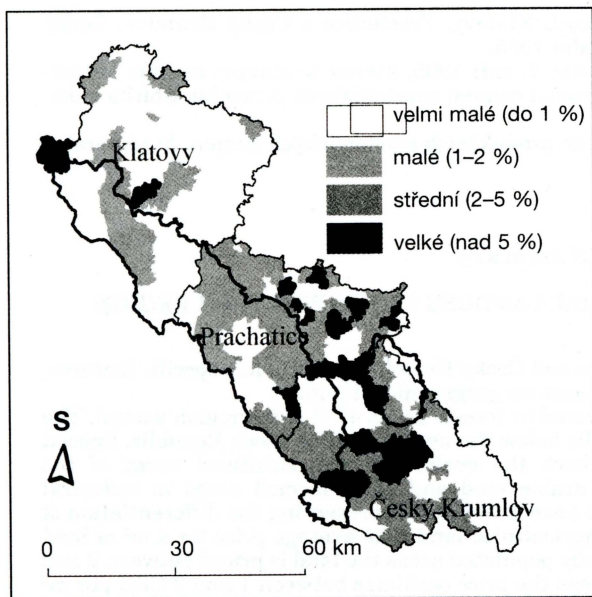
sahy změněny a osety jetelotravními směskami. Pastviny převažují v hornatém příhraničním pásmu, kde se na jejich plochách i na plochách luk dnes samovolně i záměrně rozšiřují lesní plochy. Plochy luk a pastvin ve vrchoviných částech je možno využít k extenzivnímu chovu skotu. V horských částech jsou tyto travnaté plochy, nazývané jako druhotné bezlesí, botanicky velmi cenné, a proto je snaha je zachovat. K nárůstu ploch luk došlo v horských a podhorských oblastech všech okresů (Český Krumlov o 54 %, Prachatice o 15 % a Klatovy o 12 %), kde byly do těchto kategorií převedeny plochy orné půdy nižší bonity.

O změnách ve využívání území v 90. letech vypovídá obrázek 4 (znázorňuje sumu změn v zastoupení jednotlivých kategorií půdního fondu). V pošumavské krajině přibývá těch kategorií využívání, které mají stabilizující funkci (tj. louky, pastviny, sady, lesy a vodní plochy), nejvíce v okresech Český

3). Z hlediska členitosti terénu je zastoupení orné půdy vysoké v Šumavském podhůří s vrchovinným charakterem povrchu (obr. 3). V 90. letech došlo k poklesu rozlohy orné půdy, především na území okresů Český Krumlov a Prachatice. Avšak mnohé plochy orné půdy jsou i dnes neosety a zapleveleny a dojde pravděpodobně ještě k výrazným změnám v jejich využívání.

Sady mají v celé oblasti malý podíl (0,9 % zemědělské půdy), dlouhodobě však stálý. Vyšším zastoupením sadů vyniká okolí Lhenic s ovocnářskou specializací.

Louky a pastviny jsou nejvýznamněji zastoupeny především ve středních částech okresů, v oblastech s vrchovinným reliéfem. V minulosti zde byly typické mokřadní louky, ty byly hydromelioračními zá-

Obr. 4 – Celkové změny ve využití půdy. Změny ve využívání ploch: a – velmi malé, b – malé, c – střední, d – velké.

tická mapa, která byla vytvořena na základě syntézy popisovaných informací a vymezuje území s významnou zemědělskou funkcí.

Literatura:

- Bonitace čs. zemědělských půd a směry jejich využití. 1.díl. Ministerstvo zemědělství ČSSR a ČR, Praha, Bratislava 1985, 132 s.
- GÖTZ, A., NOVOTNÁ, M. (1996): Geografie zemědělství ČR. Vydavatelství ZČU, Plzeň, 114 s.
- CHÁBERA, S. (1998): Fyzický zeměpis jižních Čech. Jihočeská univerzita, České Budějovice, 139 s.
- JANČÁK, V., GÖTZ, A. (1997): Územní diference českého zemědělství a její vývoj. Katedra sociální geografie a regionálního rozvoje Přírodovědecké fakulty UK, Praha, 81 s.
- NOVOTNÁ, M. (1993): Hodnocení antropogenního zatížení krajiny na příkladu území okresů České Budějovice a Český Krumlov. In: Mírvald, S. (ed.): *Miscellanea Geographica Universitatis Bohemiae Occidentalis*, č. 1, katedra geografie PF ZČU, Plzeň, s. 77-88.
- NOVOTNÁ, M. (1996): Hodnocení zemědělského využívání krajiny v regionu „Pošumaví“. In: Jeník, J. (ed): *Silva Gabreta 1. Sborník vědeckých prací ze Šumavy*. MAB UNESCO a Správa Národního parku Šumava, Vimperk, s. 256-269.
- Seznam katastrálních území s průměrnými cenami pozemků. Ministerstvo zemědělství ČR, VÚ meliorací a ochrany přírody, Praha 1993, 291 s.
- Statistická ročenka půdního fondu České republiky. Český úřad zeměměřický a katastrální, Praha 1991, 31 s.
- Statistická ročenka půdního fondu České republiky. Český úřad zeměměřický a katastrální, Praha 1995, 31 s.
- Statistická ročenka půdního fondu České republiky. Český úřad zeměměřický a katastrální, Praha 1998, 31 s.
- Šumava/Bayerischer Wald/Mühlviertel. Trilaterální koncept rozvoje – česká část. Terplan a Arcdata, Praha 1994, 205 s.
- Údaje o využití půdního fondu v okresech Klatovy, Prachatice a Český Krumlov. Český úřad zeměměřický a katastrální, Praha 1991.

Krumlov a Prachatice. Za nestabilizující je možno považovat naopak kategorie orné půdy. Tyto na velké části území ubývají, v období 1991 – 1998 poklesla rozloha orné půdy o 19 %, k méně výraznému poklesu ploch orné došlo na Klatovsku (o 7,7 %).

Největší problémy v zemědělství nastávají v podhorských oblastech s vrchovinným reliéfem, kde se dříve v důsledku diferenciálních příplatků zemědělská půda intenzivně využívala. Zde je nutné ještě část ploch orné půdy převést na trvalé travní porosty. Přesto tyto oblasti Šumavského a Novohradského podhůří budou mít i v budoucnosti významnou zemědělskou funkci. Vyjadřuje to i synte-

Údaje o využití půdního fondu v okresech Klatovy, Prachatice a Český Krumlov. Český úřad zeměměřický a katastrální, Praha 1995.

Vyhláška Ministerstva zemědělství ze dne 7. září 1995, kterou se stanoví seznam katastrálních území s přiřazenými průměrnými cenami zemědělských pozemků. Sbírka zákonů České republiky č. 215/1995.

Zařazení územně technických jednotek do produkčních ekonomických skupin. Ministerstvo zemědělství ČR, Praha 1992, 123 s.

Summary

EVALUATION OF AGRICULTURAL LAND USE IN THE POŠUMAVÍ REGION

The region of the Klatovy, Prachatice and Český Krumlov districts has specific features, the natural significance of which surpasses its geographical limits.

This territory is to a large extent covered by forests (up to 47 % of the region's area). The part of agricultural and arable land falls below the average of the Czech Republic. Special cartograms have been developed to back the evaluation of agricultural usage of the territory, representing percentage of arable land and other farmed areas in cadastral territories. The map supplements have been generated, representing the differentiation of the territory according to the price of agricultural land. The average price for a m² of land in the region is 2.33 CZK, in more densely populated areas the land is priced between 2 and 3 CZK per m², in the less populated areas the price oscillates between 1 and 2 CZK per m² (74 % altogether).

For the evaluation within the first stage of transformation, a synthetic map supplement has primarily been used, where the areas with a PEG superior to 22 had been delimited; in territories where the percentage of agricultural land exceeds 95, the agricultural enterprises pay no tax, on the contrary, they can receive special surcharges for agricultural products. At the same time, areas have been delimited where farmers have been allotted subsidies for harvesting grass.

The cartograms clearly show that the most serious problems might occur in submontane areas where, due to the past benefits, the agricultural land was intensively used.

Fig. 1 – Delimitation of the studied region within the Czech Republic

Fig. 2 – Average prices of agricultural land in cadastre territories of the model region (in Kč per m²). Bold line – limit of the protected landscape region.

Fig. 3 – The part of arable land in the cadastre territory of the model region (the percentage of the arable land in the total area of the cadastre territory). Bold line – limit of the protected landscape region.

Fig. 4 – Total changes in land use. Changes in use of areas: a – very small, b – small, c – mean, d – large.

(Pracoviště autorky: katedra geografie Pedagogické fakulty ZČU, Veveřská 42, 306 19 Plzeň.)

Do redakce došlo 22. 7. 1999

DANIEL KOLLÁR

SLOVENSKÁ MIGRÁCIA ZA PRÁCOU DO RAKÚSKA – REALITA VERZUS PREDSTAVY

D. Kollár: *Slovak commuter migration into Austria – reality versus imaginations.* – Geografie Sborník ČGS, 105, 1, pp. 41 – 49 (2000). – The commuter migration from Slovakia into Austria occupies a special position in Europe. The relatively short distance between Bratislava and Vienna encourages a rapid creation of information networks and permits job-seekers to find work in line with their qualification without too much financial outlay. Unlike other groups of migrants, the Slovakian commuters experience almost no dequalification and do not have to take up a marginal position on the labour market. It is remarkable that both the public opinion and the official statistics have failed to register this new development and therefore the realistic figures to fully comprehend it are lacking. The fact that this form of East-West mobility is being accepted without comment as „the new normality“ may, perhaps, be attributed to the common bonds of the past.
KEY WORDS: East-West mobility – commuter migration – labour market – imaginations on the work.

Tento príspevok bol spracovaný v rámci projektu č. 4067/97, ktorý bol financovaný grantovou agentúrou VEGA.

Úvod

Nežná revolúcia v roku 1989, následné otvorenie západných hraníc a hlboké spoločensko-politické zmeny spôsobili Slovensku nové, predtým nepoznané, ekonomicko-sociálne problémy, ktoré boli ešte zvýraznené rozpadom Československa a vznikom dvoch samostatných štátov Slovenskej a Českej republiky. Dôsledkom týchto zmien nastala i celkom odlišná situácia v migračnom správaní sa slovenského obyvateľstva. Hoci naďalej hlavný prúd slovenských migrantov za prácou smeruje podobne ako tomu bolo v minulosti do Českej republiky, pádom železnej opony vzniklo kvalitatívne i kvantitatívne nové smerovanie do cieľových krajín. Zvlášť medzi Slovenskom a Rakúskom sa radikálne zmenšila geopolitická vzdialenosť a transhraničná migrácia do Rakúska pozoruhodne vzrástla. Dôvody zvýšenej mobility Slovákov do Rakúska majú okrem geopolitických a geografických faktorov predovšetkým ekonomické pozadie. Túžba po vyššom zázrobku a po adekvátnom ohodnotení práce spolu s nedostatočným uplatnením sa na slovenskom trhu práce ženie každoročne čoraz viac a viac Slovákov k situácii – hľadať si prácu v zahraničí. Najmä Rakúsko sa stalo v súčasnosti krajinou „snov“ pre slovenských gatarbeiterov a ako nová cieľová krajina je v centre pozornosti nášho príspevku.

Teoretická a metodická báza výskumu

Problematika transhraničnej migrácie a pohybu za prácou nie je novým študovaným javom v geografických výskumoch. V 90. rokoch však táto problematika získala nové dimenzie, na ktoré celkom pochopiteľne reaguje aj vedecká komunita. V centre pozornosti začína byť nový migračný model správania človeka, ktorý sa vyznačuje frekventovanejším pendlovaním medzi miestom bydliska a miestom práce a nie dlhodobým vysťahovávaním sa za prácou (De Tinguy 1994). Čoraz častejšie sa jedná o krátkodobé zárobkové pobyty v zahraničí, s cieľom zachovania si pôvodného domova. Niektorí autori (Fassmann, Kohlbacher, Reeger 1995, Morokvasic 1994, Rudolph 1994) však uvádzajú, že dnešné migračné procesy nie sú kvalitatívne novým spoločenským javom. Novinkou sú len dnešné informačné kanály a siete, sociálny profil pendlujúcej pracovnej sily a „zmenšovanie“ geografickej vzdialenosti, ktorá na jednej strane zvyšuje ochotu migrovať a na druhej strane podporuje snahu bývať v pôvodnom mieste bydliska.

Z týchto dôvodov v centre pozornosti súčasných geografov začínajú byť predovšetkým migračné dôvody a faktory, ktoré zapríčiňujú migračné správanie obyvateľstva. Najdôležitejšiu úlohu tu zohrávajú ekonomické a demografické faktory, ktorých vzájomná kombinácia sa v literatúre označuje ako „Push-Pull“ model (Treibel 1990). K základným „Push-Pull“ faktorom patria: zamestnanosť na trhu práce, zárobok na trhu práce.

Zvlášť medzi Slovenskom a Rakúskom existujú obrovské príjmové rozdiely (v priemere 1:10 v prospech Rakúska) a hypotéza príjmu v porovnaní s hypotézou zamestnanosti má dominantnejšie postavenie. A. Treibel (1990) vo svojom modeli však ku horeuvedeným dvom faktorom priraduje ešte tretiu dimenziu (personálne vzťahy a informačné kanály), ktorá dopĺňa klasické „Push-Pull“ faktory. R. Feithen (1985) rozširuje ďalej „Push-Pull“ model o osobnostné faktory, ku ktorým priraduje snahu o vylepšenie sociálneho statusu, postup v zamestnaní a motívy rozhodovania pri migrácii. Hoci v ekonomickej literatúre existujú aj ďalšie teórie migračného správania sa pracovnej sily (napr. „network“ teória, „cost-benefit“ teória, inštitucionálna teória, atď.), „Push-Pull“ teória je najbližšie k objasneniu sociálno- a behaviorálnogeografických aspektov pohybu za prácou a najlepšie vystihuje fenomén migrácie Slovákov za prácou do Rakúska.

Už pri predchádzajúcich výskumoch v slovensko-rakúskom pohraničí sa potvrdilo (Kollár 1996, Fassmann, Kollár 1996a), že pohyb za prácou zo Slovenska do Rakúska je najčastejšie sa opakujúcim typom slovensko-rakúskej kyvadlovej migrácie. Jedna z prác rakúskych geografov (Fassmann, Kohlbacher, Reeger 1993) už začiatkom 90. rokov poukázala na vysoké opodstatnenie výskumu tohto javu a jeho vplyvu na rakúsky trh práce. Na prvý pohľad by sa mohlo zdať, že migračné správanie Slovákov je založené len na maximalizácii ekonomických ziskov a minimalizácii časových strát slovenského gatarbeitera v Rakúsku. Keďže však behaviorálna geografia už dávnejšie nevysvetľuje správanie človeka podľa modelu „homo oeconomicus“, je namieste, pri vysvetľovaní správania migranta za prácou, študovať i subjektívne predstavy o zahraničnej migrácii za prácou samotným „gatarbeiterom“ zo Slovenska.

Z tohto dôvodu bola metodika výskumu uvedeného javu postavená nielen na analýze oficiálnych štatistických údajov, ale predovšetkým na realizácii a vyhodnotení dvoch empirických výskumov. Prvý z nich, realizovaný na jeseň 1994 počas troch dní na všetkých slovensko-rakúskych hraničných priečoch (Jarovce – Kittsee, Petržalka – Berg, Devínska Nová Ves – Marchegg,

- Moravský Sv. Ján – Hohenau), dal odpoveď na dve základné skupiny otázok:
1. aký je veľkostný rozsah a priestorová štruktúra migrácie za prácou zo Slovenska do Rakúska,
 2. aké skupiny obyvateľstva, podľa sociodemografických a sociálnogeografických znakov, sa podieľajú na migrácii do Rakúska.

Metódou náhodného výberu na hraničných priechodoch a výberovým krokom pozostávajúcim z dotazovania každého desiateho respondenta sa získal súbor, ktorý obsahoval 921 respondentov (z toho cestný hraničný priechod Petržalka – Berg sa podieľal 77,8 % respondentov, cestný hraničný priechod Jarovce-Kittsee 11,4 % respondentov, železničný hraničný priechod Devínska Nová Ves-Marchegg 8,8 % respondentov a cestný hraničný priechod Moravský Sv. Ján – Hohenau 2,0 % respondentov). Na základe štúdia rakúskych štatistických zdrojov a výsledkov prvého empirického výskumu bol pripravený druhý empirický výskum, typu rozsiahleho interview s reprezentatívnou vzorkou (podľa pohlavia, veku, vzdelania a miesta bydliska) 250 respondentov. Pri výbere respondentov do reprezentatívnej skupiny sme preferovali spôsob stratifikovaného výberu, kde základné stratá tvorili z hľadiska pohlavia kategórie muži/ženy, z hľadiska veku kategórie 18 – 25roční, 26 – 35roční, 36 – 45roční a starší ako 45 rokov, z hľadiska vzdelania kategórie základné, učňovské, stredoškolské a vysokoškolské vzdelanie a z hľadiska miesta bydliska kategórie Bratislava, západné Slovensko, stredné a východné Slovensko. Na hraničných priechodoch bol dohodnutý termín návštevy takto vybraných respondentov. Otázky v dotazníku boli zamerané na vybrané sociálne a behaviorálnogeografické aspekty práce v Rakúsku a priestorový aspekt bol rozšírený o problematiku percepcie a hodnotenia práce a pracovných podmienok, ako aj predstáv respondentov o budúcnosti. Prezentovaný príspevok si kladie za cieľ oboznámiť vedeckú komunitu s čiastkovými výsledkami výskumu slovenskej migrácie za prácou do Rakúska a polemizovať o následkoch tohto javu.

Výsledky

Už prvý empirický výskum potvrdil špecifiká slovensko-rakúskej migrácie za prácou, ktorá svojimi viacerými znakmi nemá v Európe obdobu. V porovnaní s poľskou, juhoslovanskou alebo tureckou migráciou v strednej Európe má charakter dennej alebo týždennej cirkulácie a nevyžaduje z hľadiska slovenských gastarbeiterov nevyhnutne riešiť otázku bývania v Rakúsku. Na rozdiel od iných príkladov európskych migrácií má slovensko-rakúsky pohyb za prácou charakter medzimestskej migrácie medzi Bratislavou a Viedňou, čomu zodpovedá príslušná sociodemografická a profesná štruktúra pracovných síl, ktoré sa na tejto migrácii zúčastňujú. Miestom naposledy vykonávanej práce na Slovensku bola zväčša Bratislava (51,4 %) a cieľovým pracovným trhom v Rakúsku sa vo výraznej miere stáva opäť mesto (Viedeň – 49,8 %, Fassmann, Kollár 1996b). Pracovná migrácia medzi Slovenskom a Rakúskom nadobúda tým charakter migrácie mesto – mesto, na rozdiel od doteraz prevládajúcich typov migrácií vidiek – mesto.

Výsledky profesijného a príjmového začlenenia Slovákov na rakúskom trhu práce sú takisto v protiklade k výsledkom doterajších výskumov iných východoeurópskych migrantov do Rakúska (Fassmann, Kohlbacher, Reeger 1995). V týchto výskumoch sa zreteľne preukázalo, že akceptovanie i menej hodnotného pracovného miesta, ktoré nezodpovedá kvalifikácii migranta, je daňou

jeho integrácie na trhu práce v zahraničí. Slovenský príklad práce v Rakúsku však svedčí o opaku. Neveľké kvalitatívne rozdiely medzi posledným pracovným miestom migranta na Slovensku a vykonávanou činnosťou v Rakúsku, ako aj relatívne vysoké zárobky poukazujú na zvláštnosti slovensko-rakúskej migrácie za prácou. Zdôrazniť je treba skutočnosť, že v migrácii prevažujú mladší a nadpriemerne vzdelaní ľudia. Dve tretiny z nich naposledy pracovali na Slovensku v terciárnej sfére, čo umožňuje získať relatívne vyššie šance uplatniť sa na viedenskom trhu práce.

Minimálne sa odlišujúca profesijná lokácia medzi naposledy vykonávanou prácou na Slovensku a následne prácou v Rakúsku má viaceré príčiny. Najdôležitejšou je fakt malej geografickej vzdialenosti medzi dominantným miestom bydliska na Slovensku a dominantným miestom práce v Rakúsku. Hľadanie adekvátneho pracovného miesta je tým oveľa ľahšie a tiež lacnejšie. Cesta z Bratislavy do Viedne trvá autom jednu hodinu a pri výbere potenciálneho pracovného miesta nie je problém túto cestu zo Slovenska aj viackrát zopakovať. V realite situácia vyzerá tak, že Slovák sa v priemere až po nájdení zodpovedajúceho pracovného miesta rozhodne k migrácii za prácou, na rozdiel od gastarbeiterov, napr. z Poľska alebo bývalej Juhoslávie, ktorí si najskôr hľadajú v Rakúsku provizórne bývanie a na úvod i provizórnu prácu. Táto skutočnosť vysvetľuje aj nízku mieru „chybnej“ alebo odlišnej profesijnej lokácie Slovákov na rakúskom trhu práce.

Aj druhý empirický výskum potvrdil, že pri slovenskej migrácii za prácou do Rakúska nedochádza k výraznej dequalifikácii migrantov a ich postavenie na rakúskom trhu práce nemožno vonkoncom považovať za marginálne. Výsledky ukázali existenciu len malých štatistických rozdielov medzi vzdelaním, kvalifikáciou a posledným zamestnaním na Slovensku v protiklade ku súčasnému zamestnaniu v Rakúsku. Pre zamestnania, ktoré naposledy vykonávali slovenskí migranti vo svojej krajine boli použité nasledujúce kategórie: 1 – zamestnania bez kvalifikácie, 2 – odborné zamestnania, 3 – vysokokvalifikované zamestnania. Vykonávaná činnosť v Rakúsku bola rozdelená na 3 kategórie: 1 – pomocná práca, 2 – odborná práca, 3 – vysokokvalifikovaná práca.

Tabuľka 1 dokumentuje, že 74,6 % Slovákov z vysokokvalifikovaných zamestnaní vykonáva aj v Rakúsku vysokokvalifikovanú prácu (len 18,3 % odbornú prácu a 7,1 % pomocné práce). Veľmi podobná situácia existuje aj u migrantov z odborných zamestnaní na Slovensku (u 70,6 % odborných pracovní-

Tab. 1 – Posledné zamestnanie na Slovensku a vykonávaná činnosť v Rakúsku

Zamestnanie na Slovensku	Vykonávaná činnosť v Rakúsku					
	pomocná práca		odborná práca		vysokokvalifikovaná práca	
	absolútne	v %	absolútne	v %	absolútne	v %
bez kvalifikácie	5	8,2	–	–	–	–
odborné	51	83,6	123	90,5	–	–
vysokokvalifikované	5	8,2	13	9,5	53	100,0
Spolu	61	100,0	136	100,0	53	100,0

Zdroj: vlastný výskum, 1996

Tab. 2 – Geografické aspekty vykonávanej práce v Rakúsku

	Spolu		Pomocná práca	Odborná práca	Vysokokvalifikovaná práca
	absolútne	v %	v %	v %	v %
MIESTO ODCHÁDZKY					
Bratislava	117	46,8	13,7	53,8	32,5
západné Slovensko	89	35,6	31,5	55,1	13,4
stredné Slovensko	32	12,8	43,7	50,0	6,3
východné Slovensko	12	4,8	25,0	66,7	8,3
MIESTO DOCHÁDZKY					
Viedeň	115	46,0	18,3	50,4	31,3
pohraničné okresy	46	18,4	32,6	60,9	6,5
iné okresy	89	35,6	28,1	56,2	15,7
Spolu	250	100,0	24,4	54,4	21,2

Zdroj: vlastný výskum, 1996

kov naposledy na Slovensku nedochádza ku dequalifikácii). Zovšeobecnene možno konštatovať, že slovenskí migranti za prácou do Rakúska našli na trhu práce adekvátne postavenie svojmu vzdelaniu.

Činnosť, ktorú vykonávajú slovenskí gatarbeiteri v Rakúsku je štatisticky signifikantne diferencovaná aj z hľadiska vybraných geografických aspektov (tab. 2). Priestorová analýza miest odchádzky (na Slovensku uskutočnená na úrovni – Bratislava, západné Slovensko, stredné Slovensko a východné Slovensko) a dochádzky (v Rakúsku vzťahovaná do 3 kategórií – pohraničné okresy so Slovenskom, Viedeň a iné okresy) poukazuje na výraznú priestorovú diferenciáciu. Takmer 72,0 % vysokokvalifikovanej pracovnej sily zo Slovenska pochádza z Bratislavy a pracuje v technických povolaniach a vo výskume. Takisto 69,0 % vysokokvalifikovaných slovenských odborníkov smeruje do Viedne. Na druhej strane polovica migrantov, ktorí vykonávajú v Rakúsku len pomocné práce, pochádza zo západného Slovenska (najmä z okresov Bratislava-vidiek, Senica a Trnava) a prevažne pracuje v poľnohospodárstve a stavebníctve prihraničných rakúskych okresov (Gänserndorf, Bruck an der Leitha a Neusiedl).

Niektorí autori (Fassmann, Kohlbacher, Reeger 1995) uvádzajú v problematike migrácie a pohybu za prácou špecifické postavenie časového hľadiska v súvislosti s dĺžkou pobytu gatarbeiterov v zahraničí. V prípade Slovákov pracujúcich v Rakúsku možno vzhľadom na kvalifikáciu pracovných síl vytytovať 3 etapy migrácie:

1. etapa – na začiatku 90. rokov bola typická migrácia kvalifikovanej pracovnej sily,
2. etapa – v roku 1993 (v prvom roku existencie samostatnej Slovenskej republiky) dominovali vysokokvalifikovaní migranti,
3. etapa – v roku 1995 prevažovali gatarbeiteri, vykonávajúci v Rakúsku pomocné práce.

Prvá etapa slovenskej migrácie za prácou bola charakteristická ešte vysokým podielom mužov (87,9 %), nadpriemerným zastúpením strednej generácie (36 – 45ročných – takmer 40 %), vysokým percentom ženatých príp. vydatých (79,3 %) a univerzitne vzdelaných ľudí (41,4 %). V súvislosti s dobou prí-

chodu, viac vysokoškolsky vzdelaných Slovákov prišlo do Rakúska v roku 1993. Uvedený jav môže hypoteticky súvisieť s novou politickou, ekonomickou a sociálnou situáciou na Slovensku po získaní jeho samostatnosti, ktorá však znamenala i rast nezamestnanosti a predovšetkým neistotu inteligencie z ďalšieho politického, ekonomického a sociálneho vývoja v Slovenskej republike.

V roku 1995 sa v porovnaní s rokmi 1991 a 1993 zmenila sociodemografická štruktúra slovenských migrantov za prácou. Podiel mužov a žien sa dá vyjadriť vzťahom 2:1, prevažovali mladé vekové kategórie (53,0 % tvorili vekové ročníky mladšie ako 25 rokov) a absolventi stredných škôl (47,0 %). Vzhľadom na rodinný stav boli dominantnou skupinou slobodní (63,9 %). Uvedený nový trend predstavuje snahu mladých ľudí na Slovensku zlepšiť si svoju momentálnu finančnú situáciu formou časovo ohraničenej práce v Rakúsku.

Analýza budúceho vývoja slovenskej migrácie za prácou do Rakúska vychádza na jednej strane z quasi „objektívnych charakteristík“ migranta a jeho práce v Rakúsku a na druhej strane zo subjektívnej interpretácie skutočnosti. Predstavy o budúcnosti práce v Rakúsku sú diferencované podľa základných sociodemografických charakteristík respondentov (pohlavie, vek), ekonomicko-pracovných znakov migranta (vykonávaná činnosť, právny status vykonávanej práce a príjem) a subjektívnej interpretácie spokojnosti s prácou a pocitov z nej.

Majorita opýtaných gastarbeiterov uvažuje v Rakúsku dlhodobo pracovať (58,3 % migrantov dokonca viac ako 10 rokov, prípadne tak dlho ako to len bude možné). Štatisticky významné rozdiely podľa pohlavia poukazujú na rozdielne predstavy o budúcnosti u mužov a žien. Zatiaľčo ženy uprednostňujú krátkodobý a časovo ohraničený pobyt v zahraničí (viac ako 40 % nechce v Rakúsku pracovať dlhšie ako 3 roky a len ťažká ekonomická a sociálna situácia na Slovensku ich prinútila nájsť si prácu v zahraničí), muži chcú ostať v Rakúsku väčšinou čo najdlhšie (najčastejšie uvádzajú odpovede ako do dôchodkového veku, stále, tak dlho ako to len bude možné – 60 %). Z ostatných sociodemografických znakov koreluje budúcnosť práce v Rakúsku predovšetkým s vekom. Najmladších migrantov možno rozdeliť do dvoch typov: 1. takmer polovica z nich chce v Rakúsku pracovať viac ako 10 rokov, 2. pre 44,1 % najmladších migrantov je práca v Rakúsku len krátkodobá záležitosť.

Prvý typ je charakteristický pre mladých absolventov stredných a vysokých škôl na Slovensku (snažia sa zostať pracovať v Rakúsku tak dlho ako to len bude možné), zatiaľčo druhý typ tvoria momentálne študujúci mladí ľudia na vysokých školách, ktorí si len touto formou vylepšujú svoju ekonomickú situáciu. V starších vekových kategóriách prevažuje predstava o dlhodobej práci v Rakúsku a najvyššiu hodnotu (68,4 %) dosahuje u migrantov starších ako 45 rokov (tab. 3).

Vykonávaná činnosť v Rakúsku takisto ovplyvňuje predstavy o budúcnosti práce. Dlhodobá práca v zahraničí je typická pre migrantov vykonávajúcich odbornú prácu (63,5 % z nich chce zostať v Rakúsku viac ako 10 rokov, prípadne tak dlho ako to len bude možné). Na druhej strane takmer polovica gastarbeiterov z kategórie pomocní robotníci chce zostať v Rakúsku len maximálne tri roky.

Konkrétne plány o budúcnosti práce v Rakúsku štatisticky významne súvisia (podobne ako u poľských migrantov, Fassmann a kol. 1995) aj od externých faktorov pôsobiacich na trhu práce a bytov, ako aj v legislatíve a v právnom statuse migranta. V tejto súvislosti korelujú najmä v závislosti od príjmu a pracovného povolenia. Zatiaľčo 52,8 % z migrantov, ktorí zarábajú mesačne menej ako 8.000 ATS brutto, chce v Rakúsku pracovať len krátkodobu, migranti, ktorí patria do vyšších príjmových pásiem deklarujú svoju snahu a chuť dlhodobo pracovne zostať v Rakúsku (67,4 %). Podobná situácia v predstavách

Tab. 3 – Sociodemografická štruktúra a predstavy o dĺžke práci v Rakúsku

	Spolu		do 3 rokov	3 – 10 rokov	viac
	absolútne	v %	v %	v %	v %
POHLAVIE					
muži	180	72,9	20,6	17,8	61,6
ženy	67	27,1	41,8	9,0	49,2
VEK					
do 25	68	27,5	44,1	7,4	48,5
26 – 35	73	27,5	17,8	21,9	60,3
36-45	68	29,6	17,6	22,1	60,3
46 a viac	38	15,4	26,3	5,3	68,4
Spolu	247	100,0	26,3	15,4	58,3

Zdroj: vlastný výskum, 1996

o budúcnosti je u gastarbeiterov s pracovným povolením a pracujúcich „na-čierno“. Na jednej strane 40,8 % migrantov bez pracovného povolenia považuje svoju prácu v Rakúsku len za krátkodobú záležitosť, avšak na druhej strane len pätina migrantov s pracovným povolením deklaruje krátkodobosť svojich pracovných plánov v Rakúsku. Z uvedeného vyplýva, že vyšší príjem a vlastníctvo pracovného povolenia predlžujú plánovanú dĺžku pobytu v Rakúsku.

Príčinné súvislosti predstáv o budúcnosti práce v Rakúsku možno hľadať i v mentálnom alebo kognitívnom obraze pracovných podmienok v Rakúsku. Pozitívne vnímanie a hodnotenie podmienok na prácu v Rakúsku a spokojnosť s prácou ovplyvňujú predstavy o dĺžke trvania pracovného pobytu. Migranti, ktorí vyjadrujú väčšinou svoje pozitívne a príjemné prekvapenia z práce chcú dlhodobo zostať pracovať v Rakúsku, zatiaľčo predstava krátkodobého pobytu je skôr typická pre ľudí nespokojných so svojou prácou (takmer polovica z nich uvádza limit maximálne troch rokov na súčasnom pracovisku v Rakúsku). V tejto súvislosti je však mimoriadne zaujímavé, že nespokojnosť s pracovnými podmienkami v Rakúsku nekoreluje s potenciálnou zmenou pracovného miesta na Slovensko, ale s uvažovanou zmenou pracoviska v Rakúsku (66,7 % „nespokojných“ myslí na zmenu pracovného miesta v Rakúsku). Uvedená skutočnosť zodpovedá teórie „Push-Pull“ modelu (Treibel 1990), v ktorom na príklade slovenskej príjmovej situácii a zamestnanosti na trhu práce možno zdôrazniť fakt, že negatívny stav trhu práce na Slovensku núti dokonca i nespokojných Slovákov s ich prácou v Rakúsku, nevrátiť sa na Slovensko, ale ďalej pokračovať v hľadaní práce v Rakúsku.

Záver

Cezhraničná migrácia medzi Slovenskom a Rakúskom má v 90. rokoch stále stúpajúcu tendenciu. Príčiny neustále sa zvyšujúcej slovensko-rakúskej cezhraničnej mobility, na ktorej sa výraznou mierou podieľa i pohyb za prácou, možno hľadať v nasledujúcich aspektoch:

- Rakúsko je pre Slovensko dôležitá brána na Západ a po vstupe Rakúska do Európskej únie sa jeho význam pre Slovensko ešte zvýšil,

- Viedeň a Bratislava, dve metropoly susedných štátov, sú vzdialené len 60 km od seba a vo viedensko-bratislavskom regióne vznikajú nové ekonomické väzby a centrá,
- vzhľadom na vysokú mieru nezamestnanosti a nízky životný štandard občanov Slovenska je pre viacerých Slovákov veľkou túžbou a snom krátkodobé alebo dlhodobé zamestnanie v Rakúsku.

Pri niektorých geografických výskumoch v slovensko-rakúskom pohraničí (napr. Kollár 1996) sa potvrdilo, že pohyb za prácou a za nákupmi patria k najdôležitejším dôvodom návštevy Rakúska slovenskými občanmi. Predovšetkým pracovná migrácia zo Slovenska do Rakúska zohráva v súčasnosti veľmi dôležitú úlohu v stredoeurópskom kontexte a má svoj vplyv na vývoj rakúskeho a slovenského trhu práce. V súvislosti s vývojom pracovného trhu na Slovensku sa formuje aj špecifický trh práce v regióne Bratislava – Viedeň. Obrovský potenciálny pracovný trh nachádzajúci sa v regióne Bratislava – Viedeň sa vyznačuje dvoma protichodnými tendenciami. Na jednej strane je to prirodzená, ekonomickými záujmami podložená tendencia k integrácii pracovného trhu a na strane druhej tendencia k pokračujúcej segmentácii. Dôvodom týchto dostredivo-odstredivých tendencií je roztváranie nožníc medzi cenou práce na rakúskom trhu práce a na slovenskom trhu práce. Odlišná reálna mzdová hladina na trhu práce v regióne Bratislavy spolu s globálnou nerovnováhou na slovenskom trhu práce bráni v krátkodobom časovom horizonte jeho prirodzenému a užšiemu prepoiniu s rakúskym trhom práce hlavne v pohraničí a vo Viedni.

Výsledky obidvoch výskumov potvrdili špecifiká slovensko-rakúskej migrácie za prácou, ktorá svojimi viacerými znakmi nemá v Európe obdobu. Slovenská migrácia za prácou do Rakúska má charakter dennej alebo týždennej cirkulácie predovšetkým typu medzimestskej migrácie medzi Bratislavou a Viedňou, čomu zodpovedá príslušná sociodemografická a profesná štruktúra pracovných síl, ktoré sa na tejto migrácii zúčastňujú. Nadobúda tým charakter migrácie mesto – mesto, na rozdiel od doteraz prevládajúcich typov migrácií vidiek – mesto.

Prognózovať budúci vývoj slovenskej migrácie do Rakúska je v súčasnosti veľmi problematické. Scenáre migrácie v najbližších rokoch budú naďalej zo strany Slovákov založené na prevažne ekonomických dôvodoch a ovplyvňované celým radom faktorov (legislatívnymi opatreniami zo strany Rakúska v súvislosti s vydávaním pracovných povolení pre cudzincov, „otvorenosťou“ hraníc, možnosťami sezónnej práce v Rakúsku, bilaterálnou dohodou o kvótach pre slovenských zamestnancov, politickým a hospodárskym vývojom na Slovensku, atď).

Prvé štyri podmienky pozostávajú z nových rakúskych tendencií v súvislosti s kontrolovaným prisťahovalectvom. Znamená to, že slovenská migrácia za prácou do Rakúska bude naďalej pokračovať, avšak s určitými obmedzeniami. Je veľmi pravdepodobné, že cezhraničná slovensko-rakúska migrácia bude v blízkej budúcnosti stále tolerovaná a akceptovaná a pre vývoj viedensko-bratislavskej aglomerácie vytvorí stimulujúci prvok. Odlišné konzekvenencie však môže znamenať pre slovenský trh práce. Dá sa očakávať, že stále vysoká nezamestnanosť na Slovensku, nedostatočné ohodnotenie vykonávanej práce a pomaly napredujúci transformačný proces, budú v najbližšom období viesť k ďalšiemu úbytku kvalifikovanej pracovnej sily zo Slovenska.

Literatúra:

FASSMANN, H., KOHLBACHER, J., REEGER, U. (1993): „Suche Arbeit“ – Eine empirische Analyse über Stellensuchende aus dem Ausland. ISR, Heft 10, Wien, 58 s.

- FASSMANN, H., KOHLBACHER, J., REEGER, U. (1995): Die „Neue Zuwanderung“ aus Ostmittel-europa – eine empirische Analyse am Beispiel der Polen in Österreich. *ISR*, Heft 13, Wien, 78 s.
- FASSMANN, H., KOLLÁR, D. (1996a): Les migrations frontalières entre la Slovaquie et l'Autriche, *Migrations societe*, 43, s. 91-102.
- FASSMANN, H., KOLLÁR, D. (1996b): The Rise of Transnational Labour Market: The Austrian-Slovakian Example. In: *European Regional Science Association 36th European Congress ETH Zurich*, CD-Rom.
- FEITHEN, R. (1985). Arbeitskräftewanderungen in der Europäischen Gemeinschaft. Bestimmungsründe und regionalpolitische Implikationen. University Press, New York, Frankfurt, 178 s.
- KOLLÁR, D. (1996): Wahrnehmung der Grenze, des Grenzgebietes und Österreichs – am Beispiel der Bewohner des slowakisch-österreichischen Grenzgebietes. *Schulheft*, č. 82, s. 64-73.
- MOROKVASIC, M. (1994): Pendeln statt Auswandern. Das Beispiel der Polen. In: Morokvasic, M., Rudolph, H. (ed.): *Wanderungsraum Europa: Menschen und Grenzen in Bewegung*. Sigma, Berlin, s. 166-188.
- RUDOLPH, H. (1994): Grenzgängerinnen und Grenzgänger aus Tschechien in Bayern. In: Morokvasic, M., Rudolph, H. (ed.): *Wanderungsraum Europa: Menschen und Grenzen in Bewegung*. Sigma, Berlin, s. 225-250.
- TINGUY, A. d. (1994): Die Abwanderung der Akademiker aus der „GUS“ nach Frankreich: Flucht oder Mobilität? In: Morokvasic, M., Rudolph, H. (ed.): *Wanderungsraum Europa: Menschen und Grenzen in Bewegung*. Sigma, Berlin, s. 270-287.
- TREIBEL, A. (1990): Migration in modernen Gesellschaften. Soziale Folgen von Einwanderung und Gastarbeiter. Juventa Verlag, Weinheim und München, 243 s.

Summary

SLOVAK COMMUTER MIGRATION INTO AUSTRIA – REALITY VERSUS IMAGINATIONS

The analysed reality and imaginations of the Slovak migration to Austria also pointed at the trends in further development of work migration from Slovakia to Austria. They confirmed that the study of subjective interpretation of the causes and consequences of foreign migration by the migrant himself is justified and explains to a certain extent his/her migrating behaviour. However, it is not possible to overestimate the individual ideas of the respondents and to use them as the sole source of estimations of further migration development. Prognosing of future development of the Slovak migration to Austria is at the present much more complicated. The scenarios of migration in the next few years, for the part of the Slovaks, will be prevailing based on economic reasons and influenced by numerous factors like:

- legal provisions concerning granting of work permits to the foreigners on part of Austria
- „openness“ of the frontiers
- possibilities of seasonal work in Austria
- bilateral agreement on the quotas of the Slovak employees
- political and economic development in Slovakia, etc.

The first four quoted conditions relate to the new Austrian trends in control of immigration. It will practically most probably mean that the Slovak migration to Austria will go on though with certain limitations. As suggested by the development of labour market the transboundary Slovak-Austrian migration will be still tolerated and accepted in future and it will create a stimulating element for the development of the Slovak-Austrian boundary area. Different consequences are expected for the Slovak labour market. Persisting high unemployment in Slovakia, insufficient remuneration of work and a slowly progressing transformation will lead to a further drain of the qualified labour force out of Slovakia.

(Pracoviště autora: Geografický ústav SAV, Štefánikova 49, 814 73 Bratislava.)

Do redakce došlo 10. 1. 2000

PETR DANĚK

EXISTUJE POLITICKÁ KULTURA ČESKÉHO POHRANIČÍ?

P. Daněk: *Does exist a political culture of the Czech borderland?* – Geografie – Sborník ČGS, 104, 3, pp. 50 – 62 (1999). – The article analyses the differences in voting behaviour of the population in borderland and „inland“ of the Czech Republic as spatial units sharply differing in their migration history in the 1940's: the borderland being a target region of a large-scale resettlement following the expulsion of Germans in 1945-46, while the inland was source region of the migrations. The results of the 1992, 1996 and 1998 parliamentary elections were analysed on two hierarchical levels by ANOVA models to test the hypothesis that the borderland and the inland are significantly different from the point of view of voting behaviour of the population. Four out of eight variables describing voting behaviour have distinct values for the borderland and the inland, even after setting apart the impact of differences in the population structure by incorporation of covariates into the model. It suggests that the pre-war ethnic boundary within the Czech Lands is a significant contextual factor standing behind the variability of electoral results still in the 1990's.

KEY WORDS: voting behaviour – analysis of variance – migration history – social structure – borderland – Czech Lands.

Článek byl zpracován díky podpoře grantu GA ČR č. 205/99/1142.

1. Úvod

Pohraničí je nejčastěji chápáno v úzce geografickém smyslu slova jako pruh území podél (státní) hranice, resp. několik zón lemujících hranici, v nichž je diferencovaně pociťován (negativní) efekt její přítomnosti. V češtině má však slovo pohraničí ještě jiný, často používaný význam. Označuje část území České republiky, lišící se od zbývajících částí – „vnitrozemí“ – specifickým historickým vývojem, zejména specifickou „migrační historií“ ve 20. století.

Článek se zabývá otázkou existence rozdílů ve volebním chování obyvatel vnitrozemí a pohraničí. Po přiblížení kontextu vzniku českého pohraničí jako území se specifickou kulturní historií (kapitola 2) bude pozornost zaměřena na posouzení důsledků masových migrací v minulosti na současné formování názorů, postojů a hodnot obyvatelstva, tak jak jsou vyjádřeny ve volbách. Základní otázkou je, zda v pohraničí, jehož sociální struktura, vazba obyvatel k místu a místní tradice se začaly ve velké většině případů vyvíjet znovu teprve ve druhé polovině 40. let, existuje specifická politická kultura, identifikovatelná odlišným volebním chováním ve srovnání s populací vnitrozemí.

Pro zodpovězení této otázky budou analyzovány výsledky voleb do Poslanecké sněmovny Parlamentu ČR v 90. letech na dvou řádovostních úrovních: okresy (kapitola 3) a města (kapitola 4).

2. Pohraničí jako sociokulturní region

Předpoklady vzniku českého pohraničí byly vytvořeny již ve vrcholném středověku odlišnou sídelní historií „staré sídelní oblasti“ a zbývajících, zpravidla výše položených území, systematicky osídlených teprve kolonizací ve 13. století nebo později. Fialová a kol. (1996) citlivě popisuje změny v průběhu etnické hranice uvnitř českých zemí, vyvolané klíčovými historickými událostmi jako byla válečná tažení, epidemie, rozvoj těžby nerostů, protoindustrializace a pozdější rozvoj průmyslu. K formování pohraničí jako území odděleného od vnitrozemí (stále intenzivněji) vnímanou hranicí však dochází až v průběhu 19. a první poloviny 20. století. Zejména během necelých 100 let následujících po roce 1848 dochází v českých zemích k rozšíření kolektivní identifikace, v níž postupně převládla identifikace na základě jazyka a sílených představ nad identifikací územní (nacionalismus, „národní obrození“). Součástí této kolektivní identifikace bylo definování prvků vlastní národní identity (mýtů národa) jako kontrastních (opozičních) vůči stereotypizovaným rysům „té druhé“ skupiny (Smith 1991, Eriksen 1993 aj.). I zde je možné hledat příčiny tragického vyhocení vztahů obou národních společenství ve 30. a 40. letech 20. století, aniž by však bylo možné opomenout geopolitické souvislosti. Nucené migrace, které byly s implicitním přijetím principu kolektivní viny prosazeny jako „konečné“ řešení „konfliktního společenství“ dvou skupin, žijících po obou stranách jazykové hranice uvnitř českých zemí, patřily k největším ve světové historii.

Vyhnání/odsun bezmála tří miliónů obyvatel pohraničí vyvolalo potřebu znovuosídlení postižených míst. To se stalo úkolem „všeho československého lidu“: jen v průběhu prvních vln dosídlování se do pohraničí přestěhovalo nejméně 1,3 miliónu obyvatel českých zemí (Häufler a kol. 1960). Tito lidé pocházeli z různých sociálních i geografických prostředí. Většina byla z míst nepřilíh vzdálených jejich novému bydlišti v pohraničí, přesto šlo téměř vždy o krok do neznáma (zvláště tam, kde byly kontakty mezi vnitrozemím a pohraničím v letech 1938 – 1945 oslabeny v důsledku povýšení jazykové hranice na hranici politickou).

Lidé, kteří se rozhodli přímo se zúčastnit dosídlovacího projektu, nepředstavovali sociologicky a demograficky zcela reprezentativní vzorek obyvatel českých zemí. Byl mezi nimi vysoký podíl mladých lidí, kteří jsou zpravidla mobilnější v geografickém i sociologickém smyslu. Často to byli lidé se slabší vazbou k místu svého dosavadního bydliště, ať už z důvodů více emocionálních/psychologických (převaha touhy „využít šanci“, „zkusit štěstí“ nad pozitivní vazbou k místu, ochota experimentovat silnější než strach z nejistoty v „neznámu“), sociálních (snaha vymanit se ze sevření vazeb uvnitř širší rodiny nebo lokálního společenství) či materiálních: nabídka nemovitostí, půdy a pracovních příležitostí v pohraničí byla jistě atraktivnější pro dělníky a bezzemky než pro statkáře a majitele zavedených živností.

Nepřehlédnutelnou složkou struktury obyvatelstva v pohraničí – výraznou zvláště v místech vzdálených od bývalé jazykové hranice jako např. ve výběžcích státního území – se stali lidé, kteří přišli z míst mimo hranice českých zemí: ze Slovenska, Volyně, Banátu, balkánských a dalších evropských zemí i Ameriky. Početná byla např. migrace Romů ze Slovenska. Mezi nimi zůstali trpěni Němci – odborníci, jejichž přítomnost byla považována za nutnou pro provoz dolů či průmyslových závodů, antifašisté a jejich rodinní příslušníci.

Dosídlování nebylo pochopitelně jen spontánním procesem, ale s výjimkou „zlatokopecké“ vlny bylo od počátku organizováno (osídlovací úřady) a pozdě-

ji podporováno náborovými akcemi. Organizace dosídlování dala vzniknout významným migračním vztahům mezi zdrojovými místy ve vnitrozemí a cílovými v pohraničí, které byly v mnoha případech reprodukovány v pozdějších generacích (Kühnl, Pavlík 1981, Sikorová 1999).

Výsledkem migrací do pohraničí byl vznik pestré struktury obyvatelstva – sociální, etnické, kulturní aj. Větší variabilita struktury obyvatelstva je jedním ze znaků odlišujících i dnes pohraničí od vnitrozemí. Jiným společným rysem pohraničí je absence starší tradice. Tradice – jsou-li jejími nositeli lidé a jejich sociální vztahy – zde byla s výměnou obyvatel téměř či zcela přerušena. Historie mnoha míst se začala psát znovu od příchodu nových obyvatel (teprve v 90. letech měli obyvatelé některých míst možnost dočíst se podrobnosti o předválečné historii jejich obce z německy psané kroniky, jinde k tomu nedojde už možná nikdy). Lidé, kteří přicházeli dosídlivat pohraničí, s sebou přinášeli vzorce chování a hodnotový systém ze svých předchozích bydlišť a začali vstupovat do nových sociálních vztahů se sousedy pocházejícími často z odlišných geografických kontextů. Tak se začala vytvářet nová tradice místa. Tam, kde došlo k výměně obyvatelstva, zůstala potenciálním nositelem staré tradice jen krajina (venkovská i městská) a její ikonografie, avšak v prostředí etnického antagonismu, přetrvávajícího v poválečném období, byla její symbolika – pokud nebyla národnostně neutrální – interpretována negativně a dochované symboly byly nahrazovány novými, popřípadě jim byly dávány nové významy, které se staly aktivní součástí vytváření tradice nové.

Formování nových sociálních vztahů, resp. nové tradice míst v pohraničí, probíhalo v kontextu konkrétních společenských, politických a ekonomických procesů druhé poloviny 40. let a následujících desetiletí. Zejména nástup totalitního režimu v roce 1948 a jeho kolektivistické experimenty výrazně ovlivnily širší společenské prostředí, v němž se formovaly „lokální kontexty“ míst v pohraničí. Vznik pohraničí jako specifické sociokulturní oblasti však současně ovlivnil tyto širší (celostátní) procesy: příkladem může být expanze volební podpory Komunistické strany Československa (KSČ) do pohraničí, která klíčovým způsobem přispěla k jejímu vítězství ve volbách v roce 1946. Zatímco v době první československé republiky se KSČ opírala o podporu v několika poměrně úzce vymezených „baštách“, vesměs mimo pohraničí (Jehlička, Sýkora 1991), v roce 1946 se její novou baštou stává právě pohraničí: podíl hlasů, odevzdaných KSČ v roce 1946, je proměnnou výrazně diferencující dosídlované pohraničí a kontinuálně osídlené vnitrozemí (Daněk 1994). Vysvětlení je možné hledat ve specifické sociální struktuře nových obyvatel pohraničí, jejich větší otevřenosti vůči změnám i ochotě experimentovat (vyjádřené i jejich ochotou odstěhovat se do nových míst), snad i v jejich silnější podpoře kolektivistických projektů, mezi něž je možné počítat i samotné dosídlování, ale také v aktivní roli, kterou hrála KSČ při organizaci dosídlování a v neposlední řadě v obavě z návratu původních obyvatel, proti němuž poskytovala vláda právě této strany nejzřetelnější obranu.

Nivelizační politika komunistické vlády v následujících desetiletích i periodicky se opakující programy na podporu dosídlení a hospodářského rozvoje pohraničí (viz Kára 1993) výrazně přispěly k integraci pohraničí a vnitrozemí České republiky a k erozi této vnitřní hranice. Přesto hranice mezi kontinuálně osídlenými místy a místy, v nichž došlo k překotné výměně jejich obyvatelstva, nebyla smazána ani během půl století rychlého socioekonomického vývoje. Tvrdými statistickými daty je ovšem jen obtížně identifikovatelná (v makroměřítku ji nepřímo vymezují např. některé údaje o náboženské a národnostní struktuře obyvatelstva). Lze ji nalézt v rozdílné intenzitě vazeb li-

dí k místům, v jejich hodnotách a postojích. V jazyce lidí po obou stranách této vnitřní hranice se i dnes setkáme s výrazy o „vykořeněnosti“ (některých) obyvatel pohraničí a jejich slabší vazbě k místu. Jinou oblastí, v níž je možné existenci částečně odlišných názorů a postojů k určitým otázkám prokázat, je volební chování.

3. Analýza výsledků voleb jako metoda identifikace prvků politické kultury pohraničí

Geografie výsledků hlasování při volbách je ovlivněna mnoha faktory, jak strukturálními (struktura voličů), tak kontextuálními (poloha, geografické vlivy) – Taylor, Johnston 1979, Taylor 1993, Kostelecký 1993. Rozdílné volební chování lidí v pohraničí a vnitrozemí může být projevem jak kontextuálních faktorů, tak rozdílu ve struktuře obyvatelstva. Před nastíněním možného efektu těchto dvou skupin faktorů, stojících v pozadí variability volebních výsledků, je však nutné věnovat pozornost elementárnímu zmapování potenciálních rozdílů ve volebním chování obyvatel pohraničí a vnitrozemí České republiky. Cílem sledování zůstává otázka, zda zásadní rozdíl v „migrační historii“ míst (vnitrozemí jako převážně zdrojová oblast, pohraničí jako dominantně cílová oblast) zůstávají i v dlouhodobé perspektivě zachovány v hodnotách a postojích obyvatel, vyjádřených ve volebním chování.

Zjištění potenciálních rozdílů ve volebním chování území s odlišnou migrační historií ve 40. letech bude provedeno na základě analýzy výsledků parlamentních voleb v letech 1992, 1996 a 1998. Časová řada, byť krátká, umožní odlišit relativně stabilní rysy územní diferenciace volebního chování od prvků specifických pro jednotlivé volby. Za proměnné, charakterizující volební chování, byla zvolena účast ve volbách a podíl hlasů odevdaných nejvýznamnějším politickým stranám. Byly zahrnuty vždy ty politické subjekty, které dosáhly celostátně nejméně 3 % odevdaných platných hlasů (11 subjektů v roce 1992, 7 subjektů v letech 1996 a 1998 – viz tab. 2 – 4).

Podstatnou metodickou otázkou je vymezení pohraničí. Chápeme-li pohraničí a vnitrozemí jako místa definovaná odlišnou migrační historií, resp. jako zdrojová a cílová místa masových poválečných migrací, je zřejmé, že zde neexistuje dichotomie dvou typů území, ale škála obsahující také přechodné typy. Nejednoznačnost vymezení pohraničí jako sociokulturního regionu se zvýrazní, jestliže za územní jednotky zvolíme okresy, tak jak je tomu v první části následujícího empirického hodnocení. Proto byly okresy rozděleny do několika skupin z hlediska stupně výměny jejich obyvatelstva ve 40. letech. Kritériem pro zařazení okresu do skupiny – vzhledem k neexistenci údajů o migracích a národnostní struktuře ve 40. letech – byl podíl obyvatel německé národnosti v roce 1930, neboť je oprávněné předpokládat, že naprostá většina těchto lidí na konci 40. let již v českých zemích nežila a byla „nahrazena“ lidmi z vnitrozemí českých zemí a ze zahraničí.

Bylo vymezeno celkem 7 skupin okresů: tři s dominancí nebo převahou obyvatel československé národnosti v roce 1930 („vnitrozemí“, 49 okresů), tři s dominancí či převahou obyvatel německé národnosti („pohraničí“, 20 okresů) a skupina tří okresů obtížně zařaditelná do jedné z těchto kategorií (viz tab. 1). Mimo těchto 7 skupin však bylo ponecháno 5 okresů ostravské aglomerace, které prošly specifickým historickým i socioekonomickým vývojem (Těšínsko, Slezsko) a jsou charakteristické např. i pestřejší národnostní strukturou obyvatel.

Tab. 1 – Skupiny okresů podle národnostní struktury v roce 1930 (N = počet okresů)

Skupina	N	Podíl obyvatel čsl. národnosti (1930)	Seznam okresů
V „vnitrozemí“	33	více než 90 %	33 okresů
VS	8	80 – 90 %	České Budějovice, Plzeň-jih, Rakovník, Semily, Rychnov n. K., Brno-město, Brno-venkov, Přerov
SV	8	60 – 79 %	Jindřichův Hradec, Klatovy, Plzeň-sever, Náchod, Ústí n. O., Jihlava, Olomouc, Břeclav
S „smíšené“	3	40 – 59 %	Prachatice, Domažlice, Litoměřice
SP	6	20 – 39 %	Most, Louny, Jablonec n. N., Trutnov, Svitavy, Znojmo
PS	4	10 – 19 %	Český Krumlov, Teplice, Liberec, Šumperk
P „pohraničí“	10	méně než 10 %	Tachov, Cheb, Sokolov, Karlovy Vary, Chomutov, Ústí n. L., Děčín, Česká Lípa, Bruntál, Jeseník
Ostravsko	5	–	Ostrava, Karviná, Frýdek-Místek, Nový Jičín, Opava

Tab. 2 – Výsledky parlamentních voleb 1992 podle skupin okresů (vymezení skupin viz tab. 1)

Skupina	Účast (%)	Podíl hlasů pro politickou stranu na celkovém počtu odevzdaných platných hlasů (%)										
		ODS	Levý blok	ČSSD	LSU	KDU-ČSL	SPR-RSČ	ODA	HSDMS	OH	HDZJ	ŠČPŽR
V „vnitrozemí“	<u>85,18</u>	30,58	13,64	<u>6,07</u>	6,63	<u>6,67</u>	<u>5,00</u>	7,64	4,59	5,09	<u>3,52</u>	3,13
VS	<u>84,00</u>	29,13	13,0	15,76	6,59	7,28	6,87	4,46	10,32	4,14	<u>2,9</u>	2,87
SV	<u>86,87</u>	28,33	13,1	16,38	8,36	8,23	5,68	4,41	5,98	4,44	<u>3,56</u>	3,52
S „smíšené“	<u>84,73</u>	28,75	17,05	7,60	10,83	4,66	6,07	3,65	0,31	4,72	4,19	4,25
SP	<u>83,39</u>	27,83	15,45	7,16	7,8	15,24	7,49	4,13	4,75	3,72	4,63	3,54
PS	82,03	29,79	13,73	7,48	5,70	4,22	8,05	4,94	5,31	4,26	4,53	3,18
P „pohraničí“	<u>76,82</u>	28,69	15,60	<u>8,47</u>	6,46	<u>2,30</u>	<u>9,39</u>	5,09	1,74	4,50	<u>5,51</u>	3,67
Ostravsko	80,34	29,91	15,35	7,02	3,13	6,63	5,22	3,85	11,91	3,74	3,71	2,33
Var. koeficient	5,2	16,7	18,3	23,4	40,0	63,6	38,6	59,9	141,1	29,4	23,9	23,0

Vhodnou technikou, umožňující odpovědět na otázku o existenci rozdílů ve volebním chování, je jednoduchá analýza rozptylu. Rozložením celkového rozptylu na variabilitu uvnitř vymezených skupin okresů a meziskupinovou variabilitu umožňuje tato metoda testovat významnost rozdílů ve volebním chování mezi skupinami okresů. Významnost rozdílů mezi skupinovými průměry dané proměnné (účast, podíl hlasů pro politickou stranu) byla testována t-testem Bonferroniho metodou. Rozdíly mezi dvojicemi skupin okresů byly považovány za statisticky významné, pokud bylo možné zamítnout nulovou

Tab. 3 – Výsledky parlamentních voleb 1996 podle skupin okresů (vymezení skupin viz tab. 1)

Skupina	N	Účast (%)	Podíl hlasů pro politickou stranu na celkovém počtu odevzdaných platných hlasů (%)						
			ODS	ČSSD	KSČM	KDU-ČSL	ODA	SPR-RSČ	DŽJ
V „vnitrozemí“	33	<u>76,26</u>	31,96	<u>23,88</u>	10,00	<u>8,65</u>	7,19	<u>6,70</u>	2,98
VS	8	<u>77,32</u>	28,89	<u>24,90</u>	9,92	<u>9,65</u>	7,28	<u>8,25</u>	2,86
SV	8	<u>78,31</u>	28,11	<u>26,02</u>	10,29	<u>10,45</u>	6,25	<u>7,5</u>	3,23
S „smíšené“	3	75,74	27,57	25,05	13,93	6,23	5,15	9,51	4,19
SP	6	75,26	26,15	26,83	12,2	27,24	5,8	9,63	4,02
PS	4	74,43	27,41	28,99	10,14	5,37	5,88	10,31	3,78
P „pohraničí“	10	<u>70,89</u>	25,74	<u>30,78</u>	11,55	<u>3,63</u>	4,97	<u>12,02</u>	3,77
Ostravsko	5	75,50	27,94	34,90	9,61	7,39	3,80	8,47	2,17
Var. koeficient	–	5,1	17,4	15,5	20,0	49,8	25,9	27,3	24,8

Tab. 4 – Výsledky parlamentních voleb 1998 podle skupin okresů (vymezení skupin viz tab. 1)

Skupina	N	Účast (%)	Podíl hlasů pro politickou stranu na celkovém počtu odevzdaných platných hlasů (%)						
			ČSSD	ODS	KSČM	KDU-ČSL	US	SPR-RSČ	DŽJ
V „vnitrozemí“	33	<u>74,78</u>	<u>29,85</u>	30,62	10,38	<u>9,50</u>	9,52	<u>3,25</u>	<u>2,73</u>
VS	8	<u>75,26</u>	<u>30,82</u>	27,78	10,45	<u>10,32</u>	9,27	<u>3,91</u>	2,93
SV	8	<u>75,02</u>	<u>31,66</u>	25,40	11,07	<u>11,54</u>	8,70	<u>3,60</u>	3,04
S „smíšené“	3	<u>73,46</u>	31,72	26,35	14,26	7,25	7,44	4,48	3,88
SP	6	<u>72,57</u>	32,97	24,79	13,27	7,96	7,83	4,68	<u>3,93</u>
PS	4	71,50	34,36	26,02	11,19	6,36	8,65	4,88	3,84
P „pohraničí“	10	<u>67,99</u>	<u>36,68</u>	24,61	12,84	<u>4,60</u>	6,94	<u>5,68</u>	<u>3,96</u>
Ostravsko	5	71,50	40,58	22,28	11,04	8,69	5,77	4,67	3,02
Var. koeficient	–	4,7	11,9	19,4	20,9	43,1	20,0	26,6	19,2

hypotézu (o neexistenci rozdílů) na 95% hladině spolehlivosti. Skupinový průměr dané proměnné, který je statisticky významně odlišný od průměru jiné skupiny, je v tab. 2 – 4 zvýrazněn kurzívou. (Neplatí však, že všechny průměry uvedené kurzívou jsou navzájem významně odlišné, ale že průměry v horní „vnitrozemské“ části sloupce se v označených případech statisticky významně liší od hodnot za „pohraniční“ skupiny.)

Účast ve volbách je proměnnou, která jednoznačně odlišuje volební chování obyvatel dosídlovaného pohraničí a kontinuálně osídleného vnitrozemí. Ve skupině deseti pohraničních okresů (P) byla účast při všech sledovaných hlasováních vždy statisticky významně nižší ve srovnání s kterou-

koliv ze tří „vnitrozemských“ skupin. Neplatí to však o okresech ve skupinách PS a SP: i zde byla volební participace v průměru nižší než ve vnitrozemí, avšak tento rozdíl byl pod prahem statistické významnosti. Naopak ve volbách 1992 a 1998 byla dokonce i v „přechodných“ skupinách okresů (S, SP) významně vyšší účast než v pohraničí (P). V krátkém šestiletém období není možné pozorovat tendenci ke sbližování či vzdalování volebního chování v pohraničí a vnitrozemí: průměrná účast ve skupině P byla při volbách 1992 o 9,8 % nižší než ve skupině V, v roce 1996 o 7,0 % nižší a ve volbách 1998 o 9,1 %.

Občanská demokratická strana (ODS) našla ve třech sledovaných volbách vždy více stoupců ve vnitrozemí, avšak rozdíl mezi skupinami nebyl v žádném roce statisticky významný (vzhledem k vysoké variabilitě uvnitř jednotlivých skupin, podmíněné jinými faktory než „migrační historie“ ve 40. letech).

Česká strana sociálně-demokratická (ČSSD) získávala v 90. letech vyšší podporu vždy v pohraničních okresech a tento rozdíl zůstal zachován i v průběhu významného celostátního nárůstu její volební podpory. Podíl hlasů pro ČSSD ve skupině P byl vždy významně vyšší než ve skupině V, při volbách 1996 a 1998 také vzhledem ke skupinám VS a SV.

Komunistická strana Čech a Moravy (KSČM), resp. Levý blok, je nástupkyní strany, která ve 40. letech právě díky své aktivní roli při organizaci odsunu a dosídlování získala masovou podporu v pohraničí. Pohraničí (spolu s tradičními baštami) zůstalo místem nadprůměrné volební podpory této strany i v 90. letech. Rozdíl mezi skupinami však nejsou statisticky významné, neboť tato strana si v průběhu desetiletí své vedoucí úlohy vytvořila struktury ve všech vrstvách společnosti i regionech (zvláště na úrovni okresů).

Politika Křesťanské a demokratické unie – Československé strany lidové (KDU – ČSL) našla ve všech sledovaných volbách významně vyšší podporu v kontinuálně osídleném, více tradičním a poněkud více religiozním vnitrozemí než v pohraničí.

Občanská demokratická unie (ODA) v letech 1992 a 1996, podobně jako *Unie svobody* (US) v roce 1998, získávala poněkud více hlasů v okresech vnitrozemí, rozdíl mezi skupinami však leží pod prahem statistické významnosti a pro jejich vysvětlení by bylo nutné použít jiné klasifikační faktory.

Sdružení pro republiku – Republikánská strana Československa (SPR – RSC) dosahovala ve všech sledovaných volbách výrazně vyššího úspěchu v okresech dosídlovaného pohraničí. Její podpora v okresech skupiny P byla vždy statisticky významně vyšší než ve skupině V, v letech 1992 a 1998 i vzhledem ke skupinám VS a SV.

Strana Důchodci za životní jistoty (DŽJ), resp. HDŽJ v roce 1992, dosahovala pravidelně lepších výsledků v pohraničních okresech. Ve skupině P její podpora v roce 1992 dokonce překročila hranici potřebnou pro vstup do parlamentu, zatímco ve vnitrozemí byla její podpora o třetinu nižší i přesto, že podíl poproduktivního obyvatelstva je v pohraničí podprůměrný. Významnost rozdílů mezi skupinovými průměry byla statisticky prokázána jen v letech 1992 a 1998.

Politické subjekty LSU, OH, HSDMS a SČPŽR dosáhly významného úspěchu pouze ve volbách v roce 1992. Volební podpora žádného z těchto subjektů nebyla diferencována stupněm poválečné výměny obyvatelstva.

4. Lokální úroveň: volební chování obyvatel středně velkých měst

Analýza rozptylu prokázala existenci nezanedbatelných rozdílů ve volebním chování na úrovni okresů. Chápeme-li volby jako vyjádření názorů na stávající politickou situaci a představ o budoucím vývoji, potom názory a představy voličů v pohraničí se v uvedených případech odlišují od názorů a představ voličů ve vnitrozemí.

Je možné namítnout, že výsledky hodnocení mohly být ovlivněny příliš hrubým vymezením pohraničí, vysokou vnitřní heterogenitou okresů z hlediska jejich historického vývoje a že provedená klasifikace okresů může „náhodně“ vyjadřovat působení některého jiného faktoru než je prostorová stabilita obyvatelstva (např. velký počet podkrušnohorských okresů ve skupině P). Pro ověření platnosti uvedených zjištění byla analýza opakována na nižší rádo-
vostní úrovni – na souboru středně velkých měst ČR. Nejmenší a největší města byla vyloučena proto, aby byl zeslaben vliv vertikální polohy (polohy v sídelní hierarchii) a tak zvýšena citlivost na potenciální vliv horizontální polohy. Výsledný soubor tvoří 114 měst, z nichž populačně nejmenší jsou Lovosice a největší Karlovy Vary¹. Tento soubor bylo možné jednoduše klasifikovat z hlediska stupně poválečné výměny obyvatelstva do tří skupin:

P – města, v nichž v roce 1930 žilo 75 % a více obyvatel německé národnosti (30 měst)

S – města s podílem 25 – 74 % obyvatel německé národnosti v roce 1930 (12 měst)

V – města, v nichž podíl obyvatel německé národnosti v roce 1930 nedosáhl 25 % (72 měst)².

Vzhledem k výše potvrzené stabilitě územní diferenciaci volebních výsledků v 90. letech bylo možné hodnocení omezit na výsledky parlamentních voleb z června 1998 (tab. 5).

Rozdíly ve volebním chování obyvatel měst, klasifikovaných do skupin na základě předválečné národnostní struktury, jsou v podstatě stejné jako na

Tab. 5 – Výsledky parlamentních voleb 1998 ve skupinách měst (vymezení skupin viz text)

Poloha města	N	Účast (%)	Podíl hlasů pro politickou stranu na celkovém počtu odevzdaných platných hlasů (%)						
			ČSSD	ODS	KSČM	KDU-ČSL	US	SPR-RSČ	DŽJ
V „vnitrozemí“	72	<u>74,26</u>	<u>32,33</u>	28,88	10,75	<u>8,57</u>	<u>9,12</u>	<u>3,38</u>	<u>2,72</u>
S	12	<u>70,98</u>	33,76	27,31	12,16	6,84	8,18	<u>4,29</u>	3,01
P „pohraničí“	30	<u>68,17</u>	<u>36,17</u>	26,69	11,32	<u>4,94</u>	<u>7,61</u>	<u>5,16</u>	<u>3,45</u>
Celkem	114	72,31	33,49	28,14	11,05	7,43	8,62	3,95	2,94
Var. koeficient	–	5,7	12,7	17,4	24,2	41,3	20,4	33,4	24,2

¹ Byla vybrána všechna města se 7 500 až 50 000 voliči v červnu 1998, mimo města ostravské aglomerace (Bohumín, Český Těšín, Hlučín, Orlová, Studénka a Třinec).

² Data o národnostní struktuře měst byla převzata z Lexikonu obcí 1930. Změny v územním vymezení měst byly zohledněny jen v případech blížících se mezním hodnotám.

úrovni okresů. Také ve městech „pohraničí“ se k volbám dostavilo méně voličů než ve městech „vnitrozemí“ a dali více hlasů stranám ČSSD, SPR – RSC a DŽJ a méně KDU – ČSL a US, zatímco rozdíl mezi skupinami ve volební podpoře ODS a KSČM nejsou významné. Podobně jako na úrovni okresů by v hypotetickém parlamentu, vzešlém z voleb ve městech pohraničí, chyběli zástupci KDU – ČSL a jejich místa by zaujala SPR – RSC. Jediným rozdílem je potvrzení statistické významnosti existence nižší podpory US v pohraničí na tomto výběrovém vzorku.

Geografickou polohu – jako potenciální zdroj územní variability volebního chování – je možné klasifikovat mnoha faktory. Při pohledu na mapu volebních výsledků ČR se jako potenciálně významné faktory – vedle diskutované polohy vzhledem k předválečné etnické hranici (faktor „pohraničí“) – jeví poloha vzhledem k zemské hranici (faktor „Morava“) a stupeň exponovanosti území (poloha vzhledem k hlavním koncentracím osídlení a dopravním tahům³ – faktor „exponovanost“). Posouzení potenciálního vlivu těchto faktorů na sledované proměnné volebního chování bylo provedeno na souboru 114 měst opět jednoduchou analýzou rozptylu, která umožnila seřadit faktory podle podílu jimi „vysvětlené“ meziskupinové variability (tedy variability vysvětlené klasifikací měst do skupin podle daného faktoru).

Účast ve volbách, volební podpora US a DŽJ jsou proměnné, jejichž variabilitu významně vystihuje právě faktor pohraničí. Podíl hlasů pro ČSSD, KDU – ČSL a SPR – RSC je významně podmíněn jak faktorem „pohraničí“, tak „Morava“ (vše na 99% hladině spolehlivosti), podporu ODS nejvíce vystihuje faktor „Morava“ a v případě KSČM žádný faktor nepřekročil hranici statistické významnosti. Faktor „exponovanost“ překročil 99% hladinu významnosti pouze u podílu hlasů pro KDU – ČSL (tato strana nachází větší podporu ve městech v méně exponované poloze). Z faktorů klasifikujících polohu města tak právě „pohraničí“ vysvětluje významný díl variability největšího počtu proměnných (6 proměnných z osmi!), faktor „Morava“ 4 proměnných a „exponovanost“ jediné.

V průběhu dosídlování se v pohraničí vytvořila specifická struktura obyvatelstva, jejíž některé rysy zůstaly zachovány i v průběhu desetiletí následujícího „nivelizačního“ vývoje. Hodnotíme-li pohraničí jako celek, potom jeho populační struktura je ve srovnání s vnitrozemím mladší, má nižší stupeň formální vzdělanosti, je národnostně pestřejší, méně religiozní, s nižším podílem rodáků i mezi mladšími obyvateli, je zde vyšší podíl neúplných domácností se závislými dětmi a nižší podíl obyvatel bydlí v rodinných domech (Daněk 1995). Je možné rozdílné volební chování obyvatel pohraničí vysvětlit odlišnou strukturou obyvatelstva? Pro zodpovězení této otázky na souboru 114 měst byly vybrány tři proměnné, reprezentující klíčové znaky sociální, socioekonomické a sociokulturní struktury obyvatelstva: podíl vysokoškoláků („VŠ“), podíl ekonomicky aktivních zaměstnaných v terciérním sektoru („služby“) a podíl obyvatel hlásících se k některému vyznání („religiozita“). Po rozdělení měst vždy do tří skupin podle hodnot těchto proměnných prokázala analýza rozptylu existenci významných rozdílů mezi skupinovými průměry:

V případě faktoru „služby“ pouze u dvou „volebních“ proměnných: ODS získává vyšší podporu ve městech s vyšším podílem terciéru, u ČSSD je tomu naopak.

³ Stupeň exponovanosti byl stanoven na základě dvou pramenů: a) Hampl, Gardavský, Kühnl (1987), b) pokrytí území ČR signálem pro mobilní telefony k 31. 12. 1993. Průměrná hodnota exponovanosti pro jednotlivá města byla redukována do třístupňové škály.

Tab. 6 – Výsledky parlamentních voleb 1998 ve skupinách měst, vymezených podle stupně religiozity

Poloha města	N	Účast (%)	Podíl hlasů pro politickou stranu na celkovém počtu odevzdaných platných hlasů (%)						
			ČSSD	ODS	KSČM	KDU-ČSL	US	SPR-RSČ	DŽJ
nejvíce religiózní	28	<u>75,03</u>	33,42	<u>25,90</u>	10,70	<u>11,08</u>	8,86	<u>3,07</u>	<u>2,58</u>
S5	3	<u>73,22</u>	32,91	<u>29,19</u>	10,77	<u>7,37</u>	<u>8,92</u>	<u>3,55</u>	<u>2,88</u>
nejvíce sekulární	33	<u>68,56</u>	34,47	28,35	11,80	<u>4,43</u>	<u>7,95</u>	<u>5,32</u>	<u>3,35</u>
Var. koeficient	–	5,7	12,7	17,4	24,2	41,3	20,4	33,4	24,2

V případě faktoru „VŠ“ je statisticky významný podíl meziskupinové variability u pěti proměnných: účast a volební podpora US je vyšší ve městech s vyšším stupněm vzdělanosti, naopak ČSSD, SPR – RSC a DŽJ nachází více stoupenců v méně „vzdělaných“ městech.

Faktor religiozita vysvětluje statisticky významnou část variability šesti závisle proměnných (viz tab. 6): ve městech s vyšším podílem věřících je vyšší volební účast, vyšší podpora KDU – ČSL a částečně též US a nižší podpora stran SPR – RSC, DŽJ a částečně i ODS.

Tyto výsledky jsou očekávané: (úspěšná) snaha vysvětlit regionální rozdíly ve volebních výsledcích rozdílnou strukturou obyvatelstva je nepřetržitou tradicí geografie voleb. Je tedy specifické volební chování obyvatel pohraničí „pouze“ výsledkem jejich specifické sociální struktury? Důsledně odpovědět na tuto otázku zřejmě není možné, neboť nikdy si nemůžeme být jisti, že jsme zahrnuli všechny podstatné aspekty sociální struktury. Dílčím způsobem je však možné odpovědět opět pomocí analýzy rozptylu, která zařazením kovariát umožní odečíst vliv proměnných charakterizujících sociální strukturu (podíl vysokoškoláků, ekonomicky aktivních zaměstnaných v terciéru a obyvatel hlásících se k některému vyznání) a tak posoudit, zda rozdíly ve volebním chování obyvatel pohraničí a vnitrozemí zůstávají významné i po odečtení vlivu rozdílů ve struktuře obyvatelstva. Výsledky je možné shrnout následovně:

Účast ve volbách je podmíněna vzdělaností a stupněm religiozity, ale i po očištění vlivu těchto proměnných zůstává rozdíl mezi nízkou participací ve městech pohraničí a vyšší ve vnitrozemí statisticky významný i na nejvyšší hladině spolehlivosti.

Podíl hlasů pro *KDU-ČSL* souvisí pozitivně se stupněm religiozity, ale i po odečtení vlivu rozdílného podílu věřících zůstávají rozdíly mezi městy v pohraničí a vnitrozemí statisticky významné.

SPR-RSČ získává více hlasů ve městech s nižším stupněm religiozity a nižší vzdělaností, ale i po odečtení vlivu strukturálních proměnných zůstává vyšší podpora této strany v pohraničí statisticky významná.

ČSSD dosáhla větší podpory ve městech s nižším podílem vysokoškoláků, ale i po odečtení vlivu této kovariáty je vyšší volební podpora ČSSD ve městech pohraničí statisticky potvrzena.

Naproti tomu po odečtení vlivu variability vzdělanosti (*US*), resp. vzdělanosti a religiozity (*DŽJ*), klesnou rozdíly mezi pohraničím a vnitrozemím ve volební podpoře těchto stran pod hranici významnosti.

Variabilita volební podpory *ODS* je pouze částečně vysvětlitelná strukturálními faktory (služby, religiozita), ale ne polohou vůči bývalé etnické hranici, zatímco variabilitu podpory *KSČM* se nepodařilo vysvětlit ani strukturálními, ani kontextuálními faktory.

U čtyř z osmi sledovaných proměnných zůstává poloha vzhledem k předválečné etnické hranici, resp. rozdílná „migrační historie“ měst, významným zdrojem variability volebního chování i po vyloučení vlivu variability sociální struktury obyvatelstva (která je navíc do značné míry také důsledkem specifické migrační historie).

5. Závěr

Mezi faktory, které stojí v pozadí geografie volebního chování obyvatel ČR, se i v 90. letech objevují důsledky masových migrací z a do pohraničí po skončení druhé světové války. Jednoduchá analýza rozptylu na úrovni okresů prokázala, že ze sedmi politických stran, které v letech 1992 – 1998 stabilně nacházely mezi voliči značnou podporu, byly v případě čtyř stran zjištěny statisticky významné rozdíly ve stupni jejich volební podpory v závislosti na poloze vzhledem k bývalé etnické hranici: ČSSD, SPR – RSC a DŽJ (HDŽJ) získaly vždy (DŽJ jen 1992 a 1998) významně vyšší podporu v prostředí pohraničí, zatímco KDU – ČSL ve vnitrozemí. Také u dalších stran existují stabilní rozdíly v jejich oblíbenosti v pohraničí a vnitrozemí („občanské“ strany *ODS* a *ODA*, resp. *US*, mají poněkud více stoupců ve vnitrozemí, *KSČM*, resp. Levý blok v pohraničí), jejich významnost však zůstává pod prahem statistické spolehlivosti a je nutné je přičíst jiným faktorům. Naproti tomu participace ve volbách jako indikátor zájmu o politické dění i souhlasu se základními principy politického systému spolehlivě diferencuje vnitrozemí a pohraničí.

Obdobná analýza na souboru středně velkých měst potvrdila platnost těchto závěrů na nižší řádovostní úrovni. Navíc poukázala na skutečnost, že mezi faktory hodnotícími polohu byla pro vysvětlení variability volebního chování v 90. letech právě poloha vzhledem k bývalé etnické hranici faktorem nejvýznamnějším. U čtyř z osmi proměnných (účast ve volbách, volební podpora *KDU – ČSL*, *SPR – RSC* a *ČSSD*) vysvětluje tento kontextuální faktor statisticky významný díl jejich variability i po odečtení vlivu hlavních strukturálních faktorů.

V ČR neexistují dvě (či více) ostře ohraničené politické kultury jako např. v Itálii (Agnew 1992). Po ústupu volební podpory moravských regionálních stran docházelo v 90. letech k pomalé nivelizaci územních rozdílů ve volebním chování. Jejím výrazem je i převládající tendence ke snižování celkové územní variability volebních výsledků (viz tab. 2 až 4). Předchozí analýza však prokázala, že i v tomto kontextu zůstávají rozdíly mezi kontinuálně osídlenými a dosídlovanými místy významné. V tomto smyslu je možné mluvit o politické kultuře českého pohraničí.

Literatura:

- AGNEW, J. (1992): Place and politics in post-war Italy: Cultural geography of local identity in the provinces of Lucca and Pistoia. In: Anderson, K., Gale, F. (eds.) *Inventing places: studies in cultural geography*. Longman Cheshire, Melbourne, s. 52-71.
- DANĚK, P. (1994): Communist landscapes of Moravia and Silesia (1925 – 1992). *Scripta Fac. Sci. Nat. Masaryk. Brun.*, 23, s. 9-24.

- DANĚK, P. (1995): Towards cultural regionalization of the Czech Lands: Sudeten half a century after the transfer. *Scripta Fac. Sci. Nat. Masaryk. Brun.*, 25, s. 41-60.
- ERIKSEN, T. H. (1993): *Ethnicity and nationalism: Anthropological perspectives*. Pluto Press, London, 179 s.
- FIALOVÁ, L., HORSKÁ, P., KUČERA, M., MAUR, E., MUSIL, J., STLOUKAL, M. (1996): *Dějiny obyvatelstva českých zemí*. Mladá fronta, Praha, 400 s.
- HAMPL, M., GARDAVSKÝ, V., KÜHNL, K. (1987): *Regionální struktura a vývoj systému osídlení ČSR*. Univerzita Karlova, Praha, 256 s.
- HÄUFLER, V. (1973): The ethnographic map of the Czech Lands 1880 – 1970. *Academia*, Praha, 101 s.
- HÄUFLER, V., KORČÁK, J., KRÁL, V. (1960): *Zeměpis Československa*. ČSAV, Praha, 668 s.
- JEHLIČKA, P., SÝKORA, L. (1991): Stabilita regionální podpory tradičních politických stran v českých zemích (1920 – 1990). *Sborník ČGS*, 96, č. 2, s. 81-95.
- KÁRA, J. (1993): Regionální rozvoj a regionální politika České republiky v evropském kontextu. *Výzkumná zpráva*. Geografický ústav AV ČR, Praha, 160 s.
- KOSTELECKÝ, T. (1993): Volby očima geografa. In: Sýkora, L. (ed.) *Teoretické přístupy a vybrané problémy v současné geografii*. Přírodovědecká fakulta UK, Praha, s. 167-186.
- KÜHNL, K., PAVLÍK, Z. (1981): Selected features of internal migration in Czechoslovakia, 1950 – 1978. *AUC – Geographia*, XVI, 2, UK, Praha, s. 3-24.
- SIKOROVÁ, M. (1999): Dosídlování pohraničí a jeho důsledky v migračních vztazích 60. až 80. let. *Diplomová práce*. Katedra geografie, Přírodovědecká fakulta MU, Brno.
- SMITH, A. D. (1991): *National identity*. Penguin, London, 226 s.
- TAYLOR, P. J. (1993): *Political geography: World-economy, nation-state and locality*. 3rd ed. Longman, Harlow, 360 s.
- TAYLOR, P. J., JOHNSTON, R. J. (1979): *Geography of elections*. Penguin, London.

Summary

DOES EXIST A POLITICAL CULTURE OF THE CZECH BORDERLAND?

The word „borderland“ has two meanings in the Czech language: besides a mere zone lining a (state) border it refers to territories, settled since the Middle Ages by German-speaking population, and located mostly (but not exclusively) in border highlands. Following the expulsion of Germans in 1945-46 the Czech borderland became a target region of large-scale immigration („re-settlement“) from the Czech „inland“ (the rest of the Czech Lands) and from abroad. The social and demographic structure of the immigrants to the borderland was not fully representative of the structure of the Czech population: an offer of land, properties, jobs and accommodation in borderland attracted younger people and people with feeble social, psychological and economic links to their places of residence.

Re-settlement involved a process of formation of social relations among people coming from different social and geographical environments. New meanings, symbols and traditions, distinct from those in the traditionally settled inland, were slowly being formed in the borderland, thus creating a specific social/cultural environment of the region. The process was strongly influenced by installation of the totalitarian regime, which could penetrate easily into communities not self-protected by old traditions or common sense.

The article questions whether the sharp differences in the „migration history“ between the borderland and the inland in the 1940's have still consequences (after decades of equalisation policy of the regime) in the present values, attitudes and opinions of population, as they are expressed in the voting behaviour. Variables describing voting behaviour were selected from the 1992, 1996 and 1998 parliamentary election results: turnout and share of votes for major political parties (parties that received more than 3 % of the total votes in each election) – see Tab. 2 – 4. The districts were classified into groups according to the degree of post-war population exchange (Tab. 1) and simple ANOVA procedures were used to test the hypothesis that the group averages are significantly different.

A low electoral turnout is a characteristic feature of the political culture of the borderland in the 1990's. It is considered as an expression of a lower interest of population in politics and/or a lower degree of identification with the basic principles of the political system. The political parties as ČSSD (Social Democrats), SPR – RSC (extreme right), and

DŽJ (Pensioners for Social Securities, left wing) constantly found a significantly higher support in the re-settled borderland, while the KDU – ČSL (Christian Democrats) received significantly less votes in the borderland than in the inland. Most of the other parties also found a different support on both sides of the pre-war ethnic boundary, but the differences are below the level of statistical reliability due to a high variability within groups, so other factors than post-war re-settlement could have to be recalled to explain that variability.

A similar analysis of voting behaviour of population of the 114 middle-sized towns in 1998 has confirmed the above results on a hierarchically lower level (Tab. 5). Furthermore, out of the three factors evaluating the location of the towns, it was the location with respect to the pre-war ethnic boundary, which was a significant source of variability for the highest number of electoral variables (6 out of 8). Of course, the spatial variability of electoral results could be in part explained by variables describing the population structure. But even after the effect of spatial differences in population structure has been subtracted (in part at least) by incorporation of „structural variables“ as covariates into the ANOVA models, the voting behaviour of the population in the borderland still remains significantly different from that in the inland. The turnout and electoral support of the KDU – ČSL is lower in borderland towns, and the support of the ČSSD and SPR – RSČ is significantly higher in those towns when compared to average values for towns located in the continually settled inland.

While there surely do not exist strongly opposing regional political cultures in the relatively homogeneous Czech Lands – (at least after the recess of support to Moravian regional parties), the above results describe distinct features of the political culture of the borderland, and point to the long-term consequences of the re-settlement.

(Pracoviště autora: katedra geografie, Přírodovědecká fakulta MU Brno, Kotlářská 2, 611 37 Brno.)

Do redakce došlo 21. 1. 2000

PAVEL CHROMÝ

HISTORICKOGEOGRAFICKÉ ASPEKTY VYMEZOVÁNÍ POHRANIČÍ JAKO SOUČÁST GEOGRAFICKÉ ANALÝZY

P. Chromý: *Historical-geographical aspects of delimitation of the borderland and of its geographical analysis*. – Geografie – Sborník ČGS, 105, 1, pp. 63 – 76 (2000). – The article deals with alternative possibilities of delimitation of border territories in Czechia from historical-geographical and cultural-geographical points of view and with the indispensable usage of historical analysis of territory in geographical analysis of territory. An attention is paid to suggestions of a possible orientation of regional geographical research and to spatial variability of Czech borderland in time. The conclusion outlines the typology of the borderland from the point of view of its inner differentiation of the functional-spatial dynamism and social-spatial transformations during the last 150 years.

KEY WORDS: historical-regional geography – cultural geography – historical-geographical region – border – borderland – regional identity.

Příspěvek byl zpracován v rámci grantových projektů: GA ČR č. 205/99/1142 pod názvem „Postavení pohraničí v regionálním rozvoji České republiky se zřetelem k zapojení ČR do evropských struktur“ a GA UK č. 126/1998/M s názvem „Perspektivy vývoje periferních oblastí ČR“. Autor děkuje oběma grantovým agenturám za finanční podporu.

Úvod

Jedním z atributů státu je státní území vymezené státní hranicí. V geografii se jedná o nejčastější pojetí, zároveň však o pouhý zlomek významu pojmu a chápání funkce hranice. Cílem této stati není všeobecný přehled o různých definicích hranic, jejich typologiích, charakteru a způsobech jejich vymezení. Soustředím se na zkoumání vlivu hranice na území k hranici přiléhající – přihraniční území či pohraničí, na způsob jejich definice a vymezení, určení jejich identity (případně vnitřní homogenity) a ohraničení těchto území vůči vnějšímu prostředí (např. izoliniemi územní diference). Vymezení pohraničí při státními hranicemi ležícími okresy z roku 1960 tak, jak jej praktikuje výzkumný tým M. Jeřábka, je pouze jednou z jeho variant. Z hlediska historické geografie lze pro vymezení pohraničí nabídnout další alternativní možnosti. Pozornost je věnována především námětům na možnou (a žádoucí) orientaci výzkumů regionálně-geografických, regionálně-historickogeografických i výzkumu regionálních dějin, a to právě ve vztahu k pohraničním územím Česka.

Jelikož spolupráce historicky a kulturně specifických území je důležitým aspektem integračních procesů, je nadále nezbytné věnovat pozornost aplikaci historickogeografických výzkumů v praxi (územním plánování i regionálním rozvoji). Pojmem historickogeografické regiony vnímám předběžně území sociálních, ekonomických a kulturně geografických regionů vymezených na základě relativně uzavřených prostorových vztahů v minulosti a vyznačujících se dichotomií jádro–zázemí; přežívaly dlouhodobě v dějinách a jejich hranice více či méně oscilovaly kolem jakéhosi „průměru“. Definice historickogeografického regionu však dosud čeká na své, analytickým výzkumem podlo-

žené zdůvodnění. Historickogeografické regiony jednotlivých příhraničních oblastí lze využít např. pro geografickou analýzu území, vymezení kulturních oblastí, následně využít managementem území v regionálním rozvoji (cestovním ruchu) i přeshraniční spolupráci. Relikty lidské činnosti v minulosti a jí poznamenané životní prostředí, tzv. paměť krajiny, totiž skýtají potenciál pro rozvoj území a trvale udržitelný rozvoj krajiny. Návrat k regionálním tradicím, krajovým specialitám, obnova tradičních řemesel apod. jsou spolu s rozvojem vhodných druhů nezemědělských výrob a rozvojem turistiky nezbytnou součástí např. Programu obnovy venkova. Podobně je vnímání míry regionální identity, tradice (např. i „rivalita“ obyvatel a obcí) a kulturní spolupráce (ochota a subjekty – její nositelé) v položce „lidský potenciál“ součástí strategií regionálního rozvoje a přeshraniční spolupráce.

Současný geografický obraz území státu, regionu či pouhé lokality, nelze zcela pochopit, vysvětlit a dokonce ani prognózovat bez poznání jeho vývoje v minulosti (Jeleček 1996). Bezprostředně se toto tvrzení dotýká i studia příhraničních prostorů. Existence hranice, její význam a dopady polohy při hranici na tato území, jsou v prostoru a v čase proměnlivé. Faktory, které způsobují tuto proměnlivost, lze obecně členit na faktory fyzikogeografické (relativně stabilní), politické, ekonomické, sociální a kulturní. Prvním čtyřem z jmenovaných je tradičně věnována náležitá pozornost, a to samostatně či např. v rámci studia vývoje systému osídlení nebo transformačních procesů. Výzkum proměn vlivu kulturněgeografických faktorů (jako jsou např. etnicita, jazyk, náboženství, etnograficky chápané tradice, folklór, místní zvyky, architektura) v čase a výzkum vlivu těchto faktorů jako prvků prostorové diferenciace území (a jejich odraz např. v utváření kulturní krajiny nebo utváření struktury sídel) patří u nás k tématům opomíjeným, a to jak v historické geografii, tak v geografii i v historiografii. Při geografickém a historickém studiu transformačních procesů dosud převažuje tematika ekonomické a sociální transformace (v hierarchické úrovni řádovostně vyšších regionů) bez bližšího přihlídnutí na transformaci kultury a výzkum transformačních procesů v mikroregionální úrovni lokálních společenstev (místních kultur).

Hranice, čas a prostor

Vývoj států a hranic, dějiny změn politických jednotek, vývoj politické mapy světa, patřily spolu s výzkumem dějin objevů, dějin kartografických znázornění, dějin cest a geografickým determinismem k tématům řešeným v počátcích geografických, resp. historickogeografických bádání. Tato skutečnost se odráží i ve všech širších definicích těchto disciplín (Johnston 1994, Butlin 1993). Česká geografie, historická geografie i historiografie věnovala poměrně značnou pozornost popisu změn hranic našeho území i historii procesů jejich vytýčování. Vědci nahlíželi na hranici jako na objekt zemského povrchu bez širšího studia vzájemných funkčně-prostorových a sociálně-prostorových vztahů. Výčet prací považují na tomto místě za bezpředmětný (viz literatura). Není však možné nezmínit alespoň nejvýznamnější práce V. Dvorského (1918, 1919), J. Korčáka (1938) a D. Trávníčka (1984). Značnou sumu dílčích informací poskytují též jednotlivé regionální vlastivědy, zpracovávané (na Moravě např. od roku 1897) pro území jednotlivých soudních či politických okresů; přičemž v literatuře dosud téměř nevyužívanou, a pro výzkum zejména západního pohraničí Česka nepostradatelnou, je informační základna pramenící z vlastivědných prací sudetoněmecké provenience, resp. regionálně orientované publikační činnosti českých Němců.

Význam a funkce hranic jsou dějinně proměnlivé veličiny. Faktoru času, resp. vývoje, také nebyla dosud věnována patřičná pozornost. Čas zde vystupuje jako jeden z prvotních diferenačních znaků území. Umožňuje rozlišit míru vývojové stability území, frekvenci funkčních i sociálních změn a jejich dopady na rozvoj území. V případě území pohraničí tak existují stabilně příhraniční prostory, např. při téměř jedno tisíciletí neměnné západní hranici našeho státu (docházelo pouze ke změně jejího významu, přičemž hranice zůstávala), na straně druhé existují relativně „mladé“ příhraniční prostory (při nově vytyčených nebo reliktních, historických hranicích). V případě Česka žije při relativně historicky stabilní „staré“ západní hranici relativně „mladé“ (historicky ani tradicemi nezakořeněné a tudíž tradicemi neomezované) obyvatelstvo, zatímco při relativně „mladé“ východní hranici žije tradiční (konzervativní) společnost (např. s tradičním vztahem k půdě).

Z časoprostorového hlediska lze hodnotit proměnlivost významu hranic Česka především v širších souvislostech změn geopolitického postavení ČR, resp. českých zemí. Jestliže do poloviny 19. století lze význam hranice teritoria vnímat jako hranice území „panovníka“ či jeho leníků, pak od poloviny 19. století v rámci přechodu tradiční společnosti ve společnost moderní (předindustriální v industriální, feudální v kapitalistickou) dochází k posílení významu hranic kulturních a společenských (zprvu etnických, posléze národních) se zřetelnějším odrazem ve vývoji prostorových struktur. Zatímco dosavadní tradiční společnost byla ještě v polovině 19. století funkčně strukturovaná především v bipolaritě společenského žebříčku (poddaný x feudál, vzdělanec x „nevzdělanec“), teritoriálně v bipolaritě v řádovostní úrovni makroregionů (panovnických říší) a regionů nejnižších řádů (feudální panství – nodální region, jehož případnou nefunkčností nebyl nabourán systém říše), začíná se společnost od poloviny minulého století výrazněji stratifikovat a diverzifikovat jazykově, resp. národně, a tím i územně (např. uvnitř jednotlivých státních celků; jejím projevem byl mj. vývoj územní správy).

Období 1848 – 1918 je vedle budování základů systému občanské společnosti obdobím hledání, uvědomění si či „stavění“ hranic kulturně společenských (jazykových, národních) a zprostředkovaně jako prostředku funkční (ekonomické) diferenciac. V letech 1918 – 1938, resp. 1945 již na území českých zemí existovala výrazně funkčně a sociálně diferencovaná a administrativními hranicemi vymežitelná území, přičemž paralelně vedle sebe existovala hranice politická (státní) a hranice kulturní (etnická, jazyková – uvnitř státního teritoria) a jí příslušející zóna (pohraničí). Zmíněná diferenciac byla kvalitativně i kvantitativně odlišná od diferenciac podmíněné přírodními podmínkami v období starších českých dějin (tedy od diferenciac, která byla založena raně středověkým a novověkým kolonizačním procesem).

Počínaje rokem 1945, resp. 1938, kdy začaly rozsáhlé etnické přesuny (odchod Čechů, vysídlení českých Němců a dosídlení původně převážně německého pohraničí českých zemí) došlo ke splnutí významu politické hranice i hranice kulturní (jazykové, národnostní), přičemž kulturní (etnická, jazyková) hranice nadále přetrvává v podobě hranice reliktní.

Novodobými mezníky ve vývoji českého pohraničí jsou roky 1989 a 1993; tj. pád železné opony a rozdělení československé federace, resp. vznik samostatného českého státu. V prvním případě znamenalo odstranění železné opony nástup kvalitativně nových možností rozvoje při ní ležících území (západního pohraničí) a sama hranice – železná opona – se stala klasickým příkladem historickogeografické hranice (její dominantní funkce pominula, důsledky její existence jsou však nadále patrné v geografické sféře). Ve druhém případě

došlo k posílení významu kulturněgeografické (jazykové, mezinárodní) vnitřní hranice mezi dvěma republikami federace (historicky předěl soustátí) v hranici státní.

Náměty dílčích výzkumů

Historickogeografický výzkum, který se nesoustřeďuje na výzkum dnešních prostorových struktur zemského povrchu, ale na jeho podoby a „fungování prostoru“ v minulosti, v historických souvislostech, tak propojuje navzájem srovnání časová a prostorová. Je tedy nutné a možné psát pro každou historickou epochu specifickou historickou geografii, přičemž metody bývají určovány spojením přístupů z oborů historických věd (historická kartografie a studium starých map, paleografie, věcné relikty – povrchový průzkum plujin, historická statistika) i věd geografických (např. prostorová sociálněgeografická analýza) ad. V souvislosti s environmentalizací historické geografie vystupuje nově do popředí nutnost uplatňování metod sociologických, především výzkumných metod sociální ekologie a kulturní antropologie. Zájem se přesouvá i na jiné obory geografie, na geobotaniku, dějiny vegetace (Atkins, Roberts, Simmons 1998, Rackham 1998). Významný posun je zaznamenán ke studiím regionálním (regionální analýzy, výzkum modelových území).

V badatelských počátcích je rekonstrukce geografického prostředí příhraničí v minulosti: studium krajiny jako trvale se měnícího objektu ovlivněného hranicí, systémem osídlení, vznikem komunikací apod., studium terénních dokladů a problematika kulturněgeografická, na pomezí styčných disciplín – archeologie, antropologie a etnografie. Dále je to hledání odpovědí na otázky: Proč určitá krajina vypadá tak, jak vypadá? Co dalo krajině nynější charakter? Aktuální je zkoumání příčin a souvislostí proměn příhraničních území. Přičemž nejde jen o popis a interpretaci kulturní krajiny, ale o hledání konstant vývoje kulturní krajiny a hledání komplexních funkčních souvislostí v prostoru. Hlavním cílem výzkumů v této fázi musí být zasazení charakteristických elementů a struktur do historických souvislostí, ocenění jednotlivých kulturních prvků a jejich případná následná ochrana. V popředí výzkumu již primárně nestojí výzkum objektů zemského povrchu (hranice), ale vzájemné ovlivňování jednotlivých prvků systému (její vliv). Příhraniční sídelní prostory musí být nahlíženy jako součást systému, který se sestává z velkého počtu informační a energetickou sítí propojených elementů. Dosud chybí i zaměření na člověka jako činitele geografických změn. V počátcích je i historickogeografický výzkum vzájemné interakce společnost – příroda. Zpracování prostorových analýz příhraničních regionů je nezbytným předpokladem pro zpracování historickogeografické syntézy Česka (Chromý 1999). Je nutné přejít od dosud převažujícího prostého popisu směrem k objasnění geneze transformace přírodní a kulturní krajiny, k objasnění funkčně-prostorových a sociálně-prostorových vztahů v minulosti a dějinám interakcí člověk – příroda obecně, též směrem k dějinám přírody a její ochrany k rekonstrukci fungování „zmizelého prostoru“ ve „zmizelém čase“ (Semotanová 1995).

Z časového hlediska je nutné (1) věnovat pozornost vývoji hranic a při hranici ležících území v předindustriální době. Středověké hranice neměly charakter jasných a v krajině jednoznačně a pevně označených linií. Sféry vlivu jednotlivých státních útvarů (mezi panovníky) měly podobu širokých hraničních pásů (močálů, lesů, luhů). Byly a jsou státní hranice liniemi divergence či konvergence? Krušné hory byly to druhé (Jeleček, Boháč 1989). Důležitější

než hranice říší, byly sporné hranice mezi jednotlivými panstvími. Hranice mezi sousedními panstvími tvořil zpravidla určitý (pro jednotlivá území specifický) hraniční prostor, pevně byla hranice označena jen tam, kde docházelo ke sporům. Jestliže zneprátení sousedé byli podřízeni rozdílným zeměpánům, představoval konflikt o hranici panství většinou spor o hranici zemskou. Srovnání a vytyčení hranice se stalo cílem vládců až s postupem času. Hranice zemské a hranice panství se staly totožnými v momentě, kdy se vládci podařilo srovnat hranice majetků leníků se zemskými. Pod pojmem hranice si lze pro tehdejší dobu představit spíše sled bodů než souvislou linii. Ve starších pramenech ze 16. a 17. století se pod pojmem hranice zpravidla rozumí poměrně široké teritorium mezi zeměmi bez přesného administrativního a topografického vymezení, neexistovala výraznější politická ani vojenská potřeba (Bůžek, Grulich, Novotný 1995). Hranice jako souvislá linie je produktem státotvorného procesu raného novověku. V rámci Habsburské monarchie se hranice mezi jednotlivými zeměmi utvářela jako hranice vnitřní. Znakem moderního centralistického státu bylo zrušení vnitřních hranic a efektivnější kontrola vnější hranice. V průběhu 19. století vzrůstal místo dynastického chápání pojmu národ koncept národnostní a s tím související vytyčování etnických a jazykových hranic.

Dále pak (2) v období nejmodernějších českých dějin – ve druhé polovině 20. století – a) studovat „revoluci v prostoru“ spojenou s vysídlením pohraničí na podzim roku 1938, českých Němců jako výsledku událostí 2. světové války a následným dosídlením příhraničních území (kulturněgeograficky – etnicky, jazykově vymezených území) a procesy následující (spuštění železné opony); b) situaci po pádu železné opony a vzniku samostatného Česka. Vliv těchto procesů na utváření a destrukci lokálních kultur, všední den obyvatelstva a proměnu systému místních ekonomik.

Úloha hranic je stále aktuální a do budoucna nezanedbatelná, především vzhledem k postupující kulturní diverzifikaci globalizujícího se světa. Příklad „znovuoživení“ historické hranice mezi Českem a Slovenskem, resp. mezi Moravou a Slovenskem není jediný příklad z Evropy 90. let. Vytyčování nových hranic (státních, administrativních, etnických ad.), je mnohdy doprovázeno hledáním historických reminiscencí a v konečném důsledku znovuoživením již nefunkčních („skrytých“) reliktních hranic. Jaká území (regiony, země či administrativní jednotky) hranice rozděluje či obklopuje? Jaký vliv měla a má na život lidí v její bezprostřední blízkosti a na vývoj životního prostředí – přírodního i sociálního? Další výzkumy by měly mj. ukázat povahu a druh (funkci) současných hranic a odpovědět na otázku, nakolik hranice zůstala překážkou v lidských aktivitách či nakolik se stala místem impulsu nových aktivit; jak silně ovlivňuje fenomén hranice území při ní ležící, a do jaké míry brání či podněcuje regionální rozvoj (Bergier 1989).

Prostorová proměnlivost pohraničí v čase

Podobně jako hranice, podléhá i území příhraničí prostorové proměnlivosti v čase. Jeho územní rozsah je závislý na chápání diferenciačních znaků („silovém působení diferenciačních prvků“) a následném způsobu vymezení (limity působení prvků či jejich komplexu). Vývoj takto vymezeného území, resp. vymezení území podle společných vývojových znaků, historických podmínek, by mělo být předmětem dalšího studia. Tento výzkum je ovšem závislý na možnostech moderních technologií prostorového modelování

v historické geografii a možnostech tvorby historického geografického informačního systému (GIS). Základ GIS zpracování „historických“ hranic Česka, a to od úrovně katastrálních území, základních sídelních jednotek, administrativních a správních jednotek ve více časových rovinách až po např. hranice historických zemí bude založen na výsledcích grantových projektů výzkumů dlouhodobého vývoje využití ploch řešených pod vedením I. Bičíka na katedře sociální geografie a regionálního rozvoje PřF UK v Praze. Dále je nutný detailnější archivní výzkum (kartografických, ale i písemných pramenů – např. Písemný operát stabilního katastru apod.) a hlubší terénní výzkumu (alespoň v modelových územích) při určování kulturněgeografických hranic v minulosti. Bez podrobného komplexního a holisticky pojímaného bádání lze předpokládat, že každý následující výzkum bude pouhým prohlubováním a utvářením dosavadních vědomostí převážně vlastivědného (a nutně popisného) charakteru, bez objasnění širších prostorových vazeb a zákonitostí. Bude tedy nadále prohlubovat vědomosti o struktuře, nikoliv o procesu jejího utváření a fungování.

Sociální a kulturní rozhraní je stejně univerzální jako např. rozhraní politické hranice a za jistých okolností se jeho výsledky projevují živě v kulturní krajině, například v kontrastech zemědělské praxe a stylu bydlení. Častěji jsou však sociální a kulturní hranice dynamické a pohyblivé, často mají blízko k oscilaci. Výzkum by měl odpovědět na otázky typu: Jaké jsou hlavní historické etapy vývoje pohraničí? Jakých proměn doznalo toto území z hledisek kulturněgeografických? Jsou patrné společné vývojové znaky území prostředkem k vymezení typové stejných (podobných) území, resp. prostředkem pro stanovení vnitřní typologie pohraničí? Je možné na území Česka identifikovat území, která jsou historicky determinována tradicemi, kulturními vazbami nebo naopak sociálními či politickými nebo ekonomickými bariérami a v nichž se dá předpokládat (především s ohledem na percepci budoucího vývoje) stejný (podobný) model chování obyvatelstva, resp. lidský potenciál pro rozvoj území? Jaký vliv má „sousedský faktor“, míra prostupnosti a propustnosti hranice (momentální i historický), na utváření funkčně-prostorových a sociálně-prostorových struktur území? Jaký vliv měla lidská kultura (v širším pojetí tedy i hospodářská činnost) na přírodní prostředí a organizaci prostoru? Jak se vyvíjelo přírodní prostředí v pohraničí v interakcích člověk – příroda, jaký potenciál skýtají přírodní prostředí a relikty lidské činnosti (např. technické památky, zmizelá sídla, vyhlidněná krajina s objekty druhého bydlení – lidový dům: sruby, roubené chalupy, architektura přihraničních měst) pro jejich využití managementem území? Mimo jiné by měla být věnována pozornost otázkám: Jaké obyvatelstvo žilo v daných územích? Jaké byly vazby obyvatelstva k přírodnímu prostředí? Jak se odrazilo fyzickogeografické prostředí v utváření kulturní krajiny (organizace plujin, užití stavebních materiálů apod.)? Kdo, jak a v jakém území žije za hraniční linií? Jaký měl a má vztah k našemu území? Jaký význam přikládali minulí obyvatelé hranici, byla jim bariérou? Lze vymezit pohraničí vnímáním prostorové – regionální – identity obyvatelstva?

Obecně geografická hranice odděluje regiony nebo jiné specifické území či jednotky. Geografové však tradičně nerozlišují hranice pouze podle hlediska „kvality“ rozhraní (přírodní a umělé), ale též podle „rozsahu“, a to na hranice liniové (fyzickogeografické i antropogenní) a hranice zonální (zonální povahu mají např. etnické hranice, které oddělují územní jednotky obývané příslušníky různých etnických skupin (Siwek 1996).

Specifickou skupinu hranic tvoří hranice vymezené podle hlediska „času“. Jedná se o historickogeografické hranice (původní, reliktní), které jsou mez-

ními oblastmi historickogeografického regionu, a které v některém období minulosti byly funkčními hranicemi mezi odlišnými prostorovými jednotkami, resp. jednotkami s odlišným osídlením, odlišným systémem hospodaření, odlišnými kulturními tradicemi a znaky apod. Jsou buď patrné v terénu (v kulturní krajině) nebo zaznamenány v archivních pramenech.

Vymezování hranic na základě historického práva předpokládá, že se tomuto právu přikládá politický význam. Je samozřejmé, že se v průběhu času mění politické postoje a názory sousedních států na hranice vytyčené na základě historického práva. Z tohoto pohledu jsou tyto hranice v případě změny jejich politického hodnocení zdrojem nestability. Diferencujícím kritériem je různé politické hodnocení historicky doložitelné příslušnosti určitého území k suverénnímu státu i prokazatelnost dané skutečnosti archivními (historickými) prameny.

Obecně lze rozlišit tři základní oblasti politické hranice (Boesler 1983, Havlíček 1995): hraniční linii, příhraniční okrajové území a hraniční zónu. Zatímco hraniční linie je jednoznačně definována jako lineární oddělení dvou státních územních celků, jako příhraniční okrajové území je označována oblast územně blízká hraniční linii. Definice této oblasti závisí nejen na specifčnosti místních podmínek. Pro každé pohraničí, ale i pro různá historická období ji totiž lze definovat individuálně. V minulosti se hraniční linie vyvinuly z příhraničních okrajových území (v našich podmínkách např. raně středověký hraniční hvozd). V současné době jsou určovány hranice mezi dvěma rozdílnými státními teritorii prostřednictvím mírových dohod nebo silou (válečnými konflikty). Třetí z těchto oblastí (prostorově nejrozsáhlejší) je hraniční zóna, která do určitého politického teritoria zasahuje hlouběji. Také v tomto případě se při ohrazení (vymezení) uplatňují různé faktory (prostorové i časové). Všeobecně je hraniční zóna (pohraničí) charakterizována jako území, které na základě polohy poblíž hranice vykazuje rozdílná politická, společenská, ekonomická, demografická aj. kritéria než zbylé území hranicí vymezeného regionu či státu. Území hraniční zóny tak může nabývat rozsahu soustavy mikroregionů, příp. regionů.

Podle genetických faktorů lze rozlišovat čtyři typy politických (i kulturních) hranic (Schwind 1972, Ante 1981, Fellmann, Getis, Getis 1985, Šindler, Baar, Rumpel 1993): subsekventní (hranice definována následně po předchozím rozvoji daného území), antecedentní (hranice stanovená před rozvojem daného území), překrývající (politická opatření způsobila překrytí původního teritoria, např. většina hranic v Africe), reliktní (hranice již neexistující, faktory dřívějšího ohrazení jsou však nadále patrné, např. hranice poválečného osídlení českého pohraničí).

Této genetické kvalitě následně odpovídá i charakter výše zmíněných hraničních zón. Jejich poloha a stav jsou jednak výsledkem interakcí mnoha faktorů, obě od sebe oddělená teritoria (se svými od hranice mnohdy vzdálenými centry) ovlivňují vzájemně příhraniční prostor, resp. spíš meziprostor, jeho rozvoj i politické jednání místních aktérů. Potkávají se zde dvě protichůdné tendence řízení území – realizace zájmů centra („shora“) a realizování místních zájmů – občanskou společností („zdola“). To například, na rozdíl od území vnitřních periferií uvnitř státního území, skýtá pohraničí „exkluzivnější“ postavení (díky strategičnosti polohy) v míře zájmu a možnostech řešení problémů daných (obvykle také periferních) oblastí. Obecně však příhraniční prostor nemusí vždy splňovat parametry charakteristické pro periferní či marginální území (Jančák, Havlíček, Chromý, Marada 2000). Vedle funkce hranice jako hraniční linie nelze opomenout též funkci „filtru“ a funkci hranice jako

kontaktní zóny. Z hlediska příhraničních území má největší význam poslední jmenovaná funkce – kontaktní zóny.

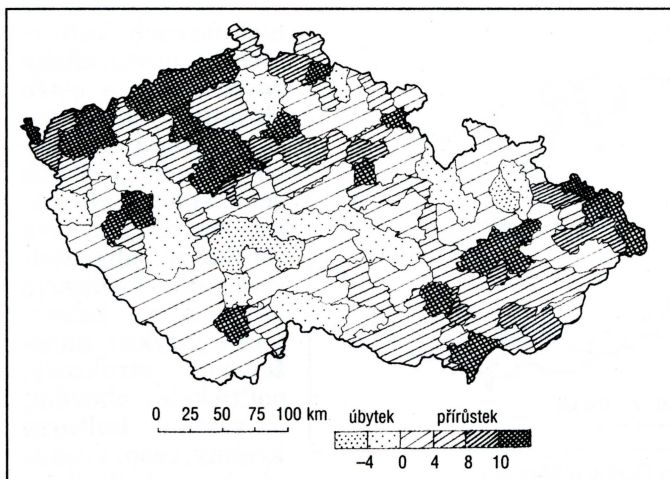
Q. Kastner (1996, s. 26) definuje pohraničí jako „periferní území s nižší frekvencí kontaktů s centrem země, státu. Ve vztahu k sousednímu zahraničí frekvence kontaktů závisí na utváření vzájemného mezistátního poměru (v době míru a mezistátní spolupráce kontakty pohraniční oblasti se sousední zemí, především s jejím pohraničím, jsou na vysokém stupni). Pohraniční oblasti jsou místy stykání různých etnik, jazyků a kultur. Jsou prostorem, kde končí platnost jednoho právního řádu a jednoho správního systému.“ Zároveň je místem styku dvou (i více) ekonomických systémů, vnitřně propojených (např. vliv tzv. Mexického efektu) či zcela izolovaných. V. Houžvička (1996, s. 6-8): „ve zcela obecné poloze charakterizuje (převážně české – pozn. P. Ch.) pohraničí periferní poloha ve vztahu k centru, specifické, přírodní a klimatické podmínky, ale také sociokulturní diskontinuita způsobená směnou obyvatelstva, jež byla důsledkem odsunu německy mluvícího obyvatelstva pohraničí po 2. světové válce. Rozsáhlé přesuny obyvatelstva spojené se znovuosídlením pohraničních oblastí vedly ke značné deformaci migračních procesů, což mělo nepříznivý dopad jednak do struktury a hustoty osídlení pohraničních oblastí, jednak vytvořilo méně příznivou sociální a vzdělanostní strukturu.“

V rámci výzkumu pohraničí lze pro pohraničí Česka (nejsou tedy obecně platné, výjimkou je např. Slovensko) v obecné poloze identifikovat tyto znaky: 1. periferní poloha ve vztahu k centru; 2. specifické, přírodní a klimatické podmínky (převaha území vyšších nadmořských výšek); 3. sociokulturní diskontinuita způsobená historickým vývojem (odsun českých Němců a následné dosídlení pohraničí po 2. světové válce).

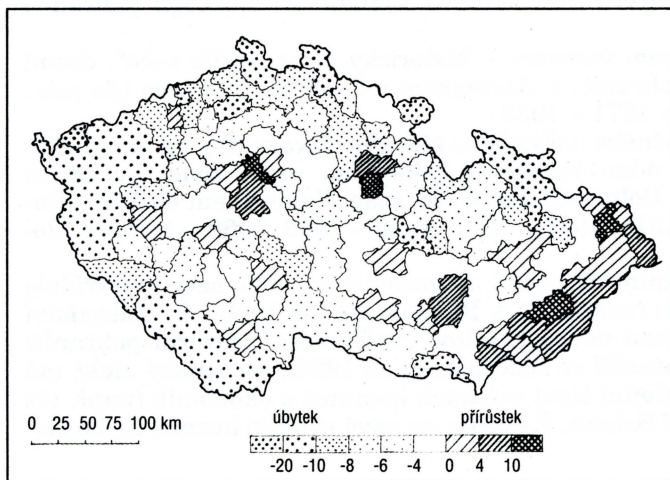
Výrazná diferenciací pohraničních oblastí vyplývá podle V. Houžvičky (1996) z následujících prvků: 1. ze sociální struktury území (včetně demografických charakteristik); 2. odvětvové struktury ekonomického potenciálu území a přírodních (geografických) podmínek; 3. opodstatnění v historickém vývoji, 4. podle ukazatele sociální problémovosti (viz Kostelecký 1994); 5. výměna obyvatelstva (historizující přístup ve vymezení zkoumaného území); 6. „historická dimenze“; současné sociální struktury a společenského vědomí zahrnuje „německý faktor“, jednak v podobě reziduí staletí trvajícího osídlení, jednak přímého sousedství Německa, jehož dynamická ekonomika výrazně ovlivňuje průběh transformačních procesů v ČR“ (Houžvička, 1996, s. 7); diferenciací sociální skladby obyvatelstva pohraničí v minulosti.

Typologie pohraničí

Z pohledu historické geografie lze vymežit různé rozsahy příhraničních území, přičemž vymezení pohraničí jako zóny při hranici ležících administrativních jednotek, jak je aplikováno (v podobě zóny okresů z roku 1960) v geografických výzkumech pohraničí, náleží k prakticky (i technicky) nejjednodušším způsobům vymezení. Podobně lze však vymežit pohraničí jako zonální území vymezené politickými okresy z let 1850, 1949; soudních okresů (relativně nodálních historickogeografických regionů) z let 1850 – 1949 či jako zonální území příhraničních mikroregionů s centry pověřených obecních úřadů (z počátku 90. let 20. století). Především proto, aby v nižší rádivostní úrovni regionů vynikla jejich prostorová diferenciací (resp. kvality a kvantity jednotlivých prvků a jevů) i vývoj této územní diferenciací v čase.

Obr. 1 – Vývoj obyvatelstva v letech 1869 – 1910 (záporné hodnoty – úbytek, kladné hodnoty – přírůstek). Pro hodnocení byly užity údaje za administrativní jednotky (okresy) z let 1949 – 1960 (podle Atlasu československých dějin, Praha 1965).

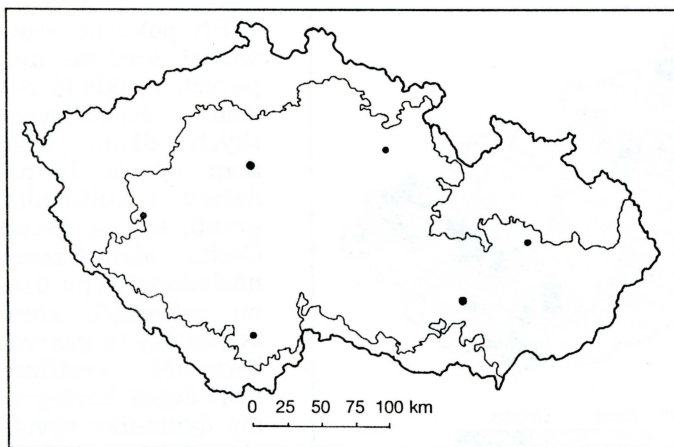

Obr. 2 – Vývoj obyvatelstva v letech 1930 – 1960 (záporné hodnoty – úbytek, kladné hodnoty – přírůstek). Pro hodnocení byly užity údaje za administrativní jednotky (okresy) z let 1949 – 1960 (podle Atlasu československých dějin, Praha 1965).

Při pokusné srovnávací analýze mapových podkladů Atlasu československých dějin, blíže map vývoje hospodářství i kulturních prvků, lze na území Česka identifikovat následující typy území pohraničí, které synteticky (a generalizovaně) vystihují následující kartogramy dynamiky vývoje obyvatelstva ve dvou časových obdobích: pro období: 1869 – 1910 (obr. 1): pohraniční Šumava a Domažlicko, Krušnohorský, Šluknovsko a Frýdlantsko, Sudety a Broumovsko, Jesenicko a Osoblažsko, Ostravsko a Opavsko, Beskydy a Karpaty, jihomoravské sníženiny, jižní Vysočina. Pro období 1930 – 1960 (obr. 2) pak: pohraniční Šumava, Domažlicko, Chebsko s Českým a Slavkovským lesem, Krušnohorský, Sudety, Ostravsko a Opavsko, Beskydy a Karpaty, jihomoravské sníženiny, jižní Vysočina.

Z kulturněgeografického a historickogeografického hlediska

je však při studiu pohraničí vhodné (jako specifického prostředí ve vztahu k vnitřním oblastem státu) vymezit pohraničí Česka jazykovou hranicí. A to v následujících možných variantách: a) z roku 1910 (podle obcovací řeči) – z důvodů její pozdější aplikace při vymezování území okupovaných po mnichovské dohodě na podzim 1938 (obr. 3), b) z roku 1930 (podle národnosti) – z důvodů kvalifikovanějšího vymezení zóny dosídlení po odsunu českých Němců v letech 1945 – 1947 (1948). Pro specifický úsek česko-slovenského pohraničí lze použít vymezení na základě studia jednotlivých při hra-

nici ležících kulturních, etnograficky specifických a ostře ohraničených oblastí. Proměna etnického obrazu českých zemí znamenala nejen změnu jazykové struktury obyvatelstva (dialektologové hovoří o tzv. koloniálním jazyku), náboženské struktury, politického chování, i změnu kulturní krajiny, resp. využití ploch apod. (Balhar, Jančák 1992, Da-

Obr. 3 – Hranice Protektorátu Čechy a Morava

něk, Štěpánek 1992, Daněk 1993, Jehlička, Sýkora 1991, Štěpánek 1992).

Studium vlivu sousedského efektu a vývoje propustnosti a prostupnosti hranic vede v historické geografii (alespoň pro období posledních 150 let – od počátku průmyslové revoluce) k následující významové typologii pohraničí Česka:

- pohraničí s cizím státním útvarem – historicky život „vedle sebe“, dosud existujícím (západní pohraničí s Bavorskem a Saskem, Pruskem (do roku 1945), resp. Německem 1871 – 1938
- pohraničí v rámci společného politického státního útvaru (mj. společná ekonomika), se sousední administrativní jednotkou, např. zemí (pohraničí s Horním Rakouskem, Dolním Rakouskem, resp. Rakouskem do 1867, Rakousko-Uherskem do 1918, 1918 – 1938, 1945 – 1968, 1968 – 1993 se Slovenskem)
- pohraničí s novým státním útvarem: a) sousedství „vedle sebe“ vystřídalo dosavadní „soužití spolu“ (pohraničí s Rakouskem od 1918); b) sousedství „vedle sebe“ bylo nahrazeno novou kvalitou „vedle sebe“ (severní pohraničí s Polskem od 1945 a pohraničí se Slovenskem od 1993); sousedský efekt má bezprostřední dopad na všední život místních komunit a ekonomik (např. viz problémy obyvatel osad U Sabotů, Kasárna na nově vzniklé hranici česko-slovenské).

Závěr

K výraznému posunu od tradičních témat směrem k výzkumům geneze příhraničních, marginálních a periferních oblastí dochází nejen v rovině teoretického výzkumu, nýbrž i v rovině aplikační. Poznání vývoje prostorových struktur a procesů jejich formování v minulosti napomáhá hlubšímu porozumění současnému stavu a určení stabilizovanějšího budoucího vývoje. Bezprostředně by se tak historická dimenze výzkumů měla odrážet např. v územním plánování a regionálním rozvoji.

Komplexní porozumění stávající kulturní krajiny, která je vlastním objektem územního plánování, přičemž historická geografie nemá být zaměřena na pouhé oceňování historických památek, ale má zprostředkovat znalosti histo-

rických souvislostí, umožní plánovačům umět lépe odhadnout svoje momentální postavení v současnosti a poodhalit míru vhodnosti či nevhodnosti (mnohdy skrytá rizika) konkrétního plánovaného prostorového uspořádání (např. nevhodnost lokalizace určitých aktivit, význam tradice).

Nezbytný je výzkum setrvačnosti jevů, historických podmínek a identifikace hlavních sil determinujících rozvoj území. Cílem regionálních historicko-geografických studií tak musí být odhalení brzd rozvoje, zároveň však posílení regionální identity jako základního prvku globální civilizace, přičemž prvky jako tradice, kulturně-geografické relikty mohou být využitelné např. v managementu území z hlediska rozvoje cestovního ruchu apod. V dnešní kulturní krajině se nachází bohatý potenciál historických např. stavebních prvků a krajinových reliktních starších epoch, které mají svou vzdělanostní, užitkovou i kulturní hodnotu, nebo jsou dokladem života minoritních kultur i společnosti obecně.

Historickogeografický a kulturněgeografický výzkum nejen objasňuje historické souvislosti vývoje území, ale nabízí i alternativní možnosti vymezení pohraničních území, a to na základě historickogeografických a kulturních regionů, při užití historickogeografických, příp. kulturněgeografických (etnických, etnografických či jazykových) hranic.

Historickogeografické hranice (původní, reliktní) jsou mezními oblastmi historickogeografického regionu. V některém období minulosti byly funkčními hranicemi mezi diferencovanými prostorovými jednotkami, resp. jednotkami s odlišným osídlením, odlišným systémem hospodaření, odlišnými kulturními tradicemi a znaky obyvatelstva apod. Mohou být buď liniové (patrné v terénu, v kulturní krajině nebo zaznamenány v archívních pramenech) nebo mají zónální charakter (přičemž takováto hranice může mít pulzující povahu). Příkladem historickogeografické hranice je např. „železná opona“ 1947 – 1989, etnická česko-německá hranice, hranice dosídlení pohraničí, případně hranice pomnichovského záboru pohraničí.

Literatura:

- ATKINS, P., ROBERTS, B., SIMMONS, I. G. (1998): *People, Land & Time. An Historical Introduction to the Relations Between Landscape, Culture and Environment*. Arnold Publishers, New York, 304 s.
- Atlas československých dějin. ÚSGK a Historický ústav ČSAV, Praha 1965.
- Atlas ČSSR. ÚSGK a Geografický ústav ČSAV, Praha 1966.
- BAKER, A. R. H. (1987): Některé aspekty vývoje britské historické geografie v letech 1966 – 1986. *Historická geografie*, 26, ČSAV, Praha, s. 25–39.
- BAKOS, E. (1994): *Waldviertel – Wachau – Weinviertel. Landschaften für Geniesser*. Wien.
- BALHAR, J., JANČÁK, P. a kol. (1992): *Český jazykový atlas. I. díl*. Academia, Praha, 428 s., 159 obr. tab. map.
- BARTOŠ, J., SCHULZ, J., TRAPL, M. (1998): Výsledky, možnosti a perspektivy vlastivědy. In: XXV. Mikulovské sympozium, Brno–Mikulov, s.15–25.
- BARTH, F., ed. (1969): *Ethnic Groups and Boundaries: The Social Organization of Culture Difference*. Little, Brown & Co., Boston, 153 s.
- BIČÍK, I., GÖTZ, A., JANČÁK, V., JELEČEK, L., MEJSNAROVÁ, L., ŠTĚPÁNEK, V. (1996): *Land Use/Land Cover Changes in the Czech Republic 1845 – 1995*. *Geografie – Sborník ČGS*, 101, č. 2, s. 92–109.
- BIČÍK, I., ŠTĚPÁNEK, V. (1994b): *Long-Term and Current Tendencies in Land Use: Case Study of the Prague's Environs and the Czech Sudetenland*. *AUC – Geographica*, XXIX, č. 1, s. 47–66.
- BLOM, J. P. (1969): *Ethnic and Cultural Differentiation*. In: Barth, F. ed.: *Ethnic Groups and Boundaries: The Social Organization of Culture Difference*. Little, Brown & Co., Boston, s. 74–85.

- BOESLER, K. A. (1983): Politische Geographie. Teubner Studienbuecher der Geographie. Stuttgart.
- BOHÁČ, A. (1921): Národnost či jazyk? Československý statistický věstník 2, Praha, s. 40-58.
- BRINKE, J. (1996): Vybrané kapitoly z politické geografie. Karolinum, Praha.
- BUTLIN, R. A. (1993): Historical Geography. Through the Gates of Space and Time. London.
- CARSTEIN, T. (1982): Time Resources, Society and Ecology: On the Capacity for Human Interaction in Space and Time. George Allen and Unwin, London-Boston, 444 s.
- Česká část česko-německého pohraničí v procesech společenské transformace a evropské integrace. Sociologický ústav AV ČR, Výzkumný tým Ústí nad Labem, Ústí nad Labem, 129 s.
- DANĚK, P., ŠTĚPÁNEK, V., (1992): Územní diferenciacie náboženského vyznání obyvatel českých zemí 1930–1991. Sborník ČGS, 97, č. 3. Nakladatelství ČGS, Praha, s. 129–145.
- DANĚK, P. (1993): Moravian and Silesian Nationalities: a New Phenomenon in the Ethnic Map of the Czech Lands: GeoJournal 30, 3, Kluwer Academic Publishers, Dordrecht/Boston/London, s. 249–254.
- DENECKE, D., FEHN, K., eds. (1989): Geographie in der Geschichte. Erdkundliches Wissen, 96, Steiner, Stuttgart.
- DEUTSCH, K. W. (1969): Nationalism and Its Alternatives. Alfred A. Knopf, New York, 200 s.
- DVORSKÝ, V. (1918): Území československého národa. Praha.
- DVORSKÝ, V. (1919): Hranice Československé republiky. Sborník Čs. společnosti zeměpisné, sv. 24, 1919, 37, Praha, 158 a n.
- FELLMANN, J., GETIS, A., GETIS, J. (1992): Human Geography. Landscape of Human Activities. WCB Publishers, Dubuque, 532 s.
- HAVLÍČEK, T. (1995): Der oberoesterreichisch-suedboehmische Grenzraum. Grundtendenzen und Strukturen seiner Entwicklung seit Ende des 2. Weltkrieges. Salzburg.
- HUFLER, V. (1973): The Ethnographic Map of the Czech Lands 1880 – 1970. Rozpravy ČSAV, 83, 6, Academia, Praha, 100 s.
- HUFLER, V. (1976): Národnostní poměry České socialistické republiky. Academia, Praha, 44 s.
- HAUSHOFER, K. (1927): Grenzen in ihrer geographischer und politischer Bedeutung. Berlin.
- HEFFERNAN, M. (1998): The Meaning of Europe. Arnold, London, 294 s.
- HOUZVIČKA, V. (1996): Sudetoněmecká otázka v názorech a postojích obyvatel českého pohraničí. WP 96, 2, Sociologický ústav AV ČR, Praha, 38 s.
- CHROMÝ, P. (1999): Etnická čistka nebo dějinné vítězství? Geografické rozhledy, 8, č. 3, ČGS a Terra klub, Praha, s. 5–7.
- CHROMÝ, P. (1999): New Trends in Czech and World Historical Geography. Acta Universitatis Commeniae, Bratislava. (v tisku).
- JANČÁK, V., HAVLÍČEK, T., CHROMÝ, P., MARADA, M. (2000): Perspektivy vývoje periferních území ČR. Grant. projekt GA UK. KSGRR PŘF UK Praha.
- JEHLIČKA, P., SÝKORA, L. (1991): Stabilita regionální podpory tradičních politických stran v českých zemích (1920–1990). Sborník ČGS, 96, č. 2, Nakladatelství ČGS, Praha, s. 81–95.
- JELEČEK, L. (1994a): Nová historiografie? Environmentální dějiny v USA: vývoj, metodologie, výsledky. Český časopis historický, 92, č. 3, s. 510–540.
- JELEČEK, L. (1994b): Environmentální dějiny v USA: vývoj, metodologie, výsledky. Sborník ČGS, 99, Nakladatelství ČGS, Praha, s. 261–269.
- JELEČEK, L. (1996): Historická geografie. Všeobecná encyklopedie ve čtyřech svazcích. Díl 1, A/F, Nakladatelský dům OP, Diderot, Praha, s. 664.
- JELEČEK, L. (1999): Environmentalizace historické geografie, historiografie a historický land use. Historická geografie, 30, HiÚ AV ČR, Praha (v tisku).
- JELEČEK, L., CHROMÝ, P. (1997): Vývoj českého státu v pojmech a datech. Geografické rozhledy, 7, 1997/98, č. 2, Nakladatelství ČGS, Praha, s. 43-45.
- JERÁBEK, R. (1990): České, moravské a slezské národopisné oblasti. Opus musicum, 22, 1990, č. 2, s. 58–62.
- JOHNSTON, R. J. ed. (1994): The dictionary of human geography. 3rd Ed., Blackwell, Oxford.
- KASTNER, Q. (1996): Osidlování českého pohraničí od května 1945. WP 96,12, Sociologický ústav AV ČR, Praha, 68 s.

- KELLNER, A. (1954): K otázce historického formování jazykových hranic. Studie a práce lingvistické, 1, Praha, s. 317-327.
- KIMMINICH, O. (1996): Postupim a otázka vyhnání. Následky pro středoevropskou historii a kulturu. Střední Evropa 63, 1996, I.S.E., Praha, s. 59-76.
- KOMLOSY, A. (1995): Industrie – Kultur – Mühlviertel – Südböhmen. Reisen im Grenzland. Wien.
- KOMLOSY, A., BŮŽEK, V., SVÁTEK, F., ed. (1995): Kulturen an der Grenze. Promedia, Wien, 364 s.
- Konfliktní společenství, katastrofa, uvolnění. Náčrt výkladu německo-českých dějin od 19. století. Ústav mezinárodních vztahů – Společná německo-česká komise historiků, Praha 1996, 39 s.
- KORČÁK, J. (1938): Geopolitické základy Československa a jeho kmenové oblasti. národnostní otázky, sv. 12, Praha.
- KOSTELECKÝ, T. (1994): Regionální diference sociálních problémů ČR, Sociální politika 10, č. 1.
- KREJČÍ, O. (1993): Český národní zájem a geopolitika. Universe, Praha, 179 s.
- LANGTON, J. (1990): The Two Traditions of Geography, Historical Geography and the Study of Landscapes. In: Sporong, U. ed. (1990): The Transformation of Rural Society, Economy and Landscape. Dept. of Human Geography Stockholm University, Stockholm, s. 13-21.
- MAGOCSI, P. R. (1993): Historical Atlas of East Central Europe. University of Washington Press, Seattle-London, 218 s.
- PRESCOTT, J. R. V. (1987): Political Frontiers and Boundaries. London.
- RACKHAM, O. (1998): The History of The Countryside. The classic history of Britain's landscape, flora and fauna. Phoenix, London, 445 s.
- RATZEL, F. (1897): Politische Geographie. Muenchen a Leipzig.
- RYCHLÍK, J. (1993): Memorandum britského Královského institutu mezinárodních vztahů o transferu národnostních menšin z r. 1940. ČČH 91, 4, s. 612-631.
- SEMOTANOVÁ, E. (1995): Historická geografie – zmizelý prostor a čas. Český časopis historický, 93, Praha, s. 177-188.
- SEMOTANOVÁ, E. (1995): Kam směřuje naše historická geografie? Historická geografie, 28, HiÚ AV ČR, Praha, s. 11-16.
- SEMOTANOVÁ, E. (1998): Historická geografie českých zemí. Historický ústav AV ČR, Praha, 293 s.
- Seznam obcí a okresů republiky Česko-Slovenské, které byly připojeny v Německu, Maďarsku a Polsku. Praha 1938.
- ŠINDLER, P., RUMPEL, P., BAAR, V. (1996): Politická geografie. Skripta PŘF OU Ostrava, Ostrava, 94 s.
- ŠTĚPÁNEK, V. (1992): The Iron Curtain and Its Impact on the Environment in the Czech Republic. In: AUC-Geographica, č. 1, Prague, s. 59-63.
- SHORT, J. R. (1993): An Introduction to Political Geography. New York.
- SIWEK, T. (1996): Česko-polská etnická hranice. Spisy Filozofické fakulty Ostravské univerzity, č. 97, FF OU, Ostrava, 96 s.
- TRÁVNÍČEK, D. (1984): Přehled územního vývoje našeho státu. Folia Facultatis Scientiarum Naturalium, Geographia 20, UJEP, Brno, 76 s.
- Ústava České republiky. Úst. zák. č. 1/1993 Sb.
- VĀRECHA, J. (1997): Teoretické a metodologické otázky studia etnografických regionů. Etnografické rozpravy 4, č. 1-2, s. 6-9.
- WILLIAMS, M. (1994): The relations of environmental history and historical geography. Journal of Historical Geography, 20, London, s. 3-21.
- Zerstörte Heimat im Herzen Europas. Mitteleuropäische Quellen und Dokumente. Bd. 22, München 1989, 60 s.
- ZICH, F. (1996): Národnostní a etnické vztahy v českém pohraničí – obraz Čecha, Němce, Rakušana a Róma ve vědomí obyvatel. WP 96, č. 4, Sociologický ústav AV ČR, Praha, 39 s.
- ZICH, F., HOUŽVIČKA, V., JERÁBEK, M., KASTNER, Q. (1996): Kdo žije v pohraničí. Sociologický ústav AV ČR, Ústí nad Labem, 129 s.

HISTORICAL-GEOGRAPHICAL ASPECTS OF DELIMITATION
OF THE BORDERLAND AND OF ITS GEOGRAPHICAL ANALYSIS

A significant shift from traditional themes to the research on genesis of near-border, marginal and peripheral regions occurs not only on the level of theoretical research, but also on the application level. The knowledge of the evolution of spatial structures and of the processes of their formation in the past helps to a deeper understanding of the present state and to the determination of a more stabilized future development. The historical dimension should thus be directly reflected for instance in territorial planning and regional development.

A complex understanding of the present cultural landscape which is the proper object of territorial planning (historical geography should not be aimed at mere evaluation of historical monuments but it should mediate to the planning the knowledge of historical connections) will enable the planners to better estimate their momentary position in the present and to reveal the level of suitability or unsuitability (often hidden risks) of a concrete planned spatial arrangement (for instance unsuitable localization of certain activities, significance of traditions).

Indispensable is the research on inertia of phenomena, historical contingency and identification of principal forces influencing the development of the territory. The aim of regional historical-geographical studies must be thus reveal the brakes of development (by traditions and internal cultural links of historical-geographical regions), but in the same time to strengthen the regional identity as a basic element of global civilization. The elements as tradition, cultural-geographical relics can be usable for instance in territorial management from the point of view of development of tourism, etc. In the present cultural landscape, there is a rich range of historical, for instance building elements and landscape relics of older epochs that have their educational, utilitarian and cultural values or witness about the life of minority cultures and of the society in general.

Historical-geographical and cultural-geographical research non only explains historical connections of the development of the territory, but offers in the same time alternative possibilities of delimitation of borderland on the base of historical-geographical and cultural regions with using historical-geographical, respectively cultural-geographical (ethnic, ethnographical or linguistic) limits.

Historical-geographical borders (original, relict) are limit territories of a given historical-geographical region. In some periods of the past, they were functional limits between differentiated spatial units, respectively units with different settlement, different system of management, different cultural traditions and features of population, etc. They may be either linear (visible in the relief, in cultural landscape or registered in archives) or have zonal character (this border can have pulsing character). Examples of historical-geographical border were for instance the „iron curtain“ existing in the period 1947 – 1989, the ethnic Czech-German border, the border of the resettlement of the borderland or the limit of the after-Munich occupation of the borderland.

Fig. 1 – Evolution of population in the years 1869 – 1910 (negative values – decrease, positive values – increase). To delimit the area, the borders of administrative units of the years 1949 – 1960 were used (according to the Atlas of Czechoslovak History, Prague 1965).

Fig. 2 – Evolution of population in the years 1930 – 1960 (negative values – decrease, positive values – increase). To delimit the area, the borders of administrative units of the years 1949 – 1960 were used (according to the Atlas of Czechoslovak History, Prague 1965).

Fig 3 – Limit of the Protectorate Bohemia-Moravia.

(Pracoviště autora: katedra sociální geografie a regionálního rozvoje Přírodovědecké fakulty UK, Na Slupi 14, 128 00 Praha 2.)

Do redakce došlo 21. 1. 2000

TOMÁŠ HAVLÍČEK

POPULAČNÍ VÝVOJ V POHRANIČÍ JIŽNÍCH ČECH A HORNÍHO RAKOUSKA PO DRUHÉ SVĚTOVÉ VÁLCE

T. Havlíček: *The population development in the borderland of South Bohemia and Upper Austria after the Second World War.* – Geografie – Sborník ČGS, 105, 1, pp. 77 – 85 (2000). – The article briefly analyses the population development in the Czech-Austrian borderland and that in five time horizons during the period 1950-1997. The model territory (municipalities of four near-border districts) manifested a very intensive development of the number of inhabitants due mainly to the transfer of the inhabitants of German nationality after the Second World War and the establishment of the so-called iron curtain. What a strong barrier for population development was the existence of the iron curtain and has its fall caused new development tendencies? In general it can be said that nearer the locality was to the border line, more the number of inhabitants stagnated or even decreased. After the fall of the iron curtain the model territory has been getting more attractive and the number of inhabitants has been progressively growing.

KEY WORDS: population – borderland – South Bohemia – Upper Austria.

Příspěvek byl částečně zpracován v rámci grantového projektu GA ČR č. 205/99/1142 pod názvem „Postavení pohraničí v regionálním rozvoji České republiky se zřetelem k zapojení ČR do evropských struktur“ a autor děkuje Grantové agentuře České republiky za její finanční podporu.

Úvod

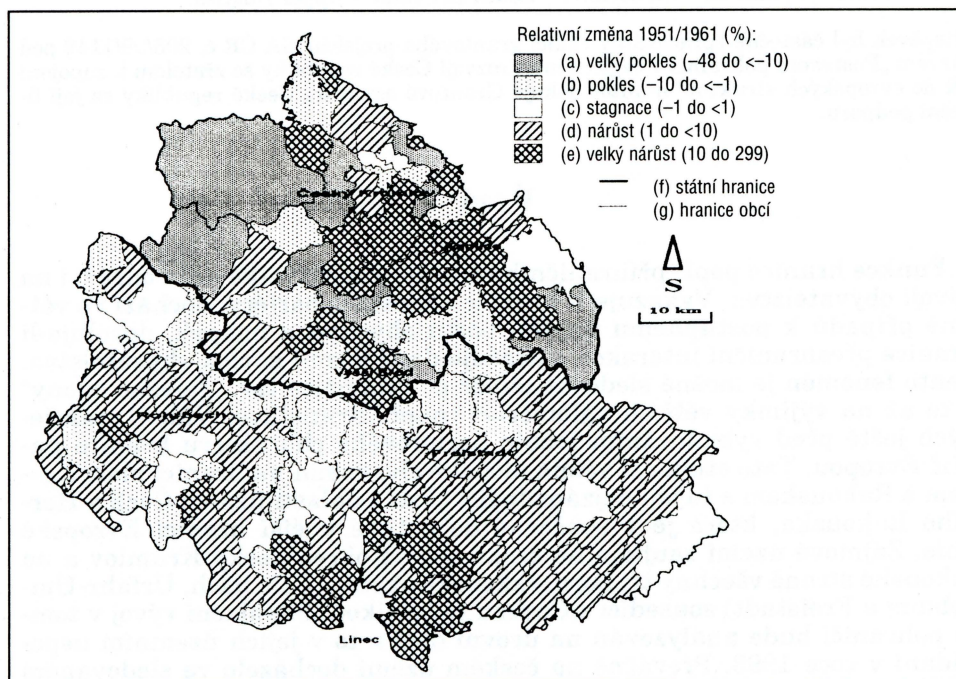
Funkce hranice popř. příhraničního prostoru se ve velké míře odráží i na vývoji obyvatelstva. Vykazuje-li hranice charakter bariéry, dochází ve většině případů k postupnému úbytku počtu obyvatel a naopak, dovoluje-li hranice přeshraniční interakce, vykazuje dané území nárůst obyvatelstva. Tento fenomén je možné sledovat téměř po celé délce tzv. „železné opony“ a to až na výjimky větších aglomerací (např. Bratislava, Vídeň), založených ještě před vybudováním tohoto bariérového charakteru hranice napříč Evropou. Tato studie si všímá modelového území na hranici mezi Českem a Rakouskem a to její nejzápadnější části v oblasti jižních Čech a Horního Rakouska, která je v současné době také vnější hranicí Evropské unie. Zájmové území zaujímá na české straně okres Český Krumlov a na rakouské straně všechny tři hornorakouské okresy (Rohrbach, Urfahr-Umgebung a Freistadt) sousedící s Českou republikou. Populační vývoj v tomto pohraničí bude analyzován na úrovni obcí a to v jejich územním uspořádání v roce 1993. Převážně na českém území docházelo ve sledovaném časovém období (1950 – 1997) často ke slučování nebo naopak k rozdělování obcí.

Tab. 1 – Rozloha a počet obyvatel vybraných obcí (1980 – 1997)

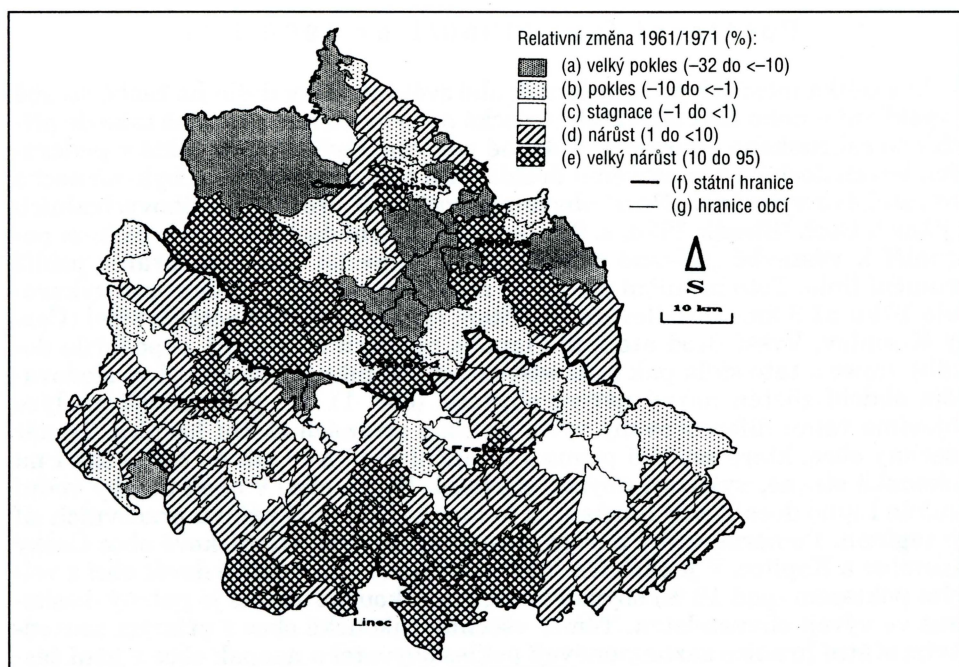
Obec/město	Rozloha (km ²)	Počet obyvatel (1980/81)	Počet obyvatel (1991)	Počet obyvatel (1997)
Český Krumlov	22,16	13 776	14 108	14 571
Kaplice	49,26	5 777	7 439	7 448
Vyšší Brod	69,72	2 595	2 606	2 557
Rohrbach in OÖ.	6,41	1 878	2 132	2 284
Freistadt	12,9	6 289	6 917	7 241

Pramen: ČSÚ a Österreichisches Statistisches Zentralamt

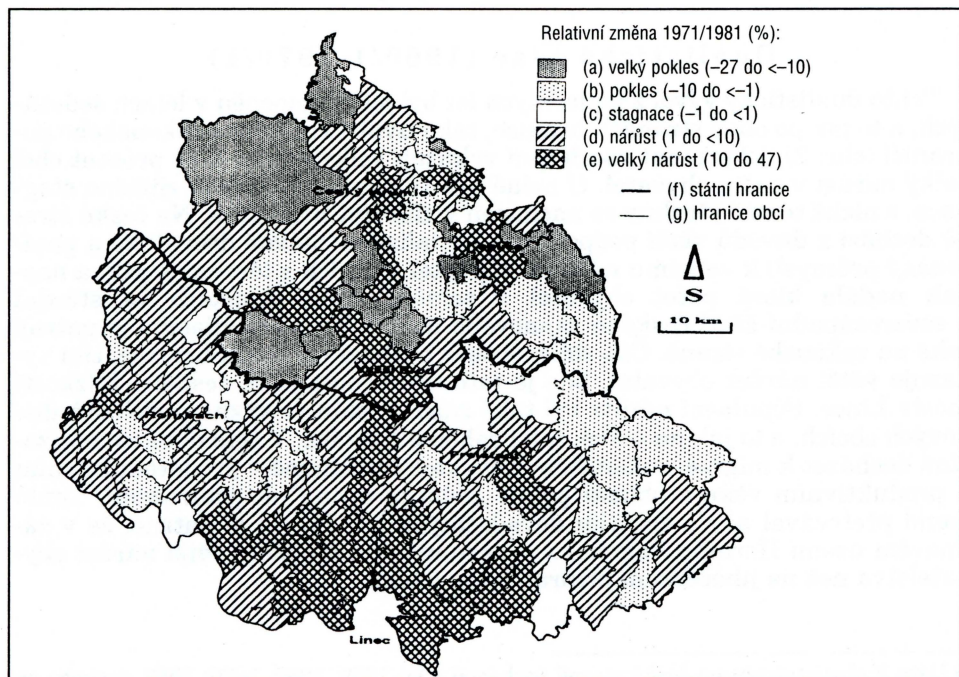
Zájmové území zahrnuje po obou stranách státní hranice dva srovnatelné příhraniční regiony s přibližně stejnými fyzickogeografickými parametry. Území leží v periferních oblastech obou států, a to v zázemí větších měst (Línce a České Budějovice). Velké rozdíly v obou příhraničních oblastech vykazují hustota zalidnění. Zatímco hodnoty v rakouském pohraničí se pohybují okolo 75 až 100 obyvateli na km², české pohraničí je mnohem řidčeji osídleno, a to převážně pod 40 obyvatel na km². Nej hustěji zalidněné a největší počet obyvatel vykazují městské okresy Český Krumlov a Freistadt (tab. 1) a příměstské okresy Lince na jihu zájmového území. Vývoj obyvatelstva bude sledován v pěti časových horizontech od padesátých do devadesátých let.

Obr. 1 – Změna počtu obyvatel v obcích v letech 1950 – 1961. Pramen: ČSÚ, 1978 a Österreichisches Statistisches Zentralamt, 1993.

Obr. 2 – Změna počtu obyvatel v obcích v letech 1960 – 1971. Pramen: ČSÚ, 1978 a Österreichisches Statistisches Zentralamt, 1993.

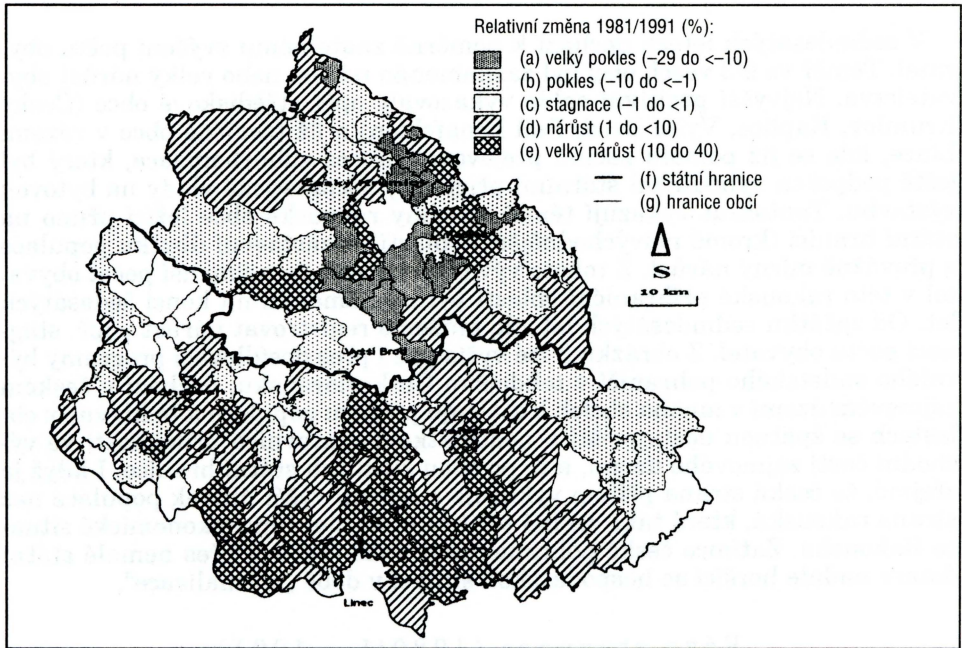
Obr. 3 – Změna počtu obyvatel v obcích v letech 1970 – 1981. Pramen: ČSÚ, 1993 a Österreichisches Statistisches Zentralamt, 1993.

V několika měsících po skončení druhé světové války došlo na české straně k vysídlení mnoha tisíc obyvatel německé národnosti a to částečně také do přilehlého rakouského pohraničí. V druhé polovině čtyřicátých a ještě v padesátých letech dochází k masovému dosídlování oblastí, ze kterých bylo německé obyvatelstvo vyhnáno. „Noví“ obyvatelé pocházeli převážně z jihovýchodních a jižních Čech (Slezák 1978, s. 90). V tomto období dochází také v českém pohraničí k výstavbě „železné opony“, která zamezila dosídlení hranic poblíž hraniční linie. Toto hraniční pásmo se zákazem vstupu civilních osob vykazovalo šířku až 8 km. Dosídlování se přitom týkalo převážně větších sídel (Český Krumlov, Vyšší Brod atd.), ale mnoho menších obcí se již nepodařilo dosídlit vůbec a tato sídla pak byla odsouzena k zániku. Celkově byl ve sledovaném období zjištěn mírný nárůst obyvatel (obr. 1). Při podrobnější analýze objevíme velmi diferencovaný vývoj po obou stranách státní hranice. Téměř všechny obce, které sousedí přímo s hraniční linií, a to jak na české tak i na rakouské straně, vykazují úbytek obyvatel. Pouze obce v okolí stavby vodní nádrže Lipno dosahovaly nárůstu, a to hlavně z důvodů přílivu pracovních sil do regionu. Poměrně velký nárůst zaznamenaly také střediskové obce Český Krumlov a Kaplice. V jižních Čechách se vyskytovalo celkově devět obcí s velkým poklesem (pod 10 %) obyvatelstva. Na rakouské straně je patrný dualismus ve vývoji obyvatelstva. Téměř všechny rakouské obce s přímým sousedstvím státní hranice zaznamenávají pokles obyvatel a naopak obce v jižní části příhraniční oblasti blížící se vnitrozemí a Linci vykazovaly nárůst obyvatel. Při celkovém srovnání regionů po obou stranách hranice zjistíme, že v jižních Čechách došlo k mnohem intenzivnějším vývoji než v Horním Rakousku.

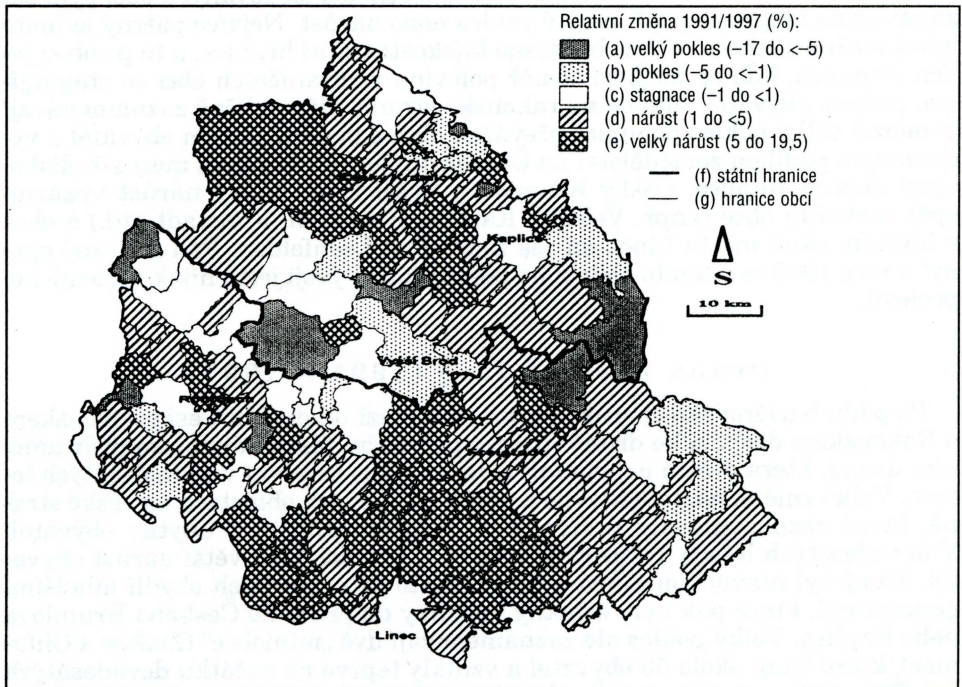
Dualistická fáze (1960/1-1970/1)

Tento dualistický vývoj z padesátých let byl ještě umocněn v letech šedesátých, a to jak po obou stranách hranice, tak i uvnitř českého a rakouského pohraničí (obr. 2). 12 procent všech obcí vykazují velký pokles a 25 procent obcí velký nárůst v počtu obyvatel. U méně než 10 procent obcí byla zjištěna stagnace, z nichž téměř všechny se nacházejí v Horním Rakousku. Na české straně dochází z důvodů větší podpory industrializace (hlavně dřevařský a papírenský průmysl) k velkému nárůstu obyvatel v obcích s těmito závody a naopak nadále klesá počet obyvatel v zemědělských oblastech ve střední a severozápadní části českého zájmového území. Tento dualismus je patrný také na rakouské straně. Čím dále se obec nachází od státní hranice, tím vykazuje větší nárůst obyvatel. Zde je tato skutečnost ještě zesílena blízkostí města Lince. Populační nárůst byl také zaznamenán ve významných střediskových obcích, a to jak na české, tak i rakouské straně. V této době rovněž začíná docházet k migraci rakouského obyvatelstva hlavně v předproduktivním a produktivním věku z oblastí poblíž „železné opony“ do vnitrozemí. Tento trend přetrvával až do začátku devadesátých let. Přesto je patrné, že v zájmovém území Horního Rakouska je zaznamenán mnohem větší nárůst obyvatelstva než na jihočeském příhraničním území.

¹⁾ Data k obyvatelstvu na české straně pocházejí z let 1950, 1960, 1970, 1980, zatímco na straně rakouské z let 1951, 1961, 1971, 1981. Údaje z let 1991 a 1997 jsou již stejného vročení.

Obr. 4 – Změna počtu obyvatel v obcích v letech 1980 – 1991. Pramen: ČSÚ, 1993 a Österreichisches Statistisches Zentralamt, 1993.

Obr. 5 – Změna počtu obyvatel v obcích v letech 1991 – 1997. Pramen: ČSÚ, 1999 a Oberösterreichische Landesregierung, 1999.

První růstová fáze (1970/1 – 1980/1)

V sedmdesátých letech dochází k poměrně znatelnému zvýšení počtu obyvatel. Téměř ve 2/3 všech obcí byl zaznamenán nárůst nebo velký nárůst obyvatelstva. Nejvyšší pozitivní saldo vykazovaly opět střediskové obce (Český Krumlov, Kaplice, Vyšší Brod, Bad Leonfelden) a již tradičně obce v zázemí Lince, kde se již pomalu začíná projevovat proces suburbanizace, který byl ještě podpořen výhodnými státními příspěvky socialistické vlády na bytovou výstavbu. Tentokrát vykazují téměř všechny rakouské obce ležící přímo na státní hranici (kromě nejvýchodnějších oblastí) pozastavení úbytku populace a převážně mírný nárůst. Z tohoto vývoje je patrné, že nejmenší počet obyvatel v této rakouské příhraniční oblasti byl zaznamenán na konci šedesátých let. Od začátku sedmdesátých let zde můžeme registrovat nárůst popř. stagnaci počtu obyvatel. Z obrázku 3 lze vyčíst, že i přes dosídlovací programy bývalého sudetského pohraničí v tehdejší Československu, dochází v českém zájmovém území v mnoha obcích k stálému poklesu populace a to hlavně v oblastech se špatnou dostupností a nedostatkem pracovních příležitostí ve východní části zájmového území, a to po obou stranách státní hranice. I když je zřejmé, že česká strana přitom vykazuje mnohem vyšší úbytek populace než strana rakouská, která také začíná těžit ze stále zlepšující ekonomické situace Rakouska. Zatímco české pohraničí je postiženo a to i přes nemalé státní dotace nadále horšící se hospodářskou situací v době „normalizace“.

Fáze stagnace (1980/1 – 1991)

Období osmdesátých let je charakterizováno poměrně malými změnami v počtu obyvatel (obr. 4). Ve více než dvou třetinách sledovaných obcí byla zaznamenána stagnace popř. mírný pokles nebo nárůst. Nejvíce patrný je tento vývoj možno sledovat v obcích v těsné blízkosti státní hranice, a to po obou jejích stranách, kde se nachází téměř polovina příhraničních obcí se stagnujícím počtem obyvatel, hlavně na rakouské straně. Již tradičně zaznamenávají poměrně velký pokles populace převážně obce s malým počtem obyvatel a významným podílem zemědělství na Českokrumlovsku v oblasti mezi střediskovými obcemi Kaplice, Český Krumlov a Vyšší Brod. Velký nárůst vykazují opět centrální obce (např. Velešín, Kaplice, Rohrbach, Freistadt atd.) a obce v blízkém okolí města Lince na ose Linec-Bad Leonfelden. Pád „železné opony“ v roce 1989 se v tomto období na populačním vývoji ještě nijak výrazně neprojevil.

Druhá růstová fáze (1991 – 1997)

Po pádu bariérového charakteru hranice mezi tehdejší Československem a Rakouskem dochází ke druhé růstové populační fázi v zájmovém příhraničním území, která ovšem nebyla tak razantní jako ta první v sedmdesátých letech. Velká změna nastala hlavně u obcí v periferních oblastech na české straně, které zaznamenávaly v dřívějších obdobích převážně úbytky obyvatel. V devadesátých letech vykazovaly tyto obce z velké části větší nárůst obyvatel, který byl hlavně způsoben opravou často již rozpadlých obydlí mladšími generacemi, které pak byly ochotny dojíždět do práce do Českého Krumlova nebo Kaplice. Velký pokles ale zaznamenávají dvě „miniobce“ (Zvíkov a Chlumec), které čítají okolo 50 obyvatel a vznikly teprve na začátku devadesátých let. Domnívám se, že trend úbytku obyvatel v těchto velmi malých obcích bude

i v budoucnu pokračovat a povede posléze opět k integraci těchto obcí. Největší úbytek obyvatel zaznamenává již tradičně příhraniční oblast Novohradských hor v nejnáchodnějším cípu zájmového území.

Oproti předchozím období začíná ale stagnovat růst populace ve střediskových obcích na české straně. Naopak v rakouském pohraničí je zaznamenán stále velký nárůst právě u těchto centrálnějších obcí. Z obrázku 5 jsou opět patrné silné suburbanizační tendence v okolí Lince. Na rakouské straně vykazují pouze čtyři obce větší pokles obyvatel, z nichž pouze jedna (Windhaag bei Freistadt) leží přímo na státní hranici. Její otevření roku 1989 způsobilo v Rakousku zvýšení atraktivity tohoto na rakouské poměry periferního území, což dokládá také růstový vývoj počtu obyvatel v této příhraniční oblasti. Zvláštním jevem je zde také již druhé období trvající stagnace populace v rakouských příhraničních obcích na jih od Lipenské přehrady, kde se nenalézají žádný silniční ani železniční hraniční přechod.

Závěr

Ve sledovaném období procházelo zájmové území česko-rakouského pohraničí velmi bouřlivým populačním vývojem. Období poklesu nebo stagnace vystřídaly zase růstové fáze. Tento silný pohyb obyvatelstva byl mnohem intenzivnější na české straně, která ovšem přišla po druhé světové válce o větší část populace z důvodů vystěhování německy mluvícího obyvatelstva. Nově přistěhovalí obyvatelé bez tradičních vazeb k této oblasti často měnili svá bydliště a nebo zde žili pouze přechodnou dobu. Naopak vývoj v rakouském pohraničí byl o poznání mírnější s postupně neustále se zvyšujícím počtem obyvatel. Výjimečný případ zde tvoří proces suburbanizace Lince, který vybočuje z tradičního populačního vývoje v příhraničních periferních oblastech na česko-rakouské hranici. Jak silnou bariéru v tomto vývoji tvořila existence „železné opony“ ukáže až budoucí vývoj, ale první růstové oblasti po jejím pádu naznačují, že v zájmovém území dojde v nejbližší době k dalšímu nárůstu počtu obyvatel.

Literatura:

- ČSÚ (1978): Retrospektivní lexikon obcí ČSSR 1850 – 1970. Praha.
ČSÚ (1993): Sčítání lidu, domů a bytů 1991. Okres Český Krumlov.
ČSÚ (1999): Lexikon obcí České republiky 1997.
HAVLÍČEK, T. (1996): Der oberösterreichisch-südböhmische Grenzraum. Grundtendenzen und seine Strukturen seit Ende des 2. Weltkrieges. Diplomová práce. Salzburg.
HAVLÍČEK, T. (1999): Die Wiederbesiedlung des ehemals von Deutschen besiedelten Randgebiete der Tschechischen Republik nach 1945. In: Erzieherbrief. Organ der AGS-LE, München, s. 3-10.
Österreichisches Statistisches Zentralamt (1993): Volkszählung 1991. Hauptergebnisse I. Oberösterreich, Wien.
OBERÖsterreichische Landesregierung (1999): Einwohner mit Hauptwohnsitz nach Gemeinden 1997, Linz.
SLEZÁK, L. (1978): Zemědělské dosídlování pohraničí českých zemí po 2. světové válce. Brno.

THE POPULATION DEVELOPMENT IN THE BORDERLAND OF SOUTH BOHEMIA AND UPPER AUSTRIA AFTER THE SECOND WORLD WAR

The function of the border, or of the near-border space, has been largely reflected by the evolution of population. This paper deals with the model territory at the border between Czechia and Austria, and that in its westernmost part in South Bohemia and Upper Austria that is at present also the outer limit of the European Union. The case territory lies on the Czech side in the district of Český Krumlov, on the Austrian side in three Upper Austrian districts of Rohrbach, Urfahr-Umgebung and Freistadt adjacent to the Czech Republic. The population development in this borderland will be analysed at the level of municipalities and that in five time horizons from 1950 to 1997.

During several months after the end of the Second World War, many thousands of inhabitants of German nationality were transferred from the Czech borderland partly also to the adjacent Austrian borderland. In the initial phase (1950-1 to 1960-1) the construction of „iron curtain“ was started in the Czech borderland which disabled the resettlement of the region near the borderline. The resettlement mostly concerned larger municipalities (Český Krumlov, Vyšší Brod, etc.), but many smaller villages were never properly resettled and they were therefore condemned to extinction. Nearly all the villages situated immediately at the borderline, both on the Czech and on the Austrian side, manifested a decrease of population. On the contrary, a greater increase was registered mainly in larger central villages at a greater distance from the border.

This dualistic development in the 1950's was still strengthened in the 1960's (dualistic phase), and that on both sides of the border, as well as within the Czech and the Austrian borderland. Twelve percent of all the municipalities manifested a high decrease and 25% a high increase of population. It is nevertheless evident that in the case territory of Upper Austria there was registered a sensibly higher increase of population than in the South-Bohemian near-border region.

In the 1970's (the first growth phase) there was a relatively significant increase of population. Nearly two thirds of all the municipalities registered an increase or a high increase of population. This time, nearly all the Austrian municipalities situated immediately at the state border (with the exception of the easternmost regions) registered the end of population decrease; on the contrary they mostly manifested a slight increase of population. It is evident that the Czech part registered in the same time a sensibly higher decrease of population than the Austrian one which started to profit of the constantly improving economic situation of Austria, while the Czech borderland was affected, in spite of important state subsidies, by a constantly deteriorating economic situation in the period of „normalization“.

The 1980's (phase of stagnation) was characterized by relatively small changes in number of inhabitants. In more than two thirds of monitored municipalities there was registered a stagnation, or a slight increase or decrease of population. This development was the most evident in the municipalities in the immediate proximity of the state border, and that on both its sides. The fall of the „iron curtain“ in 1989 did not yet affect in a more significant way the evolution of population.

After the elimination of barriers on the Czechoslovak-Austrian border, there came the second phase of population growth in the case near-border territory, which was not however so strong as the first one in the 1970's. In the 1990's the peripheral municipalities on the Czech side manifested mostly a greater increase of population due mainly to reconstruction of the often already ruined houses by younger generations that were ready to commute to work. Differently from the precedent period, the growth of population started to stagnate in central municipalities in Czechia. In Austria, however, a constantly great increase was registered especially in the central municipalities.

During the monitored period, the case territory of the Czech-Austrian borderland knew a very violent population evolution. The period of decrease or of stagnation was followed by growth phases. Which a strong barrier in this evolution was the existence of the „iron curtain“ will be shown by the future development, but the first growth phases after its fall show that in the near future, the case territory will manifest a further increase of population.

- Fig. 1 – Changes in number of inhabitants in municipalities in the years 1950 – 1961. Relative change 1951 – 1961 (in %): a – great decrease, b – decrease, c – stagnation, d – increase, e – large increase, f – state border, g – limits of municipalities.
- Fig. 2 – Change of number of inhabitants in municipalities in the years 1960 – 1971. Relative change 1951 – 1961 (in %): a – great decrease, b – decrease, c – stagnation, d – increase, e – large increase, f – state border, g – limits of municipalities.
- Fig. 3 – Change of number of inhabitants in municipalities in the years 1970 – 1981. Relative change 1951 – 1961 (in %): a – great decrease, b – decrease, c – stagnation, d – increase, e – large increase, f – state border, g – limits of municipalities.
- Fig. 4 – Change of number of inhabitants in municipalities in the years 1980 – 1991. Relative change 1951 – 1961 (in %): a – great decrease, b – decrease, c – stagnation, d – increase, e – large increase, f – state border, g – limits of municipalities.
- Fig. 5 – Change of number of inhabitants in municipalities in the years 1990 – 1991. Relative change 1951 – 1961 (in %): a – great decrease, b – decrease, c – stagnation, d – increase, e – large increase, f – state border, g – limits of municipalities.

(Pracoviště autora: katedra sociální geografie a regionálního rozvoje Přírodovědecké fakulty UK, Na Slupi 14, 128 00 Praha 2.)

Do redakce došlo 21. 1. 1999

ZPRÁVY

K vývoji sídelní struktury východního Krušnohoří. Od roku 1996 je na Pedagogické fakultě UJEP v Ústí nad Labem etapově zpracováván grantový úkol věnovaný vývoji sídelní struktury severozápadních Čech se zvláštním zřetelem na likvidovaná sídla. Z některých výstupů tohoto projektu vychází i prezentovaný příspěvek.

Sídelní struktura východního Krušnohoří, vymezeného „horskými“ obcemi (či částmi obcí zasahujícími sem z údolní oblasti) na severu tzv. „pánevních“ okresů nově koncipovaného Ústeckého kraje, představuje specifický typ, reprezentovaný silně regresivními tendencemi (zánikem řady sídel), a to zejména po druhé světové válce.

Tab.1 – Základní charakteristiky východního Krušnohoří (k roku 1998)

Okres	Rozloha (tis.km ²)	Počet obyvatel	Hustota zalidnění (obyv./ km ²)	Počet obcí (resp. částí)*
Ústí nad Labem	75	1 760	23	3
Teplice	88	401	4	2 (+5č)
Most	127	6 327	50	6 (+1č)
Chomutov – SV	179	818	5	5
Chomutov – JZ	179	5 463	31	7
Celkem	648	14 769	23	23 (+6č)

Pozn.: * – části obcí zasahující z údolních oblastí (č)

Chomutovské Krušnohoří je diferencováno do dvou částí: JZ – jihozápadní a SV – severovýchodní

Tab. 2 – Vývoj počtu obyvatel východního Krušnohoří (podle okresů Ústí nad Labem, Teplice, Most a Chomutov)

a) počet obyvatel (absolutně)

Okres	1850	1880	1910	1921	1930	1950	1970	1991	1998
Ústí n. L.	9 094	9 446	9 750	8 706	8 701	2 920	2 360	1 707	1 760
Teplice	7 527	6 931	6 962	6 460	6 356	1 623	875	464	401
Most	7 647	7 874	9 484	8 490	8 555	2 223	7 910	6 206	6 327
Chomutov	30 867	38 516	46 331	39 618	4 1917	13 111	8 468	6 112	6 281
Celkem	55 135	62 767	72 527	63 274	65 529	19 877	19 613	14 489	14 769

b) dynamika vývoje (průměrný roční přírůstek v %, v roce 1950 pokles obyvatel proti roku 1930)

Okres	80/50	10/80	21/10	30/21	50/30	70/50	91/70	98/91
Ústí n. L.	0,1	0,1	-1,0	0	(-66)	-1,1	-1,8	0,6
Teplice	-0,3	0	-0,8	-0,2	(-75)	-4,2	-4,2	-2,3
Most	0,1	0,7	-1,1	0	(-75)	13,0	-1,3	0,3
Chomutov	0,5	0,4	-1,2	0,6	(-68)	-7,7	-1,8	0,4
Celkem	0,3	0,4	-1,0	0,1	(-70)	-0,1	-1,7	0,2

Pozn.: roky v hlavičce tabulky uvádějí změnu daného období (např. 80/50 – roční přírůstek mezi lety 1850 a 1880)

Předpoklady rozvoje sídelní struktury. Údolí pod Krušnými horami řadí J. Korčák mezi tzv. kmenové oblasti Čech – tj. koncentrační oblasti státu, charakterizované nejstarším kontinuálním osídlením. Areál trvalého osídlení se později rozšiřuje i do vyšších poloh pahorkatin a vrchovin. Nakonec jsou osídlovány oblasti Krušných hor, které byly dlouho do středověku pokryty lesy i pralesy. Důležitou roli sehrála německá kolonizace do vlády Přemyslovců (zčásti i později), která měla za cíl využití především nerostného bohatství a dosud nedotčených lesů. Německá hornická kolonizace, která se k nám šířila nejen ze Saska, ale i vzdálenějšího Harzu, již zřejmě předcházely výpravy prospektorů a hledačů drahých kamenů, položila základy sídelní struktury nejen v Krušných horách, ale i na Českomoravské vrchovině (Jihlavsko) či v Hrubém a Nížkém Jeseníku.

Horská sídla Krušných hor jsou svým původem převážně vázána přímo na výskyt různých rud i jiných nerostných surovin. V blízkosti dolů na stříbro, cín, olovo, měď a železnou rudu vznikají horní města, např. Výsluní, Přísečnice, Hora Sv. Kateřiny, Hora Sv. Šebestiána, Měděnec, Mikulov a Cínovec. Významnou roli hrála i lokalizace podél obchodních tras. Od dávných dob procházely Krušnými horami zemské cesty: např. Chlumecká či Srbská (nálezla k nejstarším u nás a vedla ze Saska přes Chlumec u Ústí nad Labem do českého vnitrozemí), Solná (po ní se dopravovala do Čech především sůl z Halle).

Základní rysy sídelní struktury. Základy sídelní struktury, formované již v období raného feudalismu, se vyznačují relativně rovnoměrným rozmístěním sídel v prostoru a jsou charakterizované celoplošným růstem a pozvolným „zahušťováním“. Až do poloviny 19. století nejsou výrazné rozdíly mezi horskou a přilehlou pánevní oblastí.

Zlomové změny v diferenciaci sídelní struktury souvisí s dynamizujícími ekonomickými aktivitami v Podkrušnohoří (zejména v souvislosti s masovou těžbou hnědého uhlí po polovině 19. století). Pánevní oblasti se stávají skutečným „motorem“ vývoje a populačně mohutní zejména na úkor krušnohorských sídel (která jsou převážně populačně již ztrátová). Neatraktivita krušnohorské oblasti souvisí zejména s ukončením těžby v Krušných horách. Místní obyvatelstvo zde musí hledat jiné zdroje obživy zaváděním nové výroby (např. hraček, hudebních nástrojů, prýmků = Posamenten aj.) nebo tuto oblast opouští.

Vývoj mezi lety 1850 – 1880 (tab. 2) je ve znamení stagnace a nekoresponduje s populačním nárůstem v oblasti pánve. Populačního maxima dosahuje Krušnohoří v roce 1910,

Tab. 3 – Vývoj hustoty zalidnění (obyv. na km²)

Okres	1850	1880	1910	1921	1930	1950	1970	1991	1998
Ústí nad Labem	121	125	130	116	116	39	31	23	23
Teplice	85	79	79	73	72	18	10	5	4
Most	60	62	75	67	68	17	62	49	50
Chomutov – SV	50	62	57	51	52	11	9	4	5
Chomutov – JZ	122	154	202	170	183	62	38	30	31
Celkem	95	96	112	97	100	30	30	22	23
býv. Severočeský kraj	108	126	142	194	186	201	132	141	150
ČR	86	96	104	128	127	135	113	124	131

Pozn.: Chomutovské Krušnohoří je diferencováno do dvou částí: JZ – jihozápadní a SV – severovýchodní.

Tab. 4 – Počet zaniklých sídel ve východním Krušnohoří

Okres	A. likvidací	B. nedosídlením	Celkem
Ústí nad Labem	0	8	8
Teplice	0	10	10
Most	1	8	9
Chomutov	4	34	38
Celkem	5	60	65

Tab. 5 – Přehled zaniklých sídel východního Krušnohoří

Okres	Zaniklá sídla
Ústí nad Labem	Adolfov*, Zadní Telnice*, Větrov, Nakléřov, Panenská, Nový Dvůr, Rájec*, Ostrov*
Teplice	Mohelnice, Habartice, N.Město*, Hor.Krupka*, Oldřiš, Pastviny, Mackov, N.Ves, Dlouhá Louka*
Most	Rašov, Sedlo, Šumná*, Písečná, Mníšek*, Svahová, Lesná, Malý Háj likvidované: Fláje
Chomutov – SV	Hrádečná, Květnov, Mezihoří, Šerchov, Zákoutí, Svahová, Načetín, Gabrielova Huť, Kienhaid, Pohraničí, Celná, Menhartice, Nebovazy, Stráž, Strážky, Suchdol
Chomutov – JZ	Háj, Horní Halže, Dolní Halže*, Kamenné, Mýtinka, Výsada, Krčma, Kunov, Sobětice, Venkov, Kotlina, Volyně, Třebíška, Mezilesí likvidované: Přísečnice, Dolina, Hájovna, Rusová

Vysvětlivky: * sídla, kde obytná funkce byla nahrazena funkcí rekreační.

kdy zde žije přes 72 tis. osob. Pokles počtu obyvatel po 1. světové válce je mírný (na 63 tis. v roce 1921), zatímco po 2. světové válce dochází k velkoplošnému vysídlování (do roku 1950 pokles na třetinu počtu obyvatel v srovnání s rokem 1930). Po roce 1950 se vývoj Krušnohoří diferencuje. Díky výstavbě Mezihoří se počet obyvatel mosteckého Krušnohoří dynamicky zvyšuje a ostatní části jsou ve znamení trvalého poklesu. Ten se zmírňuje a po roce 1991 sledujeme jeho zastavení.

Hustota osídlení (tab. 3) vykazuje specifické rysy a velkou vnitřní prostorovou diferenciaci. Do roku 1930 patřilo mezi nejhustěji osídlené části ústecké (přes 115 obyv. na km²) a jihozápad chomutovského Krušnohoří (zvyšování hustoty zalidnění do roku 1910 – přes 200 obyv. na km²). Poválečný vývoj znamenal katastrofu ve vývoji sídelní struktury, zejména pro teplické a severovýchod chomutovského Krušnohoří – tyto úseky jsou již téměř bez trvalého osídlení (hustota zalidnění se pohybuje okolo 5 obyv. na km²).

Likvidovaná sídla. Specifickým problémem sledovaného území, který doprovází regresní vývoj po roce 1945, je zánik sídel (tab. 4 a 5). Podle charakteru jejich zániku lze rozlišit 2 typy:

A. Sídla zanikla likvidací v důsledku ekonomické činnosti; tento typ je charakteristický zejména pro pánevní oblast (po roce 1945 zde zaniklo 100 sídel, zejména v důsledku lomuvé těžby hnědého uhlí). V Krušnohoří bylo likvidováno 5 sídel v důsledku výstavby Flájské a Přísečnické přehrad. Samotná Přísečnice byla významnou metropolí chomutovského Krušnohoří (byla sídlem soudního okresu) a v minulosti měla přes 4 tis. obyvatel. Fláje na Mostecku byly likvidovány výstavbou stejnojmenné nádrže v roce 1959.

B. Sídla zanikla v důsledku nedosídlení po odsunu německého obyvatelstva; ta přestala postupně plnit řádně svou funkci a buď zcela bezprostředně zanikla či „živořila“ a zanikala delší dobu. Celkem takto zmizelo s mapy Krušnohoří 60 převážně menších sídel, z toho přes polovina v chomutovské části. K největším z nich náležely Habartice na Teplicku (s 800 obyv. v roce 1930), Větrov na Ústecku a Volyně na Chomutovsku.

Literatura:

- ANDĚL, J. (1986): Demografické poměry Severočeského kraje. VÚVA, Praha, 134 s.
 ANDĚL, J a kol. (1996, 1997, 1998): Vývoj sídelní struktury okresu Ústí nad Labem, Teplice a Most (3 díly). Grantový úkol PF UJEP, Ústí nad Labem.
 CAPEK, M. (1998): Vývoj sídelní struktury okresu Chomutov. Diplomová práce. PF UJEP, Ústí nad Labem, 56 s.
 Dlouhodobá koncepce osídlení Krušných hor. KPÚ Ústí nad Labem 1985.
 HAMPL, M. (1995): Development and position of Teplice in the settlement system. AUC, Geographica 1,2, Praha, s. 53-70.
 KÁRNÍKOVÁ L. (1965): Vývoj obyvatelstva v českých zemích 1754 až 1914. ČSAV, Praha, 401 s.
 Koncepce urbanizace a vývoje osídlení krajů ČSR, kraj Severočeský. Terplan Praha, KPÚ Ústí nad Labem 1982

- KORČÁK J. (1938): Geopolitické základy Československa, jeho kmenové oblasti. Orbis, Praha, 170 s.
- MACEK J. (1970): Historická retrospektiva Ústecké oblasti, nestr. Program rozvoje okresu Teplice. Referát regionálního rozvoje okresního úřadu v Teplicích. Teplice 1997
- Retrospektivní lexikon obcí, 1850 – 1970. FSÚ, Praha 1978, 679 s.
- Statistický lexikon obcí ČR 1992. SEVT, Praha 1994.

Jiří Anděl

Migrace obyvatel největších měst pohraničních okresů severních Čech v letech 1983 – 1988 a 1991 – 1995. Příspěvek analyzuje a hodnotí vývoj migrace obyvatelstva 21 nejvýznamnějších měst 8 pohraničních okresů bývalého Severočeského kraje. Analýza migrace je prováděna ve dvou časových horizontech a to v letech 1983 – 1988 a 1991 – 1995. Období 1983 – 1988 bylo jako šestileté zvoleno proto, že pouze v těchto letech bylo po ustanovení krajů ve vymezení z roku 1961 migrační saldo Severočeského kraje kladné. Je sledováno dosažené vzdělání, věk, pohlaví, národnost migrantů a šest směrů migrace (byla sledována migrace jednotlivých středisek osídlení v rámci vlastního okresu, se sousedními okresy, Prahou, s Čechami bez Prahy, moravskými kraji a Slovenskem). Prvotní data poskytnutá ČSÚ byla pomocí počítače utříděna a následně analyzována. Metodika a podrobně zpracovaná statistická data jsou uvedeny v pracích M. Šáška (1997, 1998).

Srovnání směrů migrace v letech 1983 – 1988 a 1991 – 1995. Střediska osídlení jsou nositeli většiny ekonomických a sociálních aktivit v území a mají klíčový význam i pro územní organizaci migračních procesů. Z těchto důvodů analyzuji následujících 21 středisek (řazeno podle okresů): Česká Lípa, Nový Bor, Děčín, Rumburk, Varnsdorf, Chomutov, Jirkov, Kadaň, Klášterec nad Ohří, Jablonec nad Nisou, Tanvald-Smržovka, Liberec, Frýdlant, Most, Litvínov, Teplice, Bílina, Dubí, Duchcov, Krupka a Ústí nad Labem.

Z uvedených měst jich v období 1983 – 1988 vykazalo 13 kladné a 8 záporné migrační saldo obyvatel starších 15 let. Nejvyšší hodnotu kladného migračního salda nacházíme v České Lípě, a to 5 025 osob. Nejvyšší záporné saldo měla Bílina (-1 074). Nejvyšší relativní přírůstky migraci byly u České Lípy, Klášterce nad Ohří a Jirkova, tedy ve městech, které měly velké přírůstky bytového fondu, kde byly vystavěny rozsáhlé obytné soubory s převahou státních bytů. Všechna sledovaná města měla záporné migrační saldo s Prahou, naopak se Slovenskem měla všechna střediska kladné saldo.

V prvé polovině 90. let mělo pouze 5 ze sledovaných měst kladné migrační saldo, ostatních 16 měst pak saldo záporné. Ke změně došlo v migraci s Prahou, kdy 6 měst vykazuje kladné migrační saldo s hlavním městem, i když saldo nízkých hodnot. Se Slovenskem mají všechna sledovaná města saldo i nadále kladné, u většiny z nich však na daleko nižší úrovni.

K zásadní změně došlo u migrací obyvatelstva v rámci vlastního okresu. V letech 1983 – 1988 mělo 15 ze sledovaných měst kladné migrační saldo s obcemi vlastního okresu, pouze Chomutov, který měl nejsilnější migrační vazby s Jirkovem, kde bylo dostatek ploch pro bytovou výstavbu, měl saldo záporné. Migrační saldo v rámci vlastních okresů tvořilo víc než dvě třetiny celkového salda sledovaného souboru měst. Soubor jako celek ztrácel jen s Prahou. V letech 1991 – 1995 je saldo souboru sledovaných měst výrazně záporné, soubor jako celek má kladné saldo jen se Slovenskem. Migrační ztráty v rámci vlastního okresu pak výrazně převažují ztráty s okresy sousedními. Jen 4 ze sledovaných měst mají kladné migrační saldo v rámci vlastního okresu. Jde o města Nový Bor, Rumburk, Jirkov a Dubí. Ostatních 17 měst má saldo záporné včetně všech 8 okresních měst. Na změnách migrace na vnitrookresní úrovni se podílí jednak nedostatečně vyvinutý trh s byty, malý počet nově postavených bytů a desintegrace obcí, která se týkala zejména okresních měst.

Vývoj migrace obyvatelstva podle dosaženého vzdělání. Jako celý soubor sledovaná města migrací vysokoškolský ztrácejí, jen 6 z nich má u osob této úrovně vzdělání kladné, většinou co do výše zanedbatelné saldo. Srovnáme-li zhoršování, či zlepšování migračního salda u celkového počtu osob s maturitou a vysokoškolským vzděláním, zjišťujeme, že u 13 měst došlo ke zhoršení salda „vzdělaných“ oproti 80. letům. Největší četnost (sedm měst) má změnu z kladného, na záporné saldo „vzdělaných“, největšího zhoršení dosahuje Česká Lípa. Zlepšení migračního salda „vzdělaných“ nacházíme u osmi měst. Nejvíce z nich (5) má nižší záporné saldo než v předcházejícím období. Nejvýraznější zlepšení je v Duchcově, kde se saldo „vzdělaných“ změnilo jako u jediného ze sledovaných měst ze záporného na kladné.

Vysokoškoly ztrácí migraci dokonce i Liberec, který 80. letech v této skupině významně získával a migrace zlepšovala vzdělanostní strukturu obyvatel tohoto velkoměsta. Nejvíce vysokoškoláků směřuje, stejně jako z většiny ostatních sledovaných měst do Prahy, dále Liberec ztrácí vysokoškoláky v rámci vlastního okresu a se sousedními okresy. Významné zisky vysokoškolsky vzdělaných migrantů má ze zbytku Čech, Moravy a Slovenska. Ústí nad Labem, jako druhé velkoměsto Severočeského kraje, ztrácelo vysokoškoláky migraci již v předcházejícím období. V první polovině 90. let ztrácelo na počet obyvatel asi desetkrát více vysokoškoláků, než Liberec, ale významně méně než v 80. letech. Liberci se migraci i nadále zlepšuje vzdělanostní struktura, neboť odchází daleko vyšší podíl obyvatel s nižšími stupni dosaženého vzdělání, Ústí nad Labem ztrácí již nejen vysokoškoláky, ale všechny vzdělanostní skupiny obyvatel. V 90. letech se tak zastavilo výrazné zhoršování jeho vzdělanostní struktury migrací z let osmdesátých.

Závěry. V letech 1991 – 1995 došlo oproti očekávání k výraznému poklesu intenzity migračních pohybů, a to jak k poklesu saldové složky migrace, tak i ke snížení migrační účinnosti. Podíl vysokoškoláků na celkovém migračním obratu roste. Ve všech sledovaných městech je podíl vysokoškoláků na celkovém migračním obratu vyšší, než je jejich podíl na obyvatelstvu starším 15 let. Tento podíl je vyšší zejména ve městech, kde je lepší vzdělanostní struktura, kde je nižší nezaměstnanost než za celý region, kde je šance získat relativně atraktivní zaměstnání. Na rozdíl od celkové účinnosti migrace, která se snížila, se účinnost migrace vysokoškoláků zvýšila. Souvisí to jednak s trhem práce, neboť nabídka míst pro vysokoškoláky je stále nejvyšší, jednak s posunem vysokoškoláků zaměstnaných v soukromém sektoru do vyšších příjmových kategorií a tím do vyšší střední a vyšší vrstvy, pro jejíž příslušníky pak již není nemožné získat do vlastnictví byt či rodinný domek za vysokou cenu. Tato tvrzení dokládají i poměrně vysoká kladná migrační salda vysokoškoláků v okresech Praha-východ, Praha-západ, Brno-venkov a migrační saldo této vzdělanostní skupiny v obcích ležících v zázemí velkých měst.

Transformace ekonomiky znamená snížení poptávky po nekvalifikovaných pracovních silách, a to spolu s již zmíněným neexistujícím trhem s byty působí na pokles migrační mobility méně kvalifikovaných osob s nejnižším stupněm dosaženého vzdělání. Tento závěr platí pro soubor 21 sledovaných měst, kde u všech došlo k poměrně významnému poklesu migračního obratu osob se základním a nematuritním vzděláním. Například v Jirkově u základního vzdělání ze 24,7 % v roce 1991 na 13,2 % v roce 1995, v České Lípě u osob se stejným dosaženým vzděláním a ve stejných časových horizontech z 12,4 % na 7,2 % a v Mostě obdobně ze 13,0 % na 7,6 %.

Literatura:

- ŠAŠEK, M. (1988): Migrace obyvatelstva středisek osídlení severních Čech v letech 1991 – 1995. AUP FSE UJEP, Ústí nad Labem, 122 s.
ŠAŠEK, M. (1997): Vývojové tendence sídelní struktury Severočeského kraje. AUP UJEP, Ústí nad Labem, 130 s.
ŠAŠEK, M. (1995): Vliv migrace na rozvoj středisek osídlení Severočeského kraje. Řada Oeconomica. AUP UJEP, Ústí nad Labem, 13 s.

Miloslav Šásek

Kdo jsou dnešní Slezané. Nejzazší severovýchod České republiky je typickým periferním územím, kde dochází k dlouhodobému prolínání českého a polského etnika. Periferní charakter tohoto území umocňuje navíc jeho příslušnost k historické zemi Slezsko, vyvíjející se v dějinách poněkud odlišně od Čech a Moravy. Je proto přirozené, že zde existuje i specifická regionální identita s vazbou pouze na tento region. Není však z mnoha důvodů tak výrazná, jako např. na sousední Moravě. Slezská „národnost“ byla sice stejně jako moravská oficiálně zjišťována ve sčítání lidu v roce 1991 a objevila se tak ve všech statistických přehledech, ale přihlásilo se k ní jen 44,4 tis. obyvatel České republiky, tj. 0,4 % z veškerého obyvatelstva státu a jen asi 5 % obyvatelstva žijícího na historickém slezském území. Nejvíce Slezanů si svou regionální identitu zapsalo jako „národnost“ v okresech Opava (20 159 osob, tj. 11,2 % z celkového obyvatelstva okresu), Karviná (7 945 osob, tj. 2,8 %), Frýdek-Místek (5 026 osob, tj. 2,2 %) a Ostrava (3 499 osob, tj. 1,1 %). Tato čísla naznačují, že slezská identita je v české společnosti okrajovým jevem.

Slezanství však není okrajovým jevem mimo české území. Významně se dodnes uplatňuje zejména v sousedním Polsku, ve kterém se většina historického Slezska nachází a kde byly v posledních letech také zaznamenány neúspěšné pokusy o prosazení „slezské národnosti“. Kromě toho existuje i jistá míra německého slezanství, přetrvávající mimo vlastní území Slezska mezi staršími Němci, kteří byli po druhé světové válce vystěhováni do Německa.

Celé Slezsko bylo v dějinách díky své rozloze, lidnatosti a ekonomickému významu (je větší než Morava!) významným i když polohou periferním regionem několika států. Patřilo postupně a v některých obdobích i současně Polsku, Česku, Rakousku a Německu. To mj. způsobilo vznik přirozené regionální identity, která byla zřetelná v době formování novodobých národů v polovině minulého století. Byl to nejčastěji projev určité nechuti nebo neschopnosti místního obyvatelstva identifikovat se s některým ze tří středoevropských národů: s českým, polským a německým. Slezská identita měla tedy určité rysy identity přechodné, česko-německé, polsko-německé a česko-polské identity.

A jak vypadá dnešní, i když z hlediska počtu zanedbatelná, slezská identita? Jsou její dnešní nositelé nadále představiteli pomezí identity? A je to identita ustupující, která časem zanikne, anebo bude růst až k případnému vytvoření skutečného národa? Odpověď na tuto otázku jsme hledali v typickém regionu česko-polského pomezí na Těšínsku. Jako podklady nám sloužily výsledky posledního sčítání lidu v roce 1991 a výsledky německého soupisu obyvatelstva z roku 1939, které v obou případech připouštěly možnost přihlášení se ke slezské „národnosti“. K tomu jsme pro srovnání přidali i výsledky terénního výzkumu Ústavu pro výzkum polského etnika Ostravské univerzity z roku 1998, zaměřeného na slezskou identitu (920 dotazovaných na celém historickém území českého Slezska).

Německý soupis na území Těšínska – nikoliv celého, ale jen té části, která byla sporným územím mezi Polskem a Československem v letech 1918 – 1920 a 1938 a která byla v roce 1939 včleněna do Velkoněmecké říše, tj. okresů Fryštát (dnešní Karviná) a Český Těšín, bez okresu Frýdek – zaznamenal celkový počet 78 285 Slezanů. Bylo to 36,6 % z celkového počtu obyvatelstva, což znamenalo nejpočetnější „národnostní“ skupinu na tomto území vůbec. Druhou nejpočetnější skupinou byli Poláci (51 499 osob, tj. 24,1 %) a třetí Češi (44 597 osob, tj. 20,9 %). Němců bylo napočteno 38 408, tj. 18,0 %, ostatních 1 079, tj. 0,5 % (Zahradník 1991).

Údaje okupačního zjišťování národnosti nejsou objektivní z důvodu nenormálních okolností, ve kterých akce probíhala. Okupanti stanovili jasnou hierarchii národností: nejvýše byla podle nich německá, pak slezská, dále česká, ještě níže polská a nakonec romská a židovská. První národnost byla maximálně zvýhodňována (více potravinových lístků, možnost získání lepšího zaměstnání aj. výhod), další byly omezeny a poslední byly určeny k likvidaci – ty do sčítání nebyly vůbec zahrnuty. Nelze se tudíž divit, že soupis dopadl právě takhle. Při vědomí uvedených omezení však můžeme tyto podklady použít. Srovnáním s výsledky předválečného sčítání je zřejmé, že počet „Slezanů“ byl tak vysoký především na úkor české a polské národnosti.

Nejvíce „Slezanů“ se v roce 1939 objevilo v beskydských vesnicích, a to zejména v těch, které před válkou zaznamenaly zvýšenou asimilaci původního polského obyvatelstva k české národnosti. V roce 1939 bylo v těchto horských a podhorských obcích zaznamenáno o 70 % méně Poláků a Čechů dokonce o 80 % méně než v roce 1930. Lze předpokládat, že se ke slezské národnosti přihlásili především ti Poláci a Češi, kteří se se svou národností příliš silně neidentifikovali. Mezi Čechy bylo podle srovnání dat nepochybně mnoho těch, kteří si českou národnost zvolili poprvé teprve při sčítání v roce 1930. V urbanizované průmyslové severní části Těšínska byl v roce 1940 zjištěn menší pokles počtu obyvatel české národnosti. Počet Čechů zde poklesl jen o 60 % a počet obyvatel polské národnosti dokonce jen o 10 %. Poláků zde však bylo relativně málo již bezprostředně po první světové válce a v řadě obcí i dříve, např. v Rychvaldě a v Petřvaldě. V absolutních číslech se počet Čechů snížil na celém Těšínsku o 76,0 tis., Poláků o 24,7 tis. Podrobnější údaje byly již publikovány v polském odborném tisku (Siwiek 1992).

Z tohoto územního přehledu vyplývá, že ve 40. letech se ke slezanství přihlásili na Těšínsku skutečně převážně jeho tradiční nositelé, tzn. venkovské obyvatelstvo a obyvatelstvo národnostně indiferentní.

Sčítání v roce 1991 zaznamenalo úplně odlišný stav „slezské národnosti“. Konalo se v regulečních podmínkách a přes obtíže ve srovnatelnosti zachytilo posuny ve vývoji slezské regionální identity za celé půlstoletí. Nejvýraznější změny byly zaznamenány v těchto aspektech:

1. Proti roku 1940 byl počet „Slezanů“ mnohem menší – pouze 10 858, tj. 2,9 % ze všech obyvatel regionu.

Tab. 1 – Počet těch, kteří se v minulém sčítání (1991) přihlásili k jednotlivým národnostem

Národnost	česká	moravská	slezská	polská	slovenská	německá	romská	jiná	neví
absolutně	764	46	33	31	23	3	2	2	19
v %	82,7	5,0	3,6	3,4	2,5	0,3	0,2	0,2	2,1

Tab. 2 – Počet těch, kteří se hodlají v dalším sčítání (2001) přihlásit k jednotlivým národnostem

Národnost	česká	moravská	slezská	polská	slovenská	německá	romská	jiná	neví
absolutně	717	79	53	28	20	9	2	8	4
v %	77,9	8,6	5,8	3,0	2,2	1,0	0,2	0,9	0,4

- Územní rozmístění bylo rovnoměrnější – relativní počty „Slezanů“ se ve většině obcí i měst pohybovaly mezi 2 – 4 %.
- Ke „slezské národnosti“ se přihlásilo relativně více obyvatel větších měst než venkovských sídel a více obyvatel obcí průmyslové karvinské oblasti než obcí v beskydských horách (Doubrava 4,7 %, Petrovice u Karviné 4,6 %, Orlová 4,3 %, Český Těšín 4,0 %, Těrlicko 4,2 %, Jablunkov 3,7 %, Třinec 3,5 %, Bohumín 3,2 %).

Jediným shodným momentem obou sčítání je zjištění, že ke „slezské národnosti“ opět inklinovali spíše ti, kteří v předchozím sčítání v roce 1980 uvedli poprvé národnost českou, když se do té doby hlásili k národnosti polské. Dokládají to následující čísla: počet Poláků se na Těšínsku snížil oproti roku 1980 o 8 000, Čechů o 18 000. Podrobnosti opět viz T. Siwek 1992.

Ze srovnání obou zdrojů statistických dat z let 1939 a 1991 vyplývá, že obyvatelé Těšínska, kteří se přihlásili ke „slezské národnosti“ v roce 1991 nejsou zřejmě nositeli stejné identity, jako jejich předchůdci v roce 1939. Nejsou to představitelé typické pomezí česko-polské identity, což prozrazuje jejich mateřský jazyk. Pouze 2,8 % těšínských „Slezanů“ deklarovalo jako svou mateřštinu polštinu. 96,2 % jich označilo za svou mateřštinu češtinu. Pro srovnání: Slezané na Opavsku deklarovali jako mateřštinu češtinu v 99,0 % případů, v 0,8 % to byla němčina.

Přihlášení se ke „slezské národnosti“ byl v roce 1991 mnohem více důsledkem politického působení tehdy velmi aktivního Hnutí za samosprávnou Moravu a Slezsko, které také prosadilo zavedení obou regionálních identit jako národností do sčítání lidu. Průzkum slezské identity z roku 1998 naznačil, že tendence deklarovat slezskou národnost po sedmi letech mírně stoupá. Počet respondentů hlásících se ke slezské „národnosti“ však nebyl dostatečný, abychom to mohli tvrdit zcela jistě (viz tabulka 1 a 2).

Nárůst počtu obyvatel, kteří se hodlají v přihlásit ke slezské, ale i k moravské „národnosti“ je zřetelný, ale přesto pořád zůstává v českém Slezsku zanedbatelný. Oproti Moravě nelze proto očekávat, že by zde regionální identita mohla časem být považována byť i jen vzdáleně za identitu obdobnou identitě národní. V delším časovém horizontu, a zejména za součinnosti různých vnějších vlivů to však alespoň teoreticky zcela vyloučeno není. Rozhodující roli může sehrát mj. i tvrdě odmítavé stanovisko centrálních úřadů a většinového obyvatelstva, které může paradoxně posílit snahu po vymezení se vůči nim. Příklady pro to existují v neklidných oblastech dnešního světa, kde se např. proti izraelskému nátlaku vymezili Palestinci a proti srbskému muslimští Bosňané.

A tak i když slezskou ani moravskou identitu nelze považovat za identitu národní, je škoda, že se v následujícím sčítání údajně neobjeví ani mezi doplňujícími otázkami, které by poskytly významnou informaci o stavu a vývoji regionální identity českého obyvatelstva.

Literatura:

- SIWEK, T. (1992): Fenomen „narodowości śląskiej“ na Zaolziu. Zaranie Śląskie, LV, č. 1-2. Instytut Górnośląski, Katowice, s. 131-141.
- ZAHRADNIK, S. (1991): Struktura narodowościowa Zaolzia na podstawie spisów ludności 1880 - 1991. Trzyniec, 107 s.

Tadeusz Siwek

Přeshraniční spolupráce v ČR na příkladu Euroregionu Nisa (několik poznámek právních a správních). Euroregiony mají význam dvojího druhu: jednak z hlediska Evropské unie, jednak z hlediska příhraničních oblastí samotných. Zdá se mi, že prioritní je důležitost tohoto druhu spolupráce a vznikajícího partnerství právě pro příhraniční oblasti, tedy v tom území, jehož se bezprostředně týkají všechny aktivity, ze kterých anebo přesněji pro které je spolupráce vytvářena. Následný je pak význam Euroregionů a jejich spolupráce i pro Evropskou unii. Dá se předpokládat, že spolu se sjednocujícím se procesem v Evropě, který bezpochyby dozná růstu v počátku třetího tisíciletí, poroste dále i význam Euroregionů. To je v souladu s principem subsidiarity, který chápu jako jeden ze stavebních kamenů evropské institucionalizace.

Tento text je orientován na charakter euroregionu, jeho právní postavení a činnosti v kontextu především národního práva. Konkrétním příkladem je Euroregion Neisse – Nisa – Nysa z hlediska českého právního prostředí. V průzkumu, který se prováděl v rámci OECD v roce 1998, se zjistilo, že v daném území existovala od počátku 90. let silná vůle zahájit přeshraniční spolupráci, neboť se k tomu otevřely možnosti zásadní politickou změnou, k níž došlo ve třech dotčených sousedních státech. Situace, zejména z hlediska právních předpokladů, byla však by jednotlivých participujících zemích v té době odlišná. Tak například v německé části regionu byla situace z hlediska národního práva a systému veřejné správy SRN, jejíž součástí se tato část stala, nejpříhodnější. SRN jako členská země Evropského společenství měla již v té době právo plně kompatibilní s právem EU. Stejně tomu však nebylo ani v české ani v polské části.

Rovněž systém značně centralizované státní správy, zejména v České republice, kladl určité bariéry vytváření plnohodnotné přeshraniční spolupráce na lokální/regionální úrovni. Každý euroregion bezesporu potřebuje strukturu, organizaci i dobré úředníky (managery) k řešení četných úkolů. Sám by však neměl v žádném případě vytvářet novou správní úroveň. Samozřejmě se předpokládá, že v zemi existuje více správních úrovní. V ČR však nebyla v době vzniku Euroregionu Nisa regionální samosprávná úroveň, a koneckonců není až dosud, což situaci ztěžuje. Existují pouze samosprávné obce, jejichž převážná většina je územním rozsahem i počtem obyvatel velmi malá, s nedostatečnými finančními prostředky; v okresech jsou pouze orgány státní správy. Právní i institucionální předpoklady jsou samozřejmě velmi významné právě z hlediska odpovědnosti i partnerství vytvářených euroregionů.

Euroregion Nisa byl zaregistrován 6. března 1992 jako „regionální komunální sdružení Severní Čechy“, ale již první dohoda o jeho založení jako komunálního sdružení měst a obcí severních Čech z prosince 1991 je důkazem neujasněnosti takových zásadních věcí, jako je například právní charakter jeho členů. U názvu zakládajícího člana je sice v převážné většině uvedeno správně: obec (příp. město) a název; nicméně vyskytují se případy, kdy je jako člen uveden Obecní nebo Městský úřad. To však odporuje jak tehdejšímu, tak současnému právnímu stavu. Podle ústavy je právním subjektem obec jako základní územní samosprávný celek a nikoli městský úřad a jménem obce jedná její starosta.

Jednací řady orgánů české části ERN z roku 1991 obsahovaly některá ustanovení, jež byla v rozporu i s tehdy platným právem. Tak například ustanovení Jednacího řádu regionálního kongresu o tom, že volbu delegátů do regionálního kongresu koordinují příslušné okresní úřady, které předkládají personální návrhy, bylo v rozporu se zákonem o obcích (zákon č. 367/1990 Sb.), podle něhož sdružování obcí je výrazem jejich samosprávné působnosti.

Největším problémem od vzniku ERN až dosud je postavení a účast okresních úřadů v orgánech regionálního sdružení ERN severních Čech. Na rozdíl od německé a polské části ERN, které mají samosprávné orgány na nadobecní úrovni, v ČR tomu tak nebylo a dosud není. Chybí tak potřebný článek partnerství na české straně pro německého landrata a polského vojvodu.

Ústava České republiky sice předpokládá samosprávný orgán na úrovni krajské, nepředpokládá však samosprávu v okresech. Okres je správním územím, v němž působí výhradně orgány státní správy. Při vzniku regionálního sdružení ERN projevil zájem o spolupráci okresní úřady, ačkoliv jim zákon takovou činnost neumožňoval. Tento nedostatek byl částečně napraven novelou zákona o okresních úřadech (zákon č. 321/1992 Sb.), která vstoupila v účinnost od 1. července 1992. Podle této novely okresní úřady mohou se souhlasem okresního shromáždění a ministerstva vnitra vstupovat do regionálních seskupení se zahraničními partnery. Nemohou však vstupovat do zájmových sdružení právnických osob. Na základě této možnosti byla v prosinci 1992 uzavřena smlouva o sdružení mezi regionálním sdružením ERN a pěti okresními úřady, na jejichž území jsou obce, jež tvoří regionální sdružení v ČR.

Podle platného Statutu české části ERN z dubna 1997 nejsou okresní úřady přímými členy sdružení, avšak podílejí se na činnosti české i mezinárodní části ERN a jsou jim stanoveny práva a povinnosti. Na činnosti se podílejí okresní úřady jednak finančně, jednak tím, že jsou členy jednotlivých orgánů regionálního sdružení. Smlouva o sdružení byla uzavřena podle § 829 občanského zákoníku, podle něhož takové sdružení nemá způsobilost k právům a povinnostem. Samotné regionální sdružení ERN, v jehož orgánech je okresní úřad svými zástupci činný, však právnickou osobou je, neboť je zřízeno jako zájmové sdružení právnických osob podle § 20f) a násl. občanského zákoníku.

Ministerstvo vnitra na základě výše citované novely zákona o okresních úřadech z roku 1992 vydalo souhlas ke vstupu okresních úřadů do regionálního sdružení se zahraničním partnerem. Nemohlo však vydat souhlas k jejich členství v regionálním sdružení ERN – severní Čechy, které je právnickou osobou. Podle jeho statutu okresní úřady nejsou přímými členy, avšak platí podíl finančních prostředků a vysílají své zástupce jako členy orgánů sdružení. Možnost existence „přímých“ a „nepřímých“ členů sdružení je dle mého mínění z hlediska práva ztěžuhavá.

Zájem o účast v regionálním sdružení ERN v severních Čechách je značný. Od původních 22 zakládajících členů, jimiž byly obce a města v oblasti, má sdružení nyní přes 140 členů, v tom 136 obcí, 5 okresních úřadů a okresní hospodářskou komoru v Liberci jako dosud jediného člena na bázi soukromého práva. Ve srovnání s členskou základnou v německé části (3 okresy a 3 města) a v polské části (41 měst a gmin), je situace ve složení členské základny české části dosti odlišná. Důvodem je rozdrobenost obcí a neexistence druhého stupně územní samosprávy; to je současný územněsprávní rámec ČR, který není z hlediska institucionálního výhodný pro přeshraniční regionální spolupráci.

Položíme-li si tedy na závěr otázku, kdo je odpovědný za přeshraniční spolupráci, nenajdeme jednoduchou odpověď. Obce, které spolupráci iniciovaly a aktivně ji vykonávají, ji vykonávají ve své samosprávné působnosti. Předmětově však může při této spolupráci jít i o otázky, které patří do výkonu tzv. přenesené státní správy, tedy státní správy, která je ze zákona přenesena státem na obce a stát obcím na její výkon přispívá ze státního rozpočtu. Nelze však s určitostí vyloučit ani možnost, že vznikne případ, kdy se do přeshraniční spolupráce mohou vloupat i některé otázky patřící do tzv. přenesené státní správy. Při jejím výkonu odpovídá obec kontrole příslušného státního orgánu, a to nejenom z hlediska legality, ale i z hlediska věcného rozhodování. Proto je otázka, komu je obec v přeshraniční spolupráci odpovědná, složitá. Obec je však z veškeré své činnosti odpovědná především svým voličům. Je tedy důležité, aby o přeshraniční spolupráci rozhodovalo v zásadních věcech vždy zastupitelstvo obce.

Regionální samospráva, o jejímž významu pro tuto spolupráci nemůže být pochyb, je dosud jedním z „bolavých“ míst naší transformace. I pokud se podaří, aby Parlament ČR přijal všechny zákony potřebné k implementaci ústavního zákona o zřízení vyšších územních samosprávných celků, který má vstoupit v účinnost dnem 1. ledna 2000, opravdová regionální politika „zdola“ se začne projevovat až s určitým časovým odstupem, v optimálním případě, podle mého odhadu, ne dříve než na rozhraní let 2001 – 2002.

Olga Vidláková

Vnímání česko-rakouského a česko-slovenského pohraničí lokální populací.
V letech 1994-5 a 1996-7 provedla brněnská pobočka Ústavu geoniky AV ČR dvě série anketárních šetření v pohraničních územích jižní Moravy. Tato šetření byla zaměřena především na průběh transformace ve studovaných regionech, ale zahrнула i problematiku vnímání státní hranice. První šetření bylo prováděno na území okresů Znojmo, Břeclav a Hodonín. Bylo při něm využito spolupráce se středními školami v regionu. Dotazníky měly čtyři varianty. Celkem na něj odpovědělo 1 873 osob, z toho 647 žilo na česko-rakouském pomezí, 483 na česko-slovenském pomezí, 528 v dosahu obou státních hranic (město Břeclav) a 215 ve vnitrozemí pohraničních okresů. Výsledky byly publikovány (Vaishar 1998).

Druhé šetření bylo prováděno na území bývalých soudních okresů Vranov nad Dyjí – Jemnice (hranice s Rakouskem) a Bojkovice – Valašské Klobouky (hranice se Slovenskem). V tomto případě bylo využito spolupráce se základními a středními školami. V regionu na rakouské hranici bylo získáno 710 odpovědí rodičů a 340 odpovědí prarodičů žáků, což reprezentuje 18,15 % všech domácností (Vaishar, Hroudová 1998). V regionu na slovenské hranici jsme rovněž pracovali s odpověďmi rodičů a odpověďmi prarodičů. Na otázky odpovědělo 2 510 rodičů žáků základních škol v regionu převážně ve věkové skupině 30

– 40 let a 1 298 prarodičů ve věku převážně nad 60 let. Otázky anketárního šetření byly tedy zodpovězeny zástupci celkem 3 808 domácností (Zapletalová, Strachová 1999).

Metodika spolupráce se středními a základními školami umožnila získat ve velmi krátké době a s minimálními finančními náklady relativně značné množství výsledků. Její nevýhodou je, že se týkala pouze rodičů a prarodičů žáků spolupracujících škol. To znamená, že prakticky nepostihuje názory věkové skupiny lidí do 25 let, kteří pro své mládí ještě nemají děti ve školách. Filozofie šetření pro uvedené granty se s touto okolností vypořádala, avšak pro účely našeho příspěvku je nutno vzít tuto závažnou okolnost v úvahu.

Je nutno rovněž upozornit na skutečnost, že šetření bylo prováděno ještě před balíčky české vlády v roce 1997, to znamená v době, kdy pohled na ekonomickou situaci státu byl ještě poměrně optimistický. Je možné, že dnes občané mohou vnímat některé problémy jinak.

Vnímání česko-rakouské hranice. Více než 80 % (respektive ve druhém šetření téměř 75 %) občanů považuje uvolnění poměrů na hranici za pozitivní, nicméně pouze asi u 20 % lze konstatovat konkrétní pozitivní přínos pro dotázaného nebo jeho rodinu. Asi u 15 – 20 % dotázaných přetrvávají výhrady. Hlavním důvodem takového stanoviska je zvýšení cen v příhraničních obcích v důsledku vyšší koupěschopnosti Rakušanů. Některé kategorie obyvatel vnímají zvýšený pohyb cizinců jako rušící jejich klidné prostředí. Více než čtvrtina dotázaných občanů nebyla v roce, který předcházal anketárnímu šetření, v Rakousku vůbec, další významná část pouze jednou. Hlavními motivy cest do sousední země jsou nákupy a turistika. Zarážející je, že více než polovina rodičů středoškoláků a více než 70 % rodičů žáků základních škol se nedokáže dorozumět v němčině. Z toho vyplývá i nízká sledovanost rakouských masových médií a vůbec horší přímá informovanost o životě v sousední zemi. Znalost češtiny na rakouské straně hranice je ovšem pravděpodobně ještě chabější.

Více než polovina dotázaných považuje za hlavní bariéru dalšího rozvoje mezinárodních vztahů na státní hranici rozdílný stupeň ekonomického rozvoje v obou zemích, další čtvrtina jazykovou bariéru. Pouze asi 5 % uvádí historicko etnické problémy, nicméně více než pětina očekává z rakouské strany požadavky náhrady za odsun německého obyvatelstva po 2. světové válce. Pokud jde o názory na Rakušany, vnímá je více než polovina respondentů neutrálně. Avšak u zbytku respondentů jsou Rakušané při návštěvách našich občanů v sousední zemi vnímání převážně pozitivně, zatímco při příjezdu k nám jsou vnímání více negativně. Češi by přivítali ve své blízkosti rakouskou firmu, převážně by nic nenamítali proti sňatku svého rodinného příslušníka s Rakušanem, ale nechtěli by mít Rakušana za šéfa.

Výsledky šetření ukazují, že situace na státní hranici s Rakouskem je až příliš ovlivněná marginalitou z obou stran hranice, která byla z české strany ještě více prohloubena v důsledku absence reálné regionální politiky. Zdá se, že blízkost Rakouska vzbudila v některých občanech příliš velké naděje, po jejichž nenaplnění se projevilo tím větší zklamání. Na státní hranici se rovněž projevuje informační bariéra, která je do určité míry dána velmi chabou jazykovou znalostí němčiny. Ukazuje se, že nedostatek informací a mezilidských kontaktů může vést k nedůvěře až s jistými prvky nepřátelství. Projevuje se i určitě, ač ne výrazně zatížení minulostí. Pokud jde o rozdíly mezi oběma šetřeními, je nutno vzít v úvahu rozdíl v čase (druhé šetření již probíhalo v době, kdy začal původní optimismus z transformace vyprchávat), ale také skutečnost, že rodiče studentů středních škol vidí situaci do určité míry pozitivněji než rodiče žáků základních škol.

Vnímání česko-slovenské hranice. Na rozdíl od hranice s Rakouskem, kde došlo k uvolnění, představuje hranice se Slovenskem novou bariéru, která od sebe oddělila dva národy s velmi podobnou kulturou a jazykem. Více než polovina dotázaných hodnotí vznik této bariéry negativně, a to obecně i konkrétně pro svou vlastní rodinu. Přitom za nejzávažnější považují respondenti vznik bariéry v mezilidských vztazích (45 %), teprve potom v rozdělení ekonomik a měn (22 %) a až nakonec ve sféře politické (11 %). Více než polovina občanů se domnívá, že vztahy mezi Čechy a Slováky se na státní hranici nezměnily, ale 38 % naopak signalizuje jejich zhoršení, a to v důsledku politické propagandy.

I v případě hranic se Slovenskem platí, že téměř polovina obyvatelstva nebyla ani jednou za rok v sousední zemi, zatímco okolo 20 % tam jezdí víceméně pravidelně. Ačkoliv více než polovina dotázaných má na Slovensku příbuzné a přátele, je sledovanost slovenských masových sdělovacích prostředků velmi nízká, a to přes neexistenci jazykové bariéry. Oproti Rakousku se na Slovensko jezdí málo za nákupy (v době průzkumu šlo především o pohonné hmoty), více na návštěvy přátel a za účelem turistiky.

Pokud jde o budoucí bariéry udržení mezinárodních vztahů v pohraničí, je i v případě slovenské hranice považován za největší překážku rozdílný ekonomický vývoj. S odstupem následuje nedostatek vzájemných informací, byrokratické překážky z Prahy a Bratislavy a na-

Tab. 1 – Srovnání charakterových vlastností příslušníků sousedních národů, jak je vnímají čeští respondenti (čím vyšší hodnota v tabulce, tím blíže k protikladné vlastnosti)

Vlastnost	Slováci	Rakušané	Češi	Protikladná vlastnost
dobry	2,404	2,660	2,170	zly
sebevedomy	2,286	1,763	2,604	zakřiknuty
štedry	2,691	3,333	2,374	lakomy
přátelský	2,306	2,724	2,042	nepřátelský
pocitivý	2,720	2,753	2,705	nepocitivý
upřimný	2,671	2,891	2,563	neupřimný
ochotný	2,544	2,893	2,435	neochotný
pracovitý	2,648	2,789	2,189	líný
spolehlivý	2,785	2,721	2,483	nespolehlivý

cionalistická zátěž (v prvním šetření 11 %, ve druhém 16 %). Kladná a záporná odpověď na otázku, zda budou budoucí vztahy zatíženy obviňováním Čechů ze slovenské strany na bázi nacionalismu, byly téměř v rovnováze. Více než 90 % dotázaných deklarovalo pozitivní nebo neutrální vztahy ke Slovákům, lhotejno zda na českém či slovenském území; negativní vztahy deklarovalo pouze okolo 3 % dotazovaných. Stejně reagovali občané na možný výskyt slovenských rodin či firem ve svém okolí. Pouze v případech pracovních vztahů se častěji vyskytly negativní názory na případnou podřízenost Slovákovi jako šéfovi.

Ačkoliv se slovenská hranice objektivně začala projevovat jako bariéra až po rozdělení měn a systémů důchodového zabezpečení, je subjektivně z české strany pocíťována více jako bariéra mezilidská a psychologická. Vina za rozpad společného státu a za zhoršení vztahů je připisována jednoznačně oběma politickým reprezentacím, nikoliv lidem na obou stranách hranice. Z hlediska ekonomického je považována za největší problém skutečnost, že pohraniční regiony se ocitly na okraji ekonomického prostoru, vymezeného státní hranicí a jejich dříve transitní poloha se stala periferní. Z toho vyplývá velmi malá možnost získat investice silnějších soukromých investorů. Panují obavy, že po eventuálním přijetí Česka do Evropské unie v jiné časové úrovni než Slovenska povede ke zoslabení významu státní hranice jako bariéry.

Závěr (srovnání vnímání obou hranic). Při prvním šetření směřovalo několik otázek i k porovnání vztahů k oběma sousedním státům a jejich obyvatelům prostřednictvím hodnocení národních vlastností Čechů, Slováků a Rakušanů. Výsledky udává tabulka 1.

Je pochopitelné, že pozitivní vlastnosti Čechů byly v odpovědích zpravidla přeceňovány, i když to zdaleka neplatí o všech respondentech. Prakticky ve všech vlastnostech s výjimkou sebevědomí hodnotí Češi sami sebe jako nejlepší. Průkaznější je ovšem porovnání Slováků a Rakušanů mezi sebou. Ve většině vlastností jsou Slováci hodnoceni lépe než Rakušané. Kromě sebevědomí představuje výjimku ještě spolehlivost. Největší rozdíly a zároveň nejhorší hodnocení všech tří národů vůbec představuje podle mínění respondentů lakomost Rakušanů.

Rakouská hranice byla po jejím uvolnění vnímána jako hranice naděje a byla atakována množstvím občanů nejen jižní Moravy, ale i dalších českých regionů a Polska, kteří ji překračovali za účelem nákupů, poznání života na druhé straně železné opony, pracovních kontaktů i tranzitu do jiných evropských zemí. S podobnými motivy překračovalo hranici velké množství zejména Rakušanů a Italů. Tento původní potenciál přeshraničních kontaktů se do jisté míry vyčerpal. Na místo poznávání a nákupů dříve nedostatkového zboží měla nastoupit hospodářská a kulturní spolupráce. Její realizace je bohužel stále ještě v počátcích. Nevznikl žádný euroregion ani jiná forma regulérní meziregionální spolupráce přímo na státní hranici. Vnímání moravsko-rakouské hranice lze označit s jistou nadsázkou jako pocit nenaplněného potenciálu.

Naproti tomu moravsko-slovenská hranice je novou bariérou. Ačkoliv pohraniční režim nemohl narušit tradiční mezilidské kontakty, je vznik hranice chápán jako psychologická bariéra v území, které bylo minimálně 150 let svědkem česko-slovenské vzájemnosti. Hranice se projevila mimo jiné v omezení regionálního trhu včetně trhu práce. Dříve tranzitní území se octlo na konci světa se všemi nevýhodami a s minimálními možnostmi využít této skutečnosti ve svůj prospěch. Vnímání hranice je navíc ovlivněno skutečností, že přes zele-

nou hranici přecházejí na své cestě na západ uprchlíci a exulanti z východu a jihovýchodu Evropy a z asijských zemí. To přináší místním obyvatelům pocit nebezpečí, pramenící nejen z přítomnosti lidí s odlišnou kulturou, ale (pravděpodobně více) z implantace organizovaného zločinu převaděčských mafií do dříve velmi klidné oblasti. Ani na této hranici dosud nevznikla žádná regulární spolupráce, což je však pochopitelné vzhledem k tomu, že úsilí po roce 1993 bylo věnováno především minimalizaci problémů při oddělení obou států.

Lze se domnívat, že na rozdíl od Čech, jejichž hranice s Německem (především Bavorskem), ale i Rakouskem se stala územím, kudy k nám pronikají inovace v nejrušnějších sférách života, jsou obě jihomoravské hranice spíše marginálními územími.

Literatura:

VAISHAR, A. (1998): Die Wahrnehmung der tschechisch-slowakischen und tschechisch-österreichischen Grenze durch die lokale Bevölkerung. In: Grimm, F. (ed.): Grenzen und Grenzregionen in Südosteuropa. Südosteuropa-Gesellschaft München, s.18-32.

VAISHAR, A., HROUDOVÁ, S. (1997): Opinions of Inhabitants on the Social Situation in the Region of Vranov nad Dyjí – Jemnice. Moravian Geographical Reports, 5, č. 2, s. 33-43.

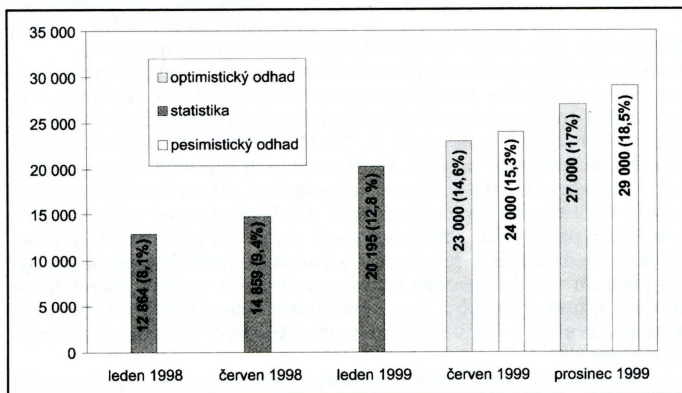
Antonín Vaishar

Vybrané aspekty pohraničního města Ostravy. Není asi všeobecně známo, že severní hranice města Ostravy (místní část Antošovice) je od polské hranice vzdálena cca 700 m. Ostrava je tedy městem v pohraničí. Záměrem autora příspěvku je seznámit geografickou veřejnost se základními problémy existujícími v tomto prostoru (zahrnujícím okresy Opava, Karviná a město Ostrava) a navrhnout směry, které by měly být využity při řešení zdejší špatné sociální a ekonomické situace.

Ekonomická situace ostravského regionu se v ničem výrazně nevymyká celkové situaci ekonomiky Česka, je její součástí a špatně provedená transformace české ekonomiky v 90. letech je tady jen zcela zřetelně zřejmá, resp. se projevuje v „koncentrované“ podobě. Důvody neúspěchu při přechodu na tržní ekonomiku (v Ostravě zvláště) jsou geografům známy a byly již v literatuře popsány (např. Kuta 1997).

Dokončení privatizace průmyslových struktur („doprivatizace“) nacházejících se v ostravském regionu je samozřejmě obtížnější než v jiných regionech Česka. Byť z podstaty regionu, které vlastně provází celá 90. léta, však mělo být patrně kompenzováno státem – např. investicemi do infrastruktury. Ty však byly, např. proti investicím do infrastruktury v hlavním městě Praze, velmi omezeny. Stát tedy transformaci Ostravska zpomalil nebo ji vůbec nerealizoval.

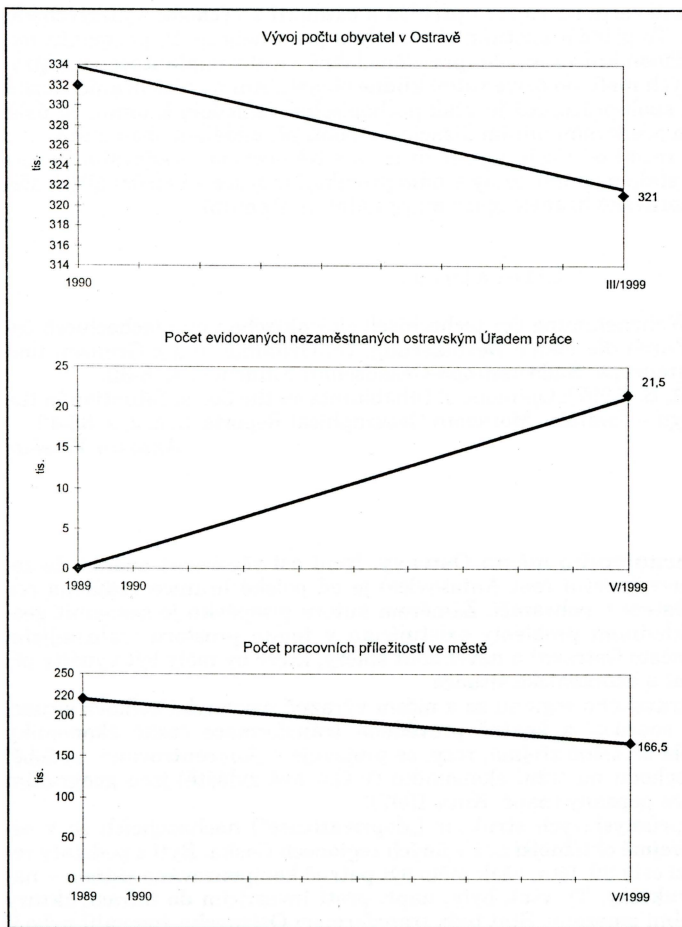
Z pohledu zahraničních investorů není navíc region atraktivní. Czechinvest ve své výroční zprávě uvádí, že

Obr. 1 – Odhadovaný vývoj nezaměstnanosti v Ostravě do konce roku 1999 (absolutní počet nezaměstnaných, údaj v závorce – míra nezaměstnanosti. Pramen: Úřad práce Ostrava

„nejvyšší koncentrace firem se zahraniční majetkovou účastí je v okresech na západě Čech, zatímco nejnižší koncentrace je na severní Moravě. Všechny moravské kraje – Brno, Zlín, Olomouc, Ostrava – mají nižší podíl pracovní síly zaměstnané ve výrobních firmách se zahraniční majetkovou účastí než je celorepublikový průměr.“

Výsledkem je mimořádně nepřiznivý vývoj tří základních veličin, které nemůže pominout

Obr. 2 – Vývoj počtu obyvatel, nezaměstnaných a pracovních příležitostí v Ostravě

Pozn.: Směry křivek mezi léty 89/90 – 98 jsou aproximovány

je). Zpravidla jde o jiné přístupy, než o ty, které byly zvoleny a které příliš neuspěly.

V české společnosti přetrvává utkvělá představa přečeňování významu bytů a bytové výstavby nad prioritou trhu práce vytvářením nových pracovních příležitostí. Význam výstavby, či dokonce nutnost výstavby bytů z obecních či státních peněz zdůrazňuje např. A. Andrlé, údajný nedostatek bytů ve městech pak např. P. Matějů (1999). Totéž se projevovalo i v Ostravě, bytová výstavba se realizuje nadále. Celá novodobá historie města Ostravy je však důkazem toho, co bylo pro toto město a jeho vývoj prioritní. Ať za feudalismu, kapitalismu či socialismu nabízela Ostrava od konce 18. století především nové pracovní příležitosti v nově vznikajícím těžkém průmyslu. Průmysl, resp. pracovní příležitosti v něm, byly tak příčinou rozvoje a překotné urbanizace prostoru Ostravské pánve. Ne výstavba bytů, ta následovala. Chceme-li alespoň zastavit směry křivek uvedených v grafu, nemůžeme se domnívat, že investice do nové bytové výstavby „na zelené louce“ (ze státního rozpočtu či obecních rozpočtů) zastaví tyto dosavadní trendy tržního hospodářství či dokonce nastartují žádoucí rozvoj v ostravském regionu.

Na rozdíl od minulosti – i díky situaci vyplývající z poměru počtu obyvatel a pracovních příležitostí – patrně poprvé v poválečné historii Ostravy jsou nyní (1999) v Ostravě k dispozici na trhu s byty okamžitě k prodeji volné byty (za 2 – 4 pokojové byty v cenové kategorii 200 – 450 000 tis. Kč podle kvality a polohy ve městě). Toto tvrzení potvrzují rovněž

žádná analýza zabývající se vývojem měst (regionů). Ostravský region se ve srovnání s okresy Severomoravského či Ostravského kraje vyznačuje značným pohybem obyvatelstva, který vede k absolutnímu úbytku (např. Ostrava-město od roku 1990 dosud cca 13 tis. obyvatel).

Fatální úbytek pracovních příležitostí (jistě z velké části pracovních příležitostí velmi neefektivních) v celkové výši 61 tis. (jen v samotné Ostravě), nebyl nahrazen masivní podporou státu do tohoto regionu. Důsledkem je vysoká míra nezaměstnanosti – na přelomu roku 1999 a 2000 na úrovni 16 %, v absolutním vyjádření 50 tis. (okresy Ostrava a Karviná). Současná situace a očekávaný vývoj v regionu a ve městě signalizuje do budoucna další nárůst.

Vzhledem k předchozímu dlouhodobému působení autora v lokální samosprávě, tedy na základě detailní znalosti problematiky v konkrétním území, jsou dále formulovány určité představy o řešení zjevnější situace (na pozadí celorepublikového vývo-

místní inzertní tiskoviny či denní tisk. Jde o novum českého pohraničí severovýchodu republiky – novum Ostravy, kterému však odborná literatura (např. časopis Demografie) nevěnuje žádnou pozornost, natož pak hlubší analýzu.

V regionálním a lokálním rozvoji doporučuji na rozdíl od jiných autorů preferovat investice do infrastruktury (ze státního rozpočtu a rozpočtu obcí) proti investicím do bytové výstavby, neboť tržní ekonomika v dnešních českých podmínkách není schopna zajistit investice do technické infrastruktury (Šrytr 1998). Naproti tomu bytovou výstavbu, jak dokládají mnohé příklady z řady našich měst, schopna zajistit je.

Jedním z názorných příkladů nedocení významu infrastruktury je problematika výstavby dálničního spojení na Ostravsko. O významu dálnice D 47 (zhruba 90 km úsek Vyškov – Ostrava – hranice s Polskem) za přibližně 26 mld. Kč (cenová úroveň 1997/98) pro národní hospodářství Česka snad není nutné diskutovat. V úvahu přichází možnost zadlužení nebo nabídka zahraničnímu investorovi včetně vybírání dlouhodobého mýtného. Soustavná bagatelizace státního rozpočtu k této nejdůležitější investici do infrastruktury zdejšího regionu přinese do budoucna neblahé následky. Zahraniční investoři se nenapojenému regionu právě z těchto důvodů také vyhýbají.

V důsledku struktury průmyslu, který převažoval a stále převažuje, je ostravský region negativně postižen nadměrnými ekologickými vlivy. Investice státu a obcí do celé této sféry také přispějí k pozitivnímu vývoji celého regionu. Pozastavení toku financí z Fondu národního majetku v roce 1999, které byly určeny na dekontaminaci starých ekologických škod („brownfields“), opět jen prohlubuje recesi celého regionu. Jako potřebné se jeví urychleně pokračovat v dekontaminacích regionálních „brownfields“ (i za cenu úvěru od FNM). Tato devastovaná území nevyčistí nikdo jiný než stát.

Ekonomika ostravského regionu potřebuje totéž co celá česká ekonomika (viz např. Dřevíčská výzva). Tento region je geograficky příliš blízko Praze na to, aby měl svá zvláštní specifika. Politicky je však někdy nesmírně vzdálen. V prvé řadě se jedná o dokončení privatizace rozvodových distribučních společností (plyn, elektřina, systém centralizovaného zásobování teplem). Současně je potřeba urychleně nalézt strategické zahraniční partnery pro rozhodující podniky: akciové společnosti Ostravsko-karvinské doly, Vítkovice, Nová huť. Inkasa získaná prodejem státních či městských podílů je pak potřeba použít zásadně na realizaci investic do infrastruktury, včetně dálnice.

Dále je třeba pokračovat v ještě silnějších vládních pobídkách pro zahraniční investory, tak jak je realizuje agentura Czechinvest, a to např. ještě větším zvýhodňováním právě v regionech s nejvyšší nezaměstnaností, v regionech s velkým podílem zaměstnanosti v neresukturalizovaných výrobních podnicích.

Dopady ponese celý stát – např. vyššími příspěvky na nezaměstnanost „tekoucími“ právě do ostravského regionu. Dokonce se může stát, že se Česká republika bude dělit na bohatší západ a chudší východ či „zdravější“ jih a ekologicky postižený sever. A přitom důvody nejsou bezprostředně v tom, že Ostravsko je pohraniční oblastí. Vyzdvihovat rozdíly jen na základě lokalizace oblastí na pohraničí a vnitrozemské není zdůvodnitelné a objektivní. Při rozloze naší republiky rozebírat problémy na bázi „pohraničnosti“ či „nepohraničnosti“ je nepodstatné. Specifickým problémem v našem regionu – patrně jediným čistě pohraničním – je nedostatek kvalitních hraničních přechodů s celodenním provozem, vybavených pro všechna motorová vozidla s veškerým celním doprovodem.

Literatura:

- KUTA, V. (1997): Transformace průmyslových ploch města Ostravy jako důsledek útlumu těžby černého uhlí a konverze hutního průmyslu. Územní rozvoj 1997, č. 1.
VEČERNÍK, J., ed. (1999): Zpráva o vývoji české společnosti 1989 – 1998. Academia, Praha.
ŠRYTR, P. (1998): Městské inženýrství. Academia, Praha.
Zpráva o zahraničních investicích ve výrobním sektoru v ČR. Czechinvest, Praha.

Radoslav Štědroň

Komunální spolupráce propojením měst na hranicích Saska a Bavorska. Síť měst jako nový prostředek prostorového uspořádání. Znovusjednocení Německa vyžadovalo také v rámci prostorového uspořádání vytvoření směrnic, které odpovídají novým podmín-

kám. Po odsouhlasení orientačních rámců na konferenci příslušných ministrů v roce 1992 byly na spolkové a zemské úrovni předloženy nové „směrné pohledy“ (Leitbilder) prostorového vývoje Spolkové republiky Německo. V části „Sídelní struktura“ se tehdy poprvé objevila tvorba resp. další vývoj městských sítí a v této souvislosti i význam existence vědomí spolupráce. Konkrétně řečeno to znamená například „propojení sítí“ („Verbindungsnetz“) mezi starými a novými spolkovými zeměmi, což se týká také pásu na bavorsko-saské hranici.

Konkrétní zakotvení městských sítí bylo dáno pojednáním o prostorově politickém uspořádání, schváleném na ministerské konferenci v roce 1995. Jako nový prostředek k realizaci plánů se objevuje i novelizovaný stavební zákon a zákon o prostorovém uspořádání z roku 1997.

K praktickému ověření a operacionalizaci doposud spíše abstraktního pojmu byl spolkovým ministerstvem stavebnictví založen v rámci projektu „Experimentální bydlení a urbanismus“ (Experimenteller Wohnungs- und Städtebau, ExWoSt) počátkem roku 1995 tříletý výzkum městských sítí. Městské sítě jsou výrazem souhlasu s radikální změnou v prostorovém plánování, posunu od „výrobků“ k „procesům“ a od strnulých plánů k projektům významným se „jednáním“ a „konáním“. Tím byl poprvé potvrzen procesuální a otevřený charakter plánování, čímž také prostorové plánování nově potvrdilo svoji funkci „moderátorskou“. Obsahově jsou sledovány integrující aspekty a hledány nové cesty v sídelním rozvoji a využití území. Městské sítě usilují současně o inovační přístupy, zlepšení a posílení vnitroregionální spolupráce.

Postupně se zakládaly projekty, modifikované počtem, velikostí, prostorovou strukturou a střediskovostí partnerů v síti, které tak zahrnuly rozmanitost sídelní struktury na území Německa. Podpora projektu ExWoSt započala financováním modelového projektu, jehož jádrem nebyla teoretická úvaha nad cíli a využitím městské sítě, ale víceméně analytický doprovod praktické realizace.

Podnět ke spolupráci. Již před začátkem smluvní spolupráce v městské síti vznikaly různé kontakty mezi jednotlivými obcemi na formální i neformální úrovni, které představovaly základnu pro pozdější „zesíťení“ a tím urychlily vyústění spolupráce. Vnější podnět formou vědecké podpory byl posledním rozhodujícím motivem k nastolení spolupráce. Konkretizace obecného: od poznání k nezbytnosti spolupráce, a to při řešení stávajících úkolů zvláště na úseku infrastruktury, a historická tradice prostorového a ekonomického propojení přivedla města Chemnitz, Zwickau, Plauen, Hof a Bayreuth ke zformování „sasko-bavorské sítě měst“ („Sächsisch-Bayrisches Städtenetz“, SBSn). Ve snaze získat podporu na spolkové úrovni se zapojilo celkem 42 žadatelů, z nichž jen 12 bylo úspěšných. Mezi ně se zařadil rovněž náš případ, jehož řešení získala katedra sociální a hospodářské geografie Technické univerzity v Chemnitz.

Městské sítě jsou rozmístěny po celém území Německa, jsou to následující: ANKE (Arnhem, Nijmegen, Kleve, Emmerich), EXPO-Region (Celle, Hannover, Hameln, Hildesheim, Nienburg, Peine, Stadthagen), HOLM (Lübeck, Schwerin, Wismar), K.E.R.N. (Kiel, Eckernförde, Rendsburg, Neumünster), Lahn/Sieg/Dill (Betzdorf, Dillenburg, Giessen, Haiger, Herborn, Marburg, Siegen, Wetzlar), MAI (München, Augsburg, Ingolstadt), Prignitz (Bad Wilsnack, Kyritz, Lenzen, Perleberg, Pritzwalk, Wittenberge, Wittstock), Quadriga (Bitburg, Hermeskeil, Trier, Wittlich), SEHN (Leinfelde/Worbis, Mühlhausen, Nordhausen, Sondershausen), Städteforum Südwest (Donaueschingen, Rottweil, Schramberg, Tuttlingen, Willingen-Schwenningen), Städte-Quartett (Damme, Diepholz, Lohne, Vechta). Z východoněmeckých spolkových zemí se vedle našeho případu prosadil jen HOLM (Meklenbursko-Přední Pomořansko, Šlesvicko-Holštýnsko) a SEHN (Durynsko).

Spolupráce v sasko-bavorské síti měst se realizuje především formou spolupráce na projektech na komunální úrovni, resp. správě. Cílem je vedle posílení konkurenceschopnosti zapojených partnerů zvláště zlepšení životních podmínek obyvatel měst a celého území využitím synergetických a vyrovnávacích efektů v různých úsecích spolupráce. Spolupráce přispívá taktéž ke „znovusjednocení na komunální úrovni“.

Sasko-bavorská městská síť (SBSn). Sasko-bavorská městská síť se rozprostírá přes zemské hranice Svobodných států Sasko a Bavorsko. Na saské straně jsou zapojena města Saská Kamenice, Cvikov a Plavno, na bavorské straně pokračuje – jako „šňůra perel“ – francouzskými městy Hof a Bayreuth. Vzdušná vzdálenost obou polů vytvořených osy je cca 170 kilometrů. Vedle dvou vládních krajů působí zde tři plánovací regiony: Chemnitz – Erzgebirge, Südwestsachsen a Oberfranken – Ost. Jmenovaná města leží částečně uvnitř urbanizovaných (koncentračních) prostorů, částečně mimo ně. Včetně okresů zázemí žije v regionu 1,8 miliónu obyvatel.

Všichni partneři sítě zpočátku kooperace, ale i nyní, viděli zejména obtížnou ekonomickou situaci. Jak saská, tak bavorská města jsou tradičními centry typických průmyslových regionů, které jsou dnes strukturálními změnami značně postiženy. Profilovými odvětvími sekundárního sektoru je především strojírenství, automobilový průmysl a textil.

Modelový případ SBSn se vyznačuje zvláštní formou spolupráce obcí, která zaujímá výjimečné postavení, neboť: zúčastnění partneři již více než čtyři roky spolupracují a mohou vycházet z konkrétních výsledků a zkušeností, spolupráce jako modelový projekt na úrovni SRN (1995-97) získává exponované postavení, města v nových a starých zemích spolupracují, partneři jsou výlučně střediska (Oberzentren) a statutární města (kreisfreie Städte).

Rozhodnutím o spolupráci vykročily obce (Kommunen) sasko-bavorské městské sítě na novou cestu. Spolupráce obcí mimo formální struktury (plánovací nebo účelová sdružení) nebyla všeobecně běžná. Vztaheno k obcím na východ a západ od otevření „vnitroněmecké“ hranice spolupráce neexistovala. Neformální komunikace mezi správou resp. akéry sousedních měst nebyla rozvinuta vůbec nebo jen málo, výměna informací se neuskutečňovala. Kolegové z úřadů měst se často neznali ani osobně. Bez ohledu na iniciátory, se brzy ukázalo, že ve spojení s novou kvalitou a rozsahem spolupráce přichází dříve (spíše) dodatečné zatížení.

Jasnost této výpovědi by mohla překvapit. Netýká se ale jen zde představovaného příkladu, ale víceméně všech modelových příkladů v rámci projektu ExWoSt. Spolupráce ve starých spolkových zemích se ukázaly jako „ukotvené“ (K.E.R.N. nebo MAI), utvářely svoji kooperaci již před vstupem výzkumného projektu téměř výhradně jako společné zviditelnění („reklamu“). Tady je nezbytné poukázat na problematiku budoucího vývoje či jeho usměrňování. Spolupráce se nerozvine sama od sebe. Spolupracující struktury také není možné jen tak „začlenit“ do celkového vývoje konkrétního území. Mohou se ale jako tzv. top-down impulsy podnitit. Při dostatečně široké základně, představě a připravenosti ke spolupráci se může potom zrodit vlastní dynamika, která spolupráci mezi obcemi také dlouhodobě a na solidním základu zajistí. K tomu ale musí existovat široký (rozsáhlý) pohyb „od zdola nahoru“.

V rámci sasko-bavorské městské sítě byl stanoven cíl: zintenzivnit spolupráci zúčastněných pěti středisek zvláště v plánování infrastruktury. Tím mají být zlepšeny možnosti celého území jihozápadního Saska a východních Horních Frank (Oberfranken) v ekonomickém rozvoji a současně životních podmínek. Oblast SBSn nepředstavuje funkčně homogenní prostor; na základě rozdílných výchozích podmínek partnerů není toto splnitelné v žádné městské síti, zvláště pak mezi starými a novými spolkovými zeměmi. Oblast však má svoji specifikou, neboť tvoří region stejných zájmů, kde všichni působí jako „rovnocenní“ aktéři.

V dílčích krocích směřujících přednostně k následujícím úkolům, zachycujícím těžiště kooperčních aktivit: výstavba železničního spojení dálkové dopravy, včetně napojení v uzlech na veřejnou hromadnou městskou (příměstskou) dopravu; spolupráce kulturních zařízení; společná podpora městské turistiky; telekomunikační propojení.

Nadřazeným, napříč procházejícím cílem je prostřednictvím konkrétních projektů prohloubit mezilidské kontakty v oblasti a motivovat obyvatelstvo k aktivní účasti na projektech SBSn. Zvláště důležitým hlediskem při „propojování měst“ je nenadřazenost, na oboustranné důvěře a společné dohodě (konsensu) založená spolupráce, která nijak neomezuje suverénní fungování samosprávy měst.

Na počátku prací v projektu se na základě nové podoby formy spolupráce ukázalo potřebné nastolit takovou organizační strukturu, která bude pět partnerských měst působících na různých správních úrovních motivovat k účasti na projektu. Přitom se vycházelo z poznání, že po počáteční euforii by připravenost akterů mohla poklesnout a bylo by potřebné zvýšit nasazení, pokud by výsledky dosavadní aktivity a času nebyly na první pohled zřejmé. Současně se ale usilovalo zabránění striktního určování toho či onoho prvku kooperční struktury a ponechání flexibility, což mělo přinést především nové impulsy do spolupráce měst.

Partneři se sjednotili v oborech spolupráce, které na jednu stranu nepředstavovaly konfliktní problematiku mezi městy a na druhé straně jsou takové, které mají šanci prostřednictvím krátkodobých až střednědobých konkrétních projektů představit úspěšné výsledky. Na základě zvolených postupů se spolupráce koncentrovala převážně na malé a relativně snadno financovatelné projekty, na jejichž zrodu se podílela nově formovaná pracovní grémia. Takto se také podařilo zvýšit motivaci ke spolupráci a rozsáhlejší projekty iniciovat.

Pracovní postupy a metody zvolené v sasko-bavorské městské síti nemusejí být posuzovány jako vzorové pro všechny sítě měst. Mohou se prosadit také takové postupy, které jsou založeny na počáteční diskusi směřující k identifikaci klíčových oborů a z nich následně po

jejich odsouhlasení připravit katalog opatření na základě širokého konsensu. Pro tento přístup však nebyly v SBSn odpovídající rámcové podmínky. Za prvé rozvoj vyžadoval tvůrčí pracovní klima a následně vytvoření přehledných pracovních skupin. Přesto by měla široká diskuse cílů regionálního rozvoje vést k „napětí“ (střetu) mezi stávajícími iniciativami regionálního marketingu.

Pro výzkum vymezená role nebyla směřována jen na analýzu a zhodnocení probíhajících aktivit, ale především na poradenství a podporu zúčastněných partnerů sasko-bavorské městské sítě. Ve fázi organizační výstavby to bylo kromě jiného příprava a vyhodnocení jednání a zasedání včetně jejich moderování a stejně tak vypracování a upevňování „informačních toků“ mezi aktéry na komunální úrovni.

Peter Jurczek (TU Chemnitz)

Mezinárodní spolupráce v regionálním rozvoji střední Evropy – význam společné iniciativy EU INTERREG II C. *Od hranici přesahující k mezinárodní spolupráci v regionálním rozvoji.* Přeshraniční spolupráce v Evropě má již dlouhou historii. Od roku 1950 docházelo k počátkům přeshraniční spolupráce v příhraničních regionech a v podobě sdružení EUREGIO na německo-nizozemských hranicích se zrodila první hranice představující „spolupracující“ strukturu v Evropě. Již od samého vzniku spočíval hlavní cíl přeshraniční spolupráce v překonávání historických překážek a omezování nerovnováhy a problémů souvisejících s periferní polohou, podmíněných bariérovým efektem na státních (národních) hranicích. Společné regionální (prostorové, územní) plánování patřilo a patří přitom k důležitým oborům spolupráce (Europäische Union und AGEK, 1997).

Oproti spolupráci v bezprostředním pohraničním, v relativně úzce vymezeném pásu, se v 90. letech začala rozvíjet spolupráce v širším územním rozsahu, označovaná jako transnacionální. Postupně se totiž poznávalo, že k ekonomické a sociální soudržnosti, zachování přirozených životních podmínek a kulturního dědictví, a stejně tak vyrovnanější konkurenční schopnosti evropského prostoru může přispět také tato forma spolupráce. Příspěvek regionální politiky spočívá tak v podpoře trvale udržitelného rozvoje Evropské unie prostřednictvím vyrovnané prostorové a sídelní struktury.

Ministři zodpovědní za prostorové uspořádání odsouhlasili na svém setkání v Lipsku roku 1994 poprvé tři regionálně politické cíle resp. směrnice pro prostorový a sídelní rozvoj EU: 1. rozvoj vyváženého a polycentrického městského systému a nové vztahy mezi městem a venkovem, 2. zajištění rovnocenného přístupu k infrastruktuře a „věděni“, 3. trvale udržitelný rozvoj, „inteligentní management“ a ochrana přírody a kulturního dědictví.

V květnu 1999 uzavřeli pak titíž ministři na základě politické debaty v Postupimi Evropský koncept prostorového vývoje (Europäisches Raumentwicklungskonzept – EUREK, European Spatial Development Perspective – ESDP). Tímto aktem vyjádřili jako zástupci členských zemí vůli spolupracovat s Evropskou komisí a zároveň ochotu v rámci evropské integrace zachovat různorodost (rozmanitost) a regionálně vyrovnaný a trvale udržitelný vývoj. Toto rozhodnutí bylo následně podpořeno Evropským parlamentem, resp. výbory regionů, ekonomickým a sociálním. EUREK není právně závazným dokumentem, představuje politický rámec pro lepší spolupráci v rámci společných odvětvových (oborových) politik s prostorovým působením a stejně tak mezi členskými státy, jejich regiony a městy. Toto je v souladu s politickými zásadami pocházejícími z roku 1994 (Europäisches Raumentwicklungskonzept, 1999). Jako důležitý nástroj k realizaci EUREK je všeobecně považována společná iniciativa EU INTERREG. Ta zahájila činnost na vnějších hranicích EU již v roce 1989 pro přeshraniční spolupráci. Pro období 1997-99 byla rozšířena ve formě INTERREG II C na transnacionální spolupráci v prostorovém rozvoji a pro období 2000-06 se počítá s jejím pokračováním pod označením INTERREG III B.

INTERREG II C ve střední Evropě (blíže Graute 1998). Množství relevantních programů INTERREG II C pro střední Evropu kolísá přirozeně podle definice střední Evropy. Německo se bezprostředně účastní nejméně na pěti programech. Pro státy střední a východní Evropy jsou významné pouze dva, první se týká Pobaltí (Ostseeprogramm), druhý a sěžejnější zahrnuje prostor středoevropský, jaderský (adriatický), dunajský a prostor jihovýchodní Evropy – označovaný anglickou zkratkou CADSES. Program tak zahrnuje rozsáhlé území, jehož hranice jsou snadno určeny geografickými prvky: na severu Dunajskou pánví, na východě a jihovýchodě Černým a Egejským mořem, na jihozápadě Jaderským mořem a na západě Alpami. Od západu k východu se táhne jako pás podél Dunaje až k jeho ústí a od Vy-

chodních Alp k Peloponésu, včetně jadersko-jónských a egejských součástí Středomoří. Od severu k jihu sleduje rovněž vnější hranici EU.

Funkčnost tohoto obrovského regionu je často posuzována kriticky, přestože první projevy jsou již známy. Problémovost spočívá v tom, že velikost tohoto území umožňuje realizovat na jedné straně velkoplošné projekty, na druhé straně však projekty rozsahem omezenější, např. jen na území dvou nebo tří států. V současnosti se vykazuje 45 probíhajících projektů, přičemž na každém z nich spolupracuje od dvou do 20 partnerů. Pro všechny projekty platí, že je lze zařadit do jednoho z pěti oborů (opatření): 1. iniciativy k rozvíjení spolupráce v prostorovém plánování, 2. podpora spolupráce k vyrovnáním a polycentrickým systémům měst a osídlení, 3. rozvoj multimodality dopravního systému a vyrovnanost v přístupu k infrastruktuře, 4. spolupráce ke zlepšení přístupu k vědění a informacím, 5. „pro-žrtekný“ management a rozvoj přírodního a kulturního dědictví.

Jako podpůrný program získává EU postupně v souvislosti s integračním procesem Evropské unie na významu v rámci společné iniciativy. Rozšiřování evropských dohod (jednotné evropské akty, dohody z Maastrichtu a Amsterdamu) vedlo k posílení vlivu prostorově působících odvětvových politik na vytváření a prosazování národních a regionálních politik prostorového vývoje, a takéž na usměrňování regionálního rozvoje v EU. Rostoucí význam se promítá především do následujících, pro celou střední Evropu relevantních, oborů: politika konkurenceschopnosti společenství, transevropské sítě, strukturální fondy, společná zemědělská politika, politika životního prostředí, výzkum – technologie – vývoj, úvěrová činnost Evropské investiční banky.

Ze států střední a východní Evropy doposud pouze Maďarsko zaznamenalo, že INTERREG II C je první a zatím jediný z programů spolufinancovaných ze strukturálních fondů, na němž se asociované státy mohou zúčastnit stejně jako členské státy EU. Jen v tomto programu lze funkčním způsobem v rámci EU získat praktické zkušenosti s mimořádně důležitými strukturálními fondy. Další státy, jako Polsko a Česko, se mezitím pokoušejí nejen zúčastnit se na projektech, ale současně se také podílet na správě programu.

Vývoj společné iniciativy od roku 2000. Program CADESE v rámci INTERREG II C patří k obtížnějším, ale také vzhledem k rozsahu a charakteru k nejzajímavějším a nejdůležitějším oborům spolupráce. Spolupráce v tomto ze střední Evropy daleko do jihovýchodní Evropy zasahujícím území odráží šířku předmětné problematiky uvnitř Evropy, rozšiřuje ale současně otevřenost a flexibilitu uspořádání a správy programu, které odpovídají rozmanitosti území. Zúčastněné státy oceňují spolupráci jako úspěšnou: program se prosadil jako velmi užitečný instrument k oboustrannému obohacení a zintenzivnění spolupráce. Z programu pocházejí příspěvky k trvale udržitelnému rozvoji a k podpoře soudržnosti evropského kontinentu. V neposlední řadě je na program resp. jeho pokračování od roku 2000 políženo jako na prostředek k přípravě ke vstupu do Evropské unie (Common Statement 1999).

Souvislosti mezi na jedné straně neformální kooperací na základě Evropského konceptu prostorového vývoje (srovnej legislativně nezávazný charakter EUREK) a na druhé straně různé, formalizované podpůrné prostředky EU tlačí v rámci programu INTERREG II C (CADESE) k flexibilní a rozvojově orientované spolupráci. Započaté, částečně ještě velmi vážavé spolupráce by také měly v rámci INTERREG III B nejen pokračovat, ale dále se rozvíjet. Mělo by se optimalizovat vedení (řízení) programu. Zvláštní význam získává přitom především kombinace různých podpůrných nástrojů EU (INTERREG, PHARE). Legislativní a administrativní problémy, známé již léta v přeshraniční spolupráci a pramenící z nesouladu ve využívání prostředků z PHARE a INTERREG II C resp. III B se musejí vyřešit.

Intenzivní věcná spolupráce je podmíněna také společnou odbornou terminologií a oboustranným porozuměním. Podporovány by proto měly být rovněž společná výchova a další vzdělávání prostorových plánovačů (regionalistů). Síť výzkumných zařízení zabývajících se touto tematikou, v níž od počátku 90. let vědci a plánovači z celé střední a východní Evropy spolupracují, by se měla stát součástí Evropskou unii plánované Evropské observatoře prostorového vývoje. Jeví se totiž jako nezbytné organizovat tyto aktivity v celoevropském měřítku.

Požadavky, směřující v rámci vývoje programů EU a jejich organizace do Bruselu, mají návazně ještě důležitou roli k usměrnění činnosti příslušných institucí prostorového plánování a výzkumu ve stredo-evropských státech. Poznotek, že prostorově působící (účinné) trendy a politiky získávají stále na větší váze, musí být také v tomto prostoru silněji vnímány a jejich aktivity povzbuzovány. EUREK a INTERREG jsou nabídkami (podněty) pro střední Evropu. Jejich využití je však závislé na tom, zda se zainteresovaným státům podaří předkládanou šanci rozpoznat a odpovídajícím způsobem využít.

- Europäische Union und AGEK. Praktisches Handbuch zur grenzübergreifenden Zusammenarbeit. Gronau 1997.
- Europäisches Raumentwicklungskonzept. Auf dem Weg zu einer räumlich ausgewogenen und nachhaltigen Entwicklung der EU. Materiál předložený Výboru pro prostorový rozvoj, odsouhlasené znění z Postupimi, 1999.
- GRAUTE, U., ed. (1998): Sustainable Development for Central and Eastern Europe. Spatial Development in the European Context. Springer-Verlag Berlin, Heidelberg, New York, 314 s.
- Common Statement of the Transnational Monitoring Committee for the INTERREG II C (CADSES) Programme, Rome 1999.
- GRAUTE, U.: INTERREG II C (CADSES) and INTERREG III. Erfahrungen und Empfehlungen. In: IÖR-Texte, č. 120. Institut für ökologische Raumentwicklung e.V., Dresden, 63 s.

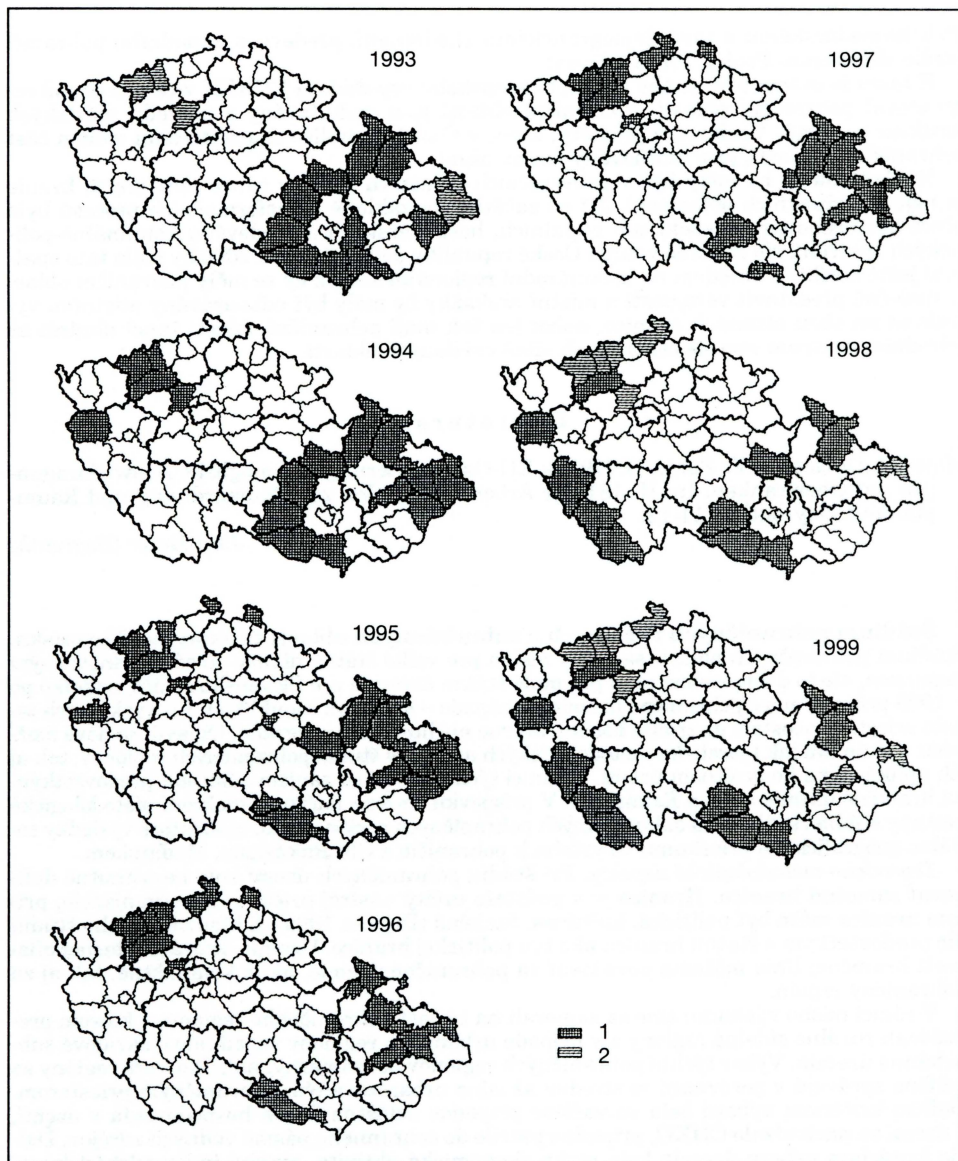
Ulrich Graute, Bernhard Müller (IÖR Dresden)

Postavení pohraničních oblastí v regionálním rozvoji České republiky. *Pohraniční oblasti a regionální rozvoj nebo periferní místa a vysoká dynamika prostoru?* Hospodářský a společenský rozvoj země je ovlivněn různými společenskými skupinami, jejich představami o budoucnosti a možnostech, a v neposlední řadě celkovými podmínkami a situací státu. Politická transformace, otevření hranic, orientace na tržní hospodářství a demokratické zákony s sebou přinesly pro pohraniční oblasti nové šance, požadavky, ale na druhé straně také rizika. Novými cíli se stalo zlepšení konkurenceschopnosti v probíhajících procesech sektorálních, vnitropodnikových a regionálních změn struktury a s tím i snaha o zlepšení, respektive inovace podnikatelských, jakož i regionálních a komunálních strategií. Zcela všeobecně pro všechny státy přitom platí, že pohraniční oblasti mají vždy podle svého vývoje, struktury a situace v pohraničí sousedního státu buďto tendenci být periferiemi a ve srovnání s celostátní situací zaostalými oblastmi – bývají označovány jako „chudobince“ země – nebo naopak představují oblasti s mimořádně vysokým hospodářským a demografickým rozvojem.

Transformující se společnosti, to znamená společnosti s úplnou proměnou základních forem existujícího hospodářského systému, jako je tomu v České republice, vykazují mimořádně vysokou snahu se přizpůsobit odpovídajícím strukturálním změnám. Ty jsou doprovázeny změnami priorit v regionech. Tak došlo v České republice, obdobně jako v ostatních transformujících se státech, od tzv. „sametové revoluce“ k prudkému ekonomickému rozvoji v centrech jako jsou Praha, Brno a částečně také Plzeň. Podobný vývoj zaznamenaly také pohraniční oblasti s Rakouskem a Bavorskem.

K situaci: rozdílný rozvoj a struktura pohraničních oblastí v České republice. Česká republika sledovala po „sametové revoluci“ v roce 1989 kurs radikálních ekonomických reforem, ovšem bez politiky tzv. „big bang“, která byla prováděna v nových spolkových zemích Německa. Základní kroky této politiky byly: uvolnění cen, fiskální a peněžní politika orientovaná na stabilitu, privatizace čtených státních podniků, změny struktur ve strukturální politice a liberalizace zahraničního hospodářství.

Chceme-li analyzovat situaci v pohraničních oblastech, musíme vzít v úvahu dva podstatné prvky prostorových struktur. Je to vývoj obyvatelstva a hospodářský vývoj. Jak ukazuje mapka (obr. 1), která byla zhotovena na základě dat z let 1991 až 1995 na okresní bázi, jsou v západním pohraničí znatelné pozitivní tendence vývoje. To můžeme pozorovat také v jižních a západních Čechách. Znázornění rozvoje obyvatelstva mezi lety 1991 – 1997 na společné bázi teritoriálního plánu ukazuje jasně, že odpovídající růst obyvatelstva je patrný také na Moravě, ale stejně tak v pohraničí severních Čech. Závěry některých vědců ze „západu“, že na českých západních hranicích je vysoká pozitivní dynamika a na východních negativní, jsou v tomto úhrnu rozhodně špatné. Daleko více jsou důležité maloprostorové regionální struktury, které hrají při hospodářském vývoji důležitou roli. Analýza teritoriálního plánu v letech 1993 – 1997 ukazuje, že v některých částech západního pohraničí byl zaznamenán pozitivní rozvoj, dále však také ukazuje nevýhodné struktury v severních Čechách a na Moravě. Obě dvě znázornění z let 1998 – 1999 dokládají, že zde neexistuje generalizovaná interpretace, nýbrž velké množství diferencovaných interpretací.

Obr. 1 – Hospodářsky slabé a strukturálně postižené oblasti Česka od roku 1993. 1 – hospodářsky problémové oblasti (1993-97), od 1998 hospodářsky slabé regiony; 2 – potenciálně strukturálně postižené oblasti (1993), od 1998 strukturálně postižené regiony.

K pozitivnímu vývoji stimulují také zahraniční investoři, což se projevuje především v západním pohraničí. Jak ukázaly naše studie v západních Čechách (Maier, Dittmeier, Sehič 1998), je přáním zahraničních podnikatelů lokalizovat své pobočky v západních Čechách tak, aby byly v hodinové až tříhodinové časové dosažitelnosti od svých mateřských podniků v zahraničí.

K perspektívám: zhodnocení pohraničních oblastí v rámci rozšiřování Evropské unie směrem na východ. Změnou politické situace v Evropě a díky rozhodnutí EU o rozšiřování na východ dojde také v pohraničí České republiky ke změnám, což dokazují zkušenosti na německo-francouzských hranicích. V těchto regionech by mělo se vší pravděpodobností do-

jít k hospodářskému a také demografickému zhodnocení, především západního pohraničí (vedle zhodnocení Prahy, Plzně a Brna).

K tomu je ovšem nutné, aby koncept evropského uspořádání EUREK více než dosud respektoval pohraniční oblasti. Pohraniční oblasti jsou diskutovány z pohledu městských struktur a zájmů. Venkovské prostory, které v České republice charakterizují velkou část pohraničních oblastí, jsou zmiňovány jen na okraj.

Nehledě na to by měly být v pohraničních oblastech využity šance otevřených hranic (a nejen v západních oblastech). Již od začátku na základě transformačních procesů bylo přece vytvořeno široké spektrum sociálních, hospodářských a především komunálně-politických opatření. Na základě vstupu České republiky do EU do roku 2006 by měla tato opatření ještě zesílit. S ohledem na mezinárodní regionální soutěž by se měly pohraniční oblasti společně představit veřejnosti a místní překážky by měly být odbourávány místními výhodami na obou stranách hranice, neboť jen tak mají pohraniční oblasti šanci ubránit se národním centřům rozvoje centrálních silně osídlených oblastí.

Literatura:

Maier, J., Dittmeier, V., Sehič, D. (1998): EU-Osterweiterung und mögliche Auswirkungungen auf Oberfranken. In: H. 181 der Arbeitsmaterialien zur Raumordnung und Raumplanung. Bayreuth, s.11-12.

Jörg Maier (Bayreuth)

Štúdium pohraničných rurálnych a suburbánnych oblastí západného Slovenska.

Štúdium pohraničných oblastí sa stáva nielen pre veľké štátne útvary dôležitým inovačným impulzom, ale to dvojnásobne platí pre malé štátne útvary a pre Slovensko zvlášť, nakoľko po r. 1993 pribudlo nové pohraničné územie na západe – s Českou republikou. Pri výskumoch tohto priestoru neostala geografia bokom, hlavne nie humánna geografia. Objavili sa nové možnosti v skúmaní jak teoreticko-metodologických aspektov štúdia pohraničných regiónov, tak aj ich aplikácie na konkrétnom území. V rámci týchto štúdií sa záujem sústredil predovšetkým na hraničné územie s ČR a Rakúskom. V príspevku chceme načrtnúť niektoré metodologické postupy štúdia rurálnych a suburbánnych pohraničných regiónov, ako aj niektoré výsledky sociálno-geografického prieskumu vo vzťahu k pohraničiu s ČR, Rakúskom, Maďarskom.

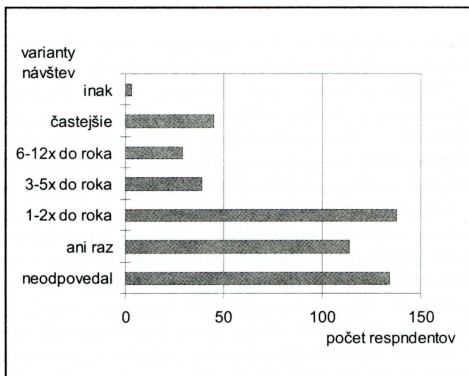
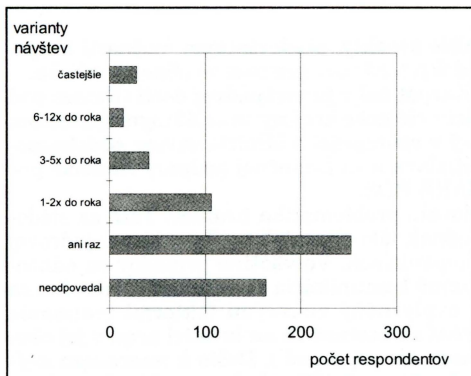
Teoreticko-metodologické aspekty. Pri štúdiu pohraničných území bolo nevyhnutné definovať samotnú hranicu. Hranica je v podstate určitý nástroj priestorovej organizácie, pričom hranica môže byť politická, kultúrna, funkčná (Drgoňa 1999). Z hľadiska nášho štúdia ide predovšetkým o štátnu hranicu ako typ politickej hranice. Územie, ktoré je v tesnej blízkosti hraničnej línie môžeme považovať za pohraničné územie, ak je kompaktné, tak aj za pohraničný región.

V rámci nášho výskumu sme sa zamerali na tú časť pohraničného regiónu, v ktorom prevažovali rurálne sídelné regióny a v prípade urbánnych regiónov sa jednalo o okrajové suburbánne územia. Výber týchto pohraničných regiónov bol zámerný, nakoľko tieto regióny sa odlišne správajú v porovnaní so stredne až silne urbanizovaným pohraničným priestorom. Dalším kritériom výberu bola vo väčšine prípadov zvláštna forma hospodárenia v území, v území sa nachádzalo CHKO, prípadne patrilo do ochranného pásma vodných zdrojov. Ďalšie kritérium výberu územia bola nízka ekonomická aktivita, vysoký index odchádzky za pracou mimo vlastné bydlisko, ako aj pomerne prestárla štruktúra obyvateľstva. Spoločným prvkom bolo načrtnutie revitalizačných programov v spojitosti s trvalou udržateľnosťou či už to bolo na úrovni regiónov, alebo na úrovni obcí, alebo dokonca na úrovni mikropriestorov v obciach. Štúdie boli založené na analýze „tvrdých“ a „mäkkých“ údajov, pričom „mäkké“ údaje sa získavali formou dotazníka priamym kontaktom s obyvateľstvom v regiónoch.

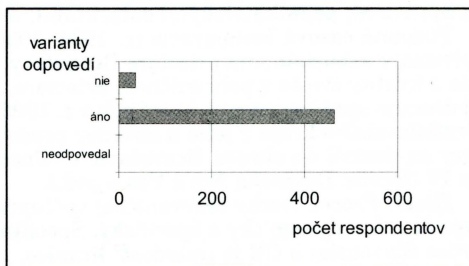
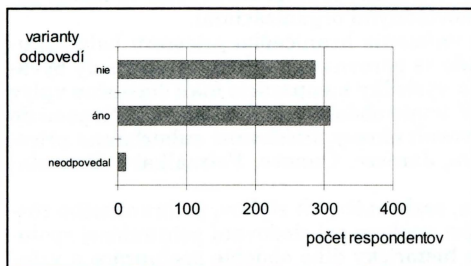
Ako porovnávacie regióny sa postupne od r. 1994 do r. 1998 riešili výskumy v oblasti v 17 vidieckych obciach Dolného Pomoravia (DP), v dvoch oblastiach Bielych Karpát – severovýchodná časť (SVBK) a juhozápadná časť (JZBK) a ďalej v oblasti suburbánneho priestoru mesta Bratislavy (hraničné mestské časti Bratislavy s Rakúskom a Maďarskom).

Pozornosť sa sústredila do problematiky komparácie vyčlenených regiónov z hľadiska historického vývinu, z hľadiska rôznych foriem geografickej polohy, hospodárstva, environmentálnej problematiky a stresová, rozporov v záujmoch rôznych rozhodovacích subjektov.

Jedná z hlavných otázok bola riešená aj otázka vplyvy hranice na miestne obyvateľstvo,

Obr. 1 – Frekvencia návštev obyvateľov severovýchodnej časti Bielych Karpát v Česku v roku 1994 (vlevo) a frekvencia návštev obyvateľov mikroregiónu Javorina v Česku v roku 1998 (vpravo).

Obr. 2 – Sledovanie českej televízie obyvateľmi severovýchodnej časti Bielych Karpát v roku 1994 (vlevo) a pozeranie českej televízie obyvateľmi mikroregiónu Javorina v roku 1998 (vpravo).

Jedná z hlavných otázok bola riešená aj otázka vplyvy hranice na miestne obyvateľstvo, chápanie hranice ako bariéry, príp. ako normálneho prvku. Významným predpokladom úspešnej cezhraničnej spolupráce je sledovanie príbuzenských, kultúrnych, rekreačných, športových, záujmových aktivít medzi pohraničným obyvateľstvom. Nie menej významných faktom pochopenia vnímanie hranice je aj pochopenie vlastného názvu susediacej krajiny (ako sa vníma pojem „Rakúsko“, „Maďarsko“, „Čechy“, „Morava“).

Ďalším metodickým aspektom bola historická komparácia (aj keď nie za dlhé časové obdobie r. 1994 a r. 1998) názorov na rovnaké otázky v sledovaných regiónoch. Práve táto komparácia dávala nové signály na smery ďalšieho výskumu v regiónoch.

Niektoré výsledky výskumu v pohraničných rurálnych a suburbánnych oblasti západného Slovenska. Výskumy v sledovaných pohraničných regiónoch potvrdili určité zaostávanie v ekonomickej oblasti. Naopak sa zintenzívnili cezhraničné vzťahy, hlavne čo sa týka kultúrnych a spoločenských akcií. Po páde „železnej opony“ sa postupne „oteplujú“ vzťahy medzi suburbanými časťami Bratislavy (Jarovec, Rusovce, Čunovo, Devín, Devínska Nová Ves) a Dolného Pomoravia s Rakúskom. Vytvárajú sa určité predpoklady pre riešenie environmentálnych programov, ktoré postupne prechádzajú aj do hospodárskych programov (spolupráca s regiónmi Weinviertel). Zintenzívňuje sa spolupráca Dolného Pomoravia s južnou Moravou.

Začiatkové výskumy (r. 1994) v oblasti severovýchodnej časti Bielych Karpát (Červený Kameň a okolie) mali špecifický náboj. Rok po rozdelení ČSFR boli názory na hranicu dosť skeptické: „Hranica je bariéra“, „...je to zbytočná vec“, „...nikto sa nás nepýtal, či sa chceme rozdeliť“, a pod. Panovala určitá obava na možnú ďalšiu komunikáciu so západným susedom. Obava mala predovšetkým ekonomický charakter. Vzájomná kultúrna, spoločenská, rodinná komunikácia bola síce mierne narušená, ale z hľadiska budúceho vývoja bol u obyvateľstva optimizmus, čo sa týka týchto vzťahov. Určitú pozitívnu úlohu v rozvoji susedských vzťahov začínali hrať mimovládne organizácie, ktoré boli na obidvoch stranách CHKO Biele a Biele Karpaty (STUŽ). Ďalšia spolupráca sa začala rozvíjať na úrovni samospráv, aj keď mala skôr

lokálny charakter. Pre spoluprácu sa hľadali ďalšie aspekty, predovšetkým možnosti hospodárenia v chránenom území, hľadanie hlavne ľudských zdrojov pre možnú obnovu vidieka.

Ďalší výskum v pohraničnej oblasti Bielych Karpát bol v juhozápadnej časti (Bzince pod Javorinou a okolie) a bol zameraný na revitalizáciu vidieckej krajiny so zvláštnym systémom osídlenia – kopaničiárstvo. Prieskum bol riešený v spolupráci s Ministerstvom pôdohospodárstva SR, projektovou firmou AP-projekt Bratislava a za finančnej podpory Nadácie pre podporu občianskych aktivít z prostriedkov PHARE ROS.

Opäť sa v niektorých častiach výskumu sledovala problematika hranice. Táto sa sledovala z pohľadu rozdielnej sídelnej štruktúry. Jednak išlo obyvateľstvo bývajúc v jadrevej časti pohraničných obcí a jednak bývajúc na kopaničiach. Vo väčšine prípadov sa odlišovali názory na hranicu, život na hranici sa vzájomná komunikácia so susedmi. Čiastočne sa zmiernil negatívny postoj k hranici, ktorý bol ovplyvnený viacerými faktormi (vnímanie hranice ako niečo, čo sa nedá hneď meniť, možnosť zamestnať sa na hranici príp. v jej okolí, určitá vízia zvýhodnenia pobytu v pohraničnom území, a pod.). Došlo k miernemu zvýšeniu záujmu obyvateľov Slovenska o dianie za hranicou (väčšia sledovanosť českej televízie, rozhlasu, nákup tovaru). Obce, ktoré mali priame spojenie s hraničným prechodom boli v určitej ekonomickej výhode. Objavili sa však aj negatívne pohľady na hranicu, predovšetkým na kopaničiach. Išlo hlavne o obavu z pohybu tzv. „tranzitných turistov“ z východoeurópskych a ázijských krajín. Čo sa týka vzájomnej spolupráce zvýšila sa medzi samosprávami, podnikateľskými subjektami, mimovládnyimi organizáciami.

Podobná časová komparácia (r. 1994, 1998) vnímania hraničného priestoru bola uskutočnená v suburbánnom priestore Bratislavy, kde sa porovnávali výhody a nevýhody bývania a kvality života v pohraničnom priestore. Na výsledky komparácie mali čiastočne vplyv aj územno-správne zmeny, ktoré boli v r. 1996. V tomto období bola Bratislava začlenená do Bratislavského kraja a jeho 5 obvodov predstavovali okresy. Sledované suburbánne priestory sa dostali do okresu Bratislava V (Rusovce, Jarovce, Čunovo, Petržalka) a Bratislava IV (Devín, Devínska Nová Ves a pod.).

Záver. Proces tvorby cezhraničnej spolupráce, cezhraničných stykov, prihraničného rozvoja je veľmi dynamický a špecifický. Špecifickým znakom pri sledovaní pohraničnej spolupráce Slovenska a ČR je „mladosť“ hranice, ale historicky dlhé obdobie spolupráce a vzťahov. Pri sledovaní týchto procesov medzi Slovensko a Rakúskom je akoby situácie opačná – hranica je stará, ale vzťahy sú „mladé“. U vzájomných vzťahov Slovenska a Maďarska možno konštatovať dlhé historické prepojenie vďaka jazykovej bezbarierovosti.

Dynamické zmeny v pohraničnom priestore sú niekde silnejšie niekde pomalšie. Často miestne obyvateľstvo nebolo zvyknuté na takéto prudké zmeny. Preto pri projekcii týchto zmien je nevyhnutné prihliadať aj na pripomienky a návrhy tohoto obyvateľstva a tie môžu vzniknúť na základe permanentne sa opakujúceho monitoringu.

Literatúra:

- DRGOŇA, V. (1999): Pohraničné územia SR: regionálna komparácia. Geografie XI, časť A. Sborník prací Pedagogickej fakulty MU, Brno, s. 36-42.
- KOLLÁR, D., SPIŠIAK, P. (1994): Humánno-geografické aspekty obnovy vidieckých sídiel a krajiny v Bielych Karpatoch. In: Zborník „Trvalo udržateľný rozvoj a krajinoekologické plánovanie v európskych horských regiónoch“. Technická univerzita Zvolen, s. 91-97.
- SLÁVIK, V., HALÁS, M. (1999): Cezhraničná spolupráca SR a ČR a plánovacie dokumenty a projekty. Geografie XI, časť A. Sborník prací Pedagogickej fakulty MU, Brno, s. 209-217.
- MARTÁK, Z. (1999): Význam cezhraničnej spoločensko-kultúrnej spolupráce pre rozvoj rurálneho a suburbánneho priestoru na príklade okolia Bratislavy. Geografie XI, časť A. Sborník prací Pedagogickej fakulty MU, Brno, s. 148-150.
- SPIŠIAK, P. (1994): Niektoré problémy pohraničných obcí (Rusovce, Jarovce, Čunovo – časti Bratislavy a obcí v Bielych Karpatoch). Geogr. informácie č. 3, katedra geografie Pedag. fakulty UKF, Nitra, s. 30-35.
- SPIŠIAK, P. (1997): Reštrukturalizácia rurálnych a suburbánnych regiónov (vybrané regióny Slovenska). In: Zborník „Aktuálne problémy regionálneho rozvoja“. IROMAR, Banská Bystrica, s. 109-114.
- SPIŠIAK, P. (1998): Sociálno-geografický výskum v mikroregióne Javorina (obce Bzince pod Javorinou, Lubina, Moravské Lieskové, Dolné Srnie). MP SR, AP-projekt Bratislava.
- SPIŠIAK, P., KOLLÁR, D. (1995): Vzťah obyvateľstva ku vlastnému územiu. STUŽ, Biel Karpaty, Trenčín.

SPIŠIAK, P., DANIHELOVÁ, D. (1998): Niektoré otázky kvality života v suburbánnom priestore Bratislavy. AFRNUC, Geographica, 41, UK Bratislava, s. 155-163.

SPIŠIAK, P., ŠČASNÁ, S. (1998): Obnova rurálneho priestoru Dolného Pomoravia. Geogr. informácie č. 5, katedra geografie Pedag. fakulty UKF, Nitra, s. 85-91.

Peter Spišiak

Vybrané aspekty hodnotenia vplyvu štátnej hranice na prihraničné územie (na príklade slovenskej časti slovensko-českého pohraničia). Štátna hranica je dôležitý deliaci prvok, ktorý výraznou mierou ovplyvňuje každodenný život obyvateľstva v priľahlých prihraničných územiach. Sledovanie fenoménu hraníc, prihraničných regiónov a ich vzájomných interakcií a cezhraničných integračných procesov na regionálnej úrovni je jedným z primárnych predpokladov smerujúcich k formovaniu širších európskych integračných vzťahov, a preto momentálne patrí k najaktuálnejším témam súčasnej geografie.

Hlavným cieľom tohto príspevku je zachytiť pozíciu územia slovensko-českého pohraničia (zo slovenského pohľadu), ktorá je v tomto smere v porovnaní s inými prihraničnými regiónmi značne neštandardná, jej časové (porovnanie so situáciou pred rozdelením ČSFR) a priestorové aspekty.

Základné pojmy. V odbornej literatúre sa v súvislosti s výskumom vzájomných interakcií území z dvoch protifaľných strán štátnej hranice stretávame hneď s niekoľkými používanými termínmi – cezhraničné (príp. transhraničné) väzby, cezhraničná spolupráca, cezhraničné aktivity a cezhraničné kontakty. Ich presné zadefinovanie je potrebné hlavne z toho dôvodu, že obsah, ktorý jednotlivé pojmy v sebe zahrňujú, sa v mnohých sférach prekrýva, pričom každý z nich má zároveň svoje špecifiká.

Cezhraničná spolupráca je súhrn všetkých okruhov opatrení smerujúcich k upevneniu a rozvíjaniu susedských vzťahov území z oboch strán štátnej hranice a k riešeniu problémov, ktoré v týchto oblastiach vznikajú. Môže byť neoficiálna, ale aj oficiálne podložená (zmluvy, dohody), pričom sa odohráva pri aktívnej participácii oboch zúčastnených strán, ktoré do nej vstupujú spravidla ako rovnocenní partneri. Príkladom cezhraničnej spolupráce môže byť koordinácia opatrení v oblasti ochrany a tvorby životného prostredia v prihraničných regiónoch.

Cezhraničné väzby zahŕňajú súhrn všetkých procesov, ktoré sú vyústením závislosti územia z jednej strany štátnej hranice od potenciálu územia druhej strany. Táto závislosť môže mať rôznu polarizáciu – od úplne jednostrannej až po rovnocennú obojstrannú. Napríklad pri dochádzke za prácou (zaraďujeme ju medzi cezhraničné väzby) zo SR do ČR, ktorá sa po rozdelení ČSFR zvýšila z hodnoty približne 30 tisíc dochádzajúcich v roku 1991 až na 70 tisíc v roku 1997, je zo slovenskej strany závislosť od pracovných príležitostí v ČR a zároveň z českej strany závislosť od pracovných síl zo SR. Aj keď to nie je možné exaktne vyjadriť, je v tomto prípade závislosť slovenskej strany od strany českej neporovnateľne vyššia.

Cezhraničné aktivity sú všetky formy činnosti, pri ktorých prichádza k priamemu prekročeniu štátnej hranice. Príkladom cezhraničných aktivít môže byť už spomínaná dochádzka za prácou, ale aj nákupy, návštevy príbuzných a známych v druhom štáte, atď.

Cezhraničné kontakty na rozdiel od cezhraničných aktivít zahŕňajú aj činnosti, kedy prichádza len k nepriamemu prekročeniu štátnej hranice – napr. sledovanie elektronických médií vysielajúcich z územia iného štátu (hranicu prekračuje len televízny, rozhlasový, príp. internetový signál) alebo telefónne hovory (hranicu prekračuje telefónny signál).

Pre úplnosť ešte treba definovať termín prihraničný (pohraničný) región. Je to dôležité hlavne z toho dôvodu, že pojem cezhraničná spolupráca sa v odbornej literatúre nepoužíva pri všetkých úrovniach spolupráce prekračujúcej štátnu hranicu. O cezhraničnej spolupráci spravidla nehovoríme ak sa odohráva na celorepublikovej úrovni, ale len v tom prípade, ak prebieha v prostredí prihraničných regiónov. V podstate však nie je možné úplne presne určiť a v praxi oddeliť prihraničný región od regiónu vnútroštátneho, lebo medzi nimi neexistuje žiadna ostrá hranica. Za prihraničné regióny preto možno považovať tie, pre ktoré je badateľná spätosť (prepojenie) s územím z druhej strany hranice (napr. ak by sme za rozhodujúce kritérium považovali možnosť dennej dochádzky za prácou, bolo by to územie do vzdialenosti 50 – 60 km od hranice). V praxi sa však viac využíva (hlavne vzhľadom k možnosti používania štatistických materiálov) zadefinovanie pomocou územnosprávnych jednotiek. Ako konkrétny príklad môžem uviesť skutočnosť, že možnosť čerpania finančných prostriedkov z Fondu malých projektov v rámci programu PHARE CBC (cezhraničná spolupráca) majú projekty z okresov vzdialených do 50 km od hranice EÚ.

Špecifická slovensko-českej štátnej hranice a príľahlých prihraničných regiónov. Neštandardnosť slovensko-českej štátnej hranice a príľahlých prihraničných regiónov je dôsledkom niekoľkých špecifických prvkov, ktoré môžu byť stimulujúcim (3), ale aj brzdiacim (4) prvkom rozvoja cezhraničnej spolupráce a formovania a koordinácie cezhraničných väzieb.

Aj napriek 60ročnej existencii môžeme stále považovať slovensko-českú štátnu hranicu za novovzniknutú. Ešte stále tu prebiehajú zmeny v režime colného vybavovania a v premiestňovaní, úpravách a výstavbe nových colných budov a objektov. Ustáľovanie tohto procesu je len pozvoľne a v súčasnosti ešte stále nie je ukončené.

V roku 1996 prišlo k úprave štátnej hranice na základe spracovania tejto problematiky spoločnou slovensko-českou rozhraničovacou komisiou. Tá v rámci svojej pôsobnosti navrhla 18 zmien jej priebehu, ktorých účelom bolo zabezpečiť, pokiaľ je to možné, jej prirodzený priebeh (strednicou vodných tokov, stredom komunikácií, rozvodnicou a pod.). Celkovo došlo k výmene plôch o rozlohe približne 452 ha. Slovensko-česká štátna hranica je momentálne dlhá 251,8 km (skrátene o 33,2 km), z čoho 70,7 km tvoria hraničné vodné toky a strž (tzv. mokrá štátna hranica) a 21,3 km spoločné hraničné cesty.

V slovensko-českom prostredí absentuje jazyková bariéra, keď obyvateľstvo slovenskej strany rozumie bez problémov českému jazyku a naopak. Tento fakt pramení z dlhoročnej spoločnej existencie v spoločnom štátnom útvere (hlavne v prepojenosti vtedajších elektronických médií) a je len veľmi ťažko odhadnúť v akom rozsahu zostane zachovaný pre nasledujúce generácie.

Prevažná časť slovensko-českej štátnej hranice prechádza pohoriami Vonkajších Západných Karpát – zo severu na juh sú to postupne Jablunkovské medzihorie, Moravsko-sliezske Beskydy, Turzovská vrchovina, Javorníky a Biele Karpaty (najdlhší úsek). V najjužnejšej časti tvorí hranicu rieka Morava (tento fakt však nemožno považovať výhradne za špecifikum tejto hranice, pretože prírodné bariéry bývajú spravidla jedným z hlavných a najčastejšie používaných vodiacich prvkov pri vymedzovaní štátnej hranice).

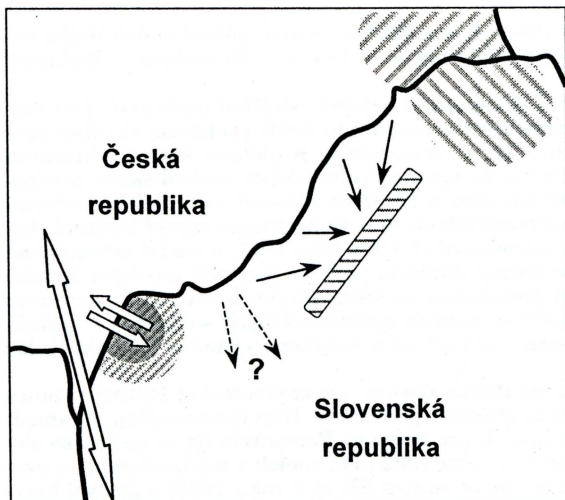
Veľkú časť slovensko-českého pohraničia zaberajú chránené krajinné oblasti. Na severe sa rozprestiera CHKO Kysuce (na českej strane na ňu nadväzuje CHKO Beskydy), v strednom úseku hranice to je CHKO Biele Karpaty (CHKO Bílé Karpaty) a v najjužnejšej časti sem zasahuje čiastočne CHKO Záhorie (bez nadväznosti na českej strane).

Jednou z charakteristických črt slovenskej časti slovensko-českého pohraničia je výskyt rozptýleného osídlenia. Z piatich hlavných oblastí rozptýleného osídlenia Slovenska zasahujú do tohto priestoru dve. Z oblastí rozptýleného osídlenia Javorníkov a Slovenských Beskýd zapadajú do sledovaného územia tri zo štyroch podoblastí – kysucká, žilinská a považsko-bystrická a z oblastí rozptýleného osídlenia v Bielych Karpatoch obe podoblasti – myjavská a trenčianska. Obe spomínané oblasti sú niečím špecifické – prvá má najväčší celkový počet obyvateľov v obciach (aj spolu so svojou štvrtou podoblasťou – oravskou) a druhá najväčší podiel obyvateľov na kopaniciach (Spišiak 1998).

Charakteristika slovenskej časti slovensko-českého pohraničia z hľadiska jeho prihraničnej pozície. Podľa územného a správneho usporiadania SR platného do roku 1996 priamo susedili s ČR okresy Čadca, Považská Bystrica, Trenčín a Senica. Za prihraničný okres môžeme považovať aj Žilinu, ktorá síce nemá priamy dotykový bod, ale najbližší bod tohto okresu má od štátnej hranice vzdialenosť necelý 1 km a v doteraz spracovaných geografických analýzach bol zaradovaný medzi prihraničné okresy. Takto vyhraničené územie sa podľa územného a správneho usporiadania platného od roku 1996 zhoduje s územím terajších okresov Čadca, Kysucké Nové Mesto, Žilina, Bytča, Považská Bystrica, Púchov, Ilava, Trenčín, Nové Mesto nad Váhom, Myjava, Skalica a Senica (rozdiel je len v šiestich chýbajúcich obciach, ktoré patrili bývalému okresu Senica a teraz sú súčasťou okresu Malacky). Takto vyhraničený prihraničný región mal v roku 1991 spolu 793 266 obyvateľov, čo predstavovalo 15,2 % obyvateľov Slovenska a zaberá 12,7 % jeho rozlohy (6 219 km²).

Slovenskú časť slovensko-českého pohraničia môžeme podľa úseku štátnej hranice rozdeliť na tri hlavné regióny: zo severu na juh to sú postupne región Kysúc, región Stredného Považia a príľahlých prihraničných pohorí a región Záhoria. Každá z týchto oblastí zaisťuje vzhľadom k českej strane a vytváraníu možností spolupráce s ňou rozdielnú pozíciu a má svoje charakteristické črty.

1. Región Kysúc tvoria okresy Čadca a Kysucké Nové Mesto. V súčasnosti dopláca toto územie na nesprávnu politiku zamestnanosti z obdobia socializmu, keď slúžil ako rezervár pracovných síl pre krytie potrieb banského a hutníckeho priemyslu severnej Moravy. Z tohoto dôvodu tu bolo lokalizovaných v minulosti minimum priemyselných aktivít. Štátna hranica oddeľuje v tomto prípade dva funkčne úplne rozdielne regióny. Práve rozdielnosť regiónov na oboch stranách hranice mnohokrát podnecuje vytváranie cezhraničných aktivít

Obr. 1 – Schematický model slovensko-českého pohraničia (slovenský pohľad). Postupne zo severu na juh: 1. Dva funkčne úplne rozdielne prihraničné regióny podnecujúce vznik jednostranných väzieb (dochádzka za prácou). 2. Prihraničný región menej orientovaný na českú stranu s väzbami na líniové centrum stredného Považia, v južnej časti s nevyhovujúcou komunikačnou dostupnosťou centrálnych miest. 3. Prihraničný región s pomerne vyvinutými cezhraničnými väzbami (s narastajúcou vzdialenosťou od štátnej hranice sa ich intenzita znižuje), v južnej časti prevaha tranzitnej funkcie.

a takisto neštandardných colných priechodov (určených len pre cyklistov, turistov a pod.). Bolo by dobré prípadné aktivity a investície uberať týmto smerom, čím by sa vytvorila aj určitá komplementarita s českou stranou a Kysuce by mohli vytvoriť rekreačné zázemie pre obyvateľstvo severnej Moravy, ktorá má značne narušené životné prostredie.

2. Región Stredného Považia (to už nie je v priamom kontakte s hranicou) a priľahlých prihraničných pohorí, zahrňujúci okresy Žilina, Bytča, Považská Bystrica, Púchov, Ilava, Trenčín a Nové Mesto nad Váhom, vyplňa stredný úsek slovenskej časti slovensko-českého pohraničia. Podrobnejšia analýza dochádzky za prácou a dopravnej situácie (smery a intenzita autobusových a vlakových spojov) ukazuje menšiu orientáciu na českú stranu v porovnaní s ostatnými úsekmi hranice. Kontakty prihraničných obcí sú najčastejšie zamerané na kultúrne a historické vzťahy prevažne len s vidieckymi sídlami z opačnej strany hranice. Rok 1993 spôsobil, že z bývalého podhorského regiónu vtedajšieho Česko-Slovenska sa stal pohraničný región a bariéra hranice zoslabila hospodárske a sociálne kontakty s ČR. V prihraničných obciach je pomerne vysoká odchádzka za prácou mimo obec. Evidentné sú hlavne dochádzkové väzby na priemyselné centrá Stredného Považia, na ktoré však mala negatívny vplyv konverzia strojárskoho (hlavne zbrojárskoho) priemyslu. Naďalej však zostávajú hlavným zdrojom pracovných príležitostí, preto sa v súčasnosti v prihraničných obciach začali aktivizovať drobné podnikateľské prevádzky na báze zručností ľudí, ktorí doteraz odchádzali za prácou (Spišiak 1997).

Južne od okresu Nové Mesto nad Váhom je lokalizovaný okres Myjava, ktorý podľa svojho charakteru nemožno zaradiť ani k regiónu Stredného Považia, ani k regiónu Záhoria. Jeho orientácia na českú stranu nie je výrazná, okrajové prihraničné oblasti sa však vyznačujú aj nevyhovujúcou dopravnou dostupnosťou do mestských centier.

3. Región Záhoria, ktorý je tvorený okresmi Skalica a Senica, má v porovnaní s ostatnými úsekmi prihraničných území najvýznamnejšie postavenie z hľadiska makropoložhy. Prechádzajú tu hlavné dopravné ťahy (železničný aj cestný) spájajúce hlavné mestá Bratislavu a Prahu (prípadne i Brno), ktoré majú v rámci oboch republík úplne špecifické (dominant-

a rozvoj cezhraničných väzieb. V tomto prípade sú však silne jednostranné (masová odchádzka za prácou, ktorá sa v porovnaní so situáciou pred rozdelením ČSFR ešte nepatrne zvýšila – kým v roku 1991 pracovalo v okresoch Frýdek-Místek, Ostrava a Karviná približne 10,6 tisíc občanov SR, v roku 1997 ich bolo takmer 12 tisíc). Prípadný útlm ťažby uhlia a výroby železa, alebo prípadné zmeny a obmedzenia v zamestnávaní občanov SR v ČR by mohli mať pre Kysuce priam katastrofické dôsledky a riešenie situácie zamestnanosti by presiahlo rámec síl a možností regiónu.

Ako najperspektívnejšia sa tu v súčasnosti javí možnosť rozvoja cestovného ruchu a turizmu. Dobré prírodné predpoklady však nie sú podporené dostatočnou infraštruktúrou. Môžeme ju zhrnúť do niekoľkých hlavných okruhov: zastaralá materiálo-technická základňa cestovného ruchu; nevyhovujúca dopravná infraštruktúra (malá hustota a nízka kvalita dopravnej siete, vrátane komunikácií prekračujúcich slovensko-českú hranicu); absencia vysokokapacitných colných priechodov

né) postavenie. Toto prepojenie je na vyššom hierarchickom stupni súčasťou dôležitého európskeho severozápadno-juhovýchodného tahu Berlín – Praha – Bratislava – Budapešť – Atény.

Severná časť Záhoria sa zároveň javí ako oblasť s najvyvinutejšími cezhraničnými väzbami s ČR (nie sú zamerané úplne jednostranne a zasahujú širšie spektrum okruhov spolupráce). Špecifikom sidelnej štruktúry tu je štvormestie rozdelené štátnou hranicou – Skalica, Holíč, resp. Hodonín, Strážnice, čo vytvára veľmi dobré východiskové predpoklady pre vznik medzisidelných väzieb (Skalica a Holíč sú zároveň jedinými hraničnými mestami s ČR). Okres Skalica má zo slovenských okresov tiež výrazne najvyšší podiel obyvateľstva českej, moravskej a sliezskej národnosti (4,1 % v roku 1991) a medzi mestami má tento primát Holíč (7,0 %) hneď nasledovaný Skalicou (4,8 %). Napriek mnohým legislatívnym obmedzeniam tu pretrvávajú aj spolupráca vo sfére výroby a služieb s partnermi z Moravy. Kooperácia výrobných subjektov, nových podnikateľských subjektov a služobných zariadení je aj po rozdelení pomerne intenzívna a vzájomne výhodná (Slavík, Halás 1998).

V regióne Záhoria je na rozdiel od ostatných úsekov slovensko-českej štátnej hranice cezhraničná spolupráca v určitej forme aj oficiálne podložená. Najvýznamnejšou organizáciou potvrdzujúcou túto skutočnosť je Spolok pre podporu Pomoravia (je to spolok so slovenskou aj českou účasťou), ktorý vznikol v roku 1992 (ako spolok s medzinárodným prvkom mohol byť zaregistrovaný na Ministerstve vnútra SR až v roku 1993) a za svoj hlavný dlhodobý cieľ si vytýčil splavenie rieky Moravy a vybudovanie kanála Dunaj – Morava – Odra – Labe. V súčasnosti prebiehajú práce na oživení malej vodnej turistiky po tzv. Baťovom kanáli a pre vyhliadkové plavby bol splavnený úsek Veselí nad Moravou – Uherský Ostroh. V najbližšej budúcnosti sa plánuje predĺženie smerom k hranici so SR a na vodnú cestu tak bude napojená aj Skalica (Slavík a kol. 1998). Okrem splavenia rieky Moravy a jej následného energetického využitia sa spolok snaží aj o splnenie niektorých ďalších čiastkových cieľov – postupný rozvoj cestovného ruchu a turizmu v regióne Pomoravia, vytváranie nových pracovných príležitostí, udržiavanie dobrých susedských vzťahov na rieke so zvláštnym dôrazom na ekológiu, tvorba propagačných materiálov a pod. Z ďalších fungujúcich spolkov treba na tomto mieste ešte spomenúť združenie INFOREG – Záhorie, do ktorého okrem slovenskej a českej strany vstupuje i región Dolného Rakúska (Slavík, Halás 1998).

Vyústením doterajšej spolupráce je však hlavne vytvorenie Euroregiónu Pomoravie (EU-PO), ktorý vznikol na základe dohody uzatvorenej 23. 6. 1999 v Skalici. Slovenskú stranu tu zastupuje Regionálne združenie Záhorie (RZZ) a jej partnermi sú Sdružení obcí a měst Jižní Moravy (Česko) spolu s rakúskym Wienviertlom.

Na základe doterajších poznatkov o slovenskej časti slovensko-českého prihraničného regiónu bol zhotovený schématický model slovenského pohľadu na slovensko-české pohraničie (obr. 1), ktorý by v ďalšom priebehu výskumu a po vykonaní ďalších analýz mal byť postupne upravovaný.

Záver. Územie slovenskej časti slovensko-českého pohraničia vykazuje vysokú variabilitu v úrovni hospodárskeho rozvoja. Nachádzajú sa tu ekonomicky rozvinutejšie regióny (v kontexte pomerov SR), ale aj typicky marginálne oblasti, ktorých pozícia sa rozdelením ČSFR ešte výraznejšie zoslabila. Podporu pre potlačenie týchto rozdielov by pri aktívnej regionálnej politike malo byť rozvíjanie nových foriem cezhraničnej spolupráce, ktoré utlmujú pôsobenie štátnej hranice a jej bariérového efektu.

Literatúra:

- HALÁS, M. (1999): Vybrané geografické aspekty cezhraničných väzieb a cezhraničnej spolupráce medzi SR a ČR. Katedra humánnej geografie a demogeografie PrF UK Bratislava, 52 s.
- JERÁBEK, M. (1996): Individuální kontakty obyvatel na česko-německé hranici. Sociologický ústav AV ČR.
- MARSDEN, T. (1994): Opening the boundaries for the rural experience: progressing critical tensions. *Progress in human geography*, 18, č. 4, s. 523-531.
- NADIN, V., SHAW, D. (1998): Transnational spatial planning in Europe: the role of INTERREG IIc in the UK. *Regional studies*, 32, č. 3, s. 281-299.
- ŘEHÁK, S. (1997): Aktuální změny prostorových interakcí na moravsko-slovenském pomezí. Širší závěrečná správa o řešení grantového projektu GA ČR.

- SPIŠIAK, P. (1997): Reštrukturalizácia rurálnych a suburbárnych regiónov (vybrané regióny Slovenska). In: Aktuálne problémy regionálneho rozvoja. Zborník z medzinárodnej konferencie. EF UMB, Banská Bystrica, s. 109-114.
- SPIŠIAK, P. (1998): Vývoj obyvateľstva v kopaničiarskom osídlení Slovenaka. In: Geografické informácie 5. Zborník štúdií UKF FPV katedry geografie a UNESCO katedry IRIE Nitra, s. 18-25.
- SPIŠIAK, P., ŠČASNÁ, S. (1998): Obnova rurálneho priestoru Dolného Pomoravia. In: Geografické informácie 5. Zborník štúdií UKF FPV katedry geografie a UNESCO katedry IRIE Nitra, s. 85-91.
- SLAVÍK, V. a kol. (1998): Turistický potenciál regiónu Skalica. Projekt Ecos/Ouverture – Inward II. Skalica, Mestský úrad.
- SLAVÍK, V., HALÁS, M. (1998): Cezhraničné väzby a cezhraničná spolupráca SR a ČR na príklade okresu Skalica. In: Geografické informácie 5. Zborník štúdií UKF FPV katedry geografie a UNESCO katedry IRIE Nitra, s. 65-75.

Marián Halás

Transformační procesy v hospodářství středoevropských zemí ve 20. století.

Kolokvium Společnosti pro hospodářské dějiny AV ČR a Ekonomické fakulty TU Ostrava. Ostrava 17.–19. 2. 1999. V „ocelovém srdci Česka“ se v rámci oslav 150 let vzniku Vysoké školy báňské konalo ve dnech 17. až 19. února vědecké kolokvium, jehož pořadatelem byla Ekonomická fakulta VŠB – Technické univerzity v Ostravě společně se Společností pro hospodářské dějiny AV ČR. Účastníky kolokvia byli především hospodářští historici z řady pracovišť v Česku (obchodně podnikatelské fakulty Slezské univerzity v Karviné, FF UP v Olomouci, z Přírodovědecko-filozofické fakulty SU v Opavě ad.). Nejpočetněji byla zastoupena Praha, především pracovníky Ústavu hospodářských a sociálních dějin FF UK a Historického ústavu AV ČR.

Jednání, v příjemném prostředí hotelu Harmonia v Mariánských horách zahájil prof. M. Nejezchleba, rektor VŠB TU. Přivítal účastníky a připomněl, že škola v letošním roce oslavuje 150 let od svého založení (původně v Příbrami). Pracovní část zahájili hlavní organizátoři setkání doc. J. Geršlová a dr. M. Sekanina (oba z EF VŠB). Jednání bylo tematicky rozdělené do tří sekcí – obsahových bloků. Jednání v první sekci bylo orientováno na „Transformaci hospodářství po rozpadu Rakousko-Uherska a mezi válkami“. Dr. V. Laciňá z HÚ AV ČR přednesl příspěvek o situaci v habsburské monarchii a dopadu její desintegrace na hospodářské prostředí Střední Evropy. Ing. Starzyćna a doc. Steiner oba z Obchodně podnikatelské fakulty Slezské univerzity v Karviné hovořili na téma „Transformační procesy ve vývoji obchodního podnikání v Československu (1918–1945–1989“, které bylo předmětem výzkumného grantu na jejich pracovišti a zahrnovalo jak kvantitativní tak kvalitativní změny ve vývoji obchodní sítě za sledované období. Příspěvek vyvolal značnou diskusi a pro geografy byl zajímavý především akcent na prostorové rozmístění obchodní sítě.

V odpoledních hodinách následovala prohlídka města Ostravy. S odborným výkladem Mgr. Šerky z městského archívu. Samo jádro města jasně dokumentuje jednotlivé vlny konjunktury a krizí, které se v této grunderské průmyslové oblasti střídaly jedna za druhou. Vyvrcholením pak byla návštěva hornického skanzenu v Petřvaldě se zajímavým výkladem o dějinách dolování na Ostravsku a využití uhlí jako hnacího motoru průmyslové revoluce. Jediněčnost areálu vyvolává diskuse o jeho dalším využití. Lokalita je kandidátem na zápis do Seznamu světového kulturního dědictví UNESCO. Kolokvium pokračovalo svoji podvečerní fází a dostalo se k tematice období po druhé světové válce. Nejprve přednesla svůj příspěvek dr. Burešová z FF UP v Olomouci (příspěvek se věnoval socializaci zemědělství po roce 1948 ve východní a střední Evropě); dr. Kubů z FF UK v Praze pak navázal příspěvkem k tradici a zkušenostem terciální sféry, především bankovníctví, jako významného faktoru transformace po 1. světové válce. Po něm doc. Jančík ze stejného pracoviště hovořil o problémech středoevropského prostoru a jeho integraci především ve 30. letech na příkladu Hospodářského ústředí. Závěr obstaral doc. Jirásek (děkan Přírodovědecko-filozofické fakulty z Opavy) svým příspěvkem na téma rok 1948 jako zásadní mezník v hospodářském vývoji a tehdejší vyhlídka našeho průmyslu.

Jednání prvního dne bylo zakončeno slavnostní večeří a neformálními diskusí, kdy byla konstatována důležitost takovýchto spíše užších setkání typu workshopu a jejich přínos pro další práci.

Druhý den kolokvia měl být věnován transformaci hospodářského prostředí po roce 1989, ale díky mírnému časovému skluzu nejprve došlo na příspěvek doc. Jakubce z Ústavu hospodářských dějin FF UK na téma transformace dopravních a tarifních vztahů v meziválečném období. V následné diskusi byla konstatována velká podobnost a shledány historické reminiscence s obdobím po roce 1990. Jako druhý vystoupil Mgr. Vondra z Českých Budějovic, který zpracovává téma průmysl v období 1948 – 1989 v jihočeské metropoli. Pak vystoupila PhDr. Mayová z hornické skanzenu na Kladně a mluvila o změnách, které spolu s útlumem těžby nastaly i v báňském archivnictví. Celé jednání uzavřel příspěvek Mgr. Chromého a Mgr. Burdy z Přírodovědecké fakulty UK o transformaci hospodářství a půdního fondu v Česku mezi lety 1848 až 1995. Cílem mělo být seznámení přítomných, především hospodářských historiků s metodologií a dosavadními výsledky i možnou využitelností grantu katedry sociální geografie a regionálního rozvoje PŘF UK, Land use/ Cover Change: Vývoj, souvislosti, perspektivy, který studuje změny využití půdy za posledních 150 let. (Příspěvek je publikován v internetové historickogeografické periodiku Klauudyán na internetové adrese:). Kolokvium uzavřeli opět doc. Geršlová a dr. Sekanina a předseda společnosti pro hospodářské dějiny dr. Hájek. Všichni účastníci se shodli na přínosnosti tohoto setkání a rádi by si ho, třeba na jiném místě Česka, zopakovali.

Jednání ukázalo šíří přístupů ke studiu transformačních procesů. Historici opět, jako již mnohokrát, poukázali na shodné prvky transformačních procesů (minimálně v průběhu 20. století), a to především těch negativních, spojených s šedou ekonomikou, „praním špinavých peněz“ a podobnými negativními jevy, jichž bychom se (kdyby byly dostatečně vnímány výsledky vědeckého bádání) mohli vyvarovat nebo alespoň být na ně lépe „připraveni“.

Tomáš Burda, Pavel Chromý

Konference „Nature, Society and History: Long Term Dynamics of Social Metabolism“. (Videň, 30. 9. – 2. 10. 1999). Environmentalizace řady vědních oborů je na nezadržitelném postupu. Výjimku netvoří ani geografie. Formálně tomuto trendu odpovídá nejen zaměření řady grantových projektů či výzkumný záměr Geografické sekce PŘF UK Praha nazvaný „Geografická struktura a vývoj interakcí přírodního prostředí a společnosti“, ale sám předmět současných geografických výzkumů: interakce člověka (společnosti) a prostředí a její vývoj v prostoru a čase. I když je nutné podotknout, že na uplatňování historického přístupu reaguje naše geografie ještě poněkud nespěšně. Proces postupující interdisciplinarizace vědy je však natolik neúprosný, že širší spolupráce odborníků z řad přírodních, společenských a humánních věd, nemine ani českou geografii. Styčnou disciplínou by mohla být nejen historická geografie, ale např. environmentální dějiny. O neúprosnosti interdisciplinarizace vědy a zjevné potřebě k holismu v geografii (nebo o lhostejnosti některých geografů?) a možném provázání geografických výzkumů s příbuznými disciplínami či vědami jsme se přesvědčili na konferenci, o níž je následující zpráva.

Vídeňská konference měla výrazně interdisciplinární a environmentálně historické téma i průběh. Konala se ve dnech 30. 9. až 2. 10. 1999 v budově „Kursalonu“ nacházející se v Městském parku. Jejím pořadatelem byl Institut für Interdisziplinäre Forschung, společný ústav universit v Grazu, Innsbrucku, Klagenfurtu a Vídni. V podstatě to bylo jeho oddělení sociální ekologie sídlící ve Vídni, vedené prof. Marinou Fischer-Kowalski.

Na třídní jednání se takřka z celého světa sjelo na 140 sociologů, ekologů, historiků environmentálních a hospodářských dějin aj. specialistů (přičemž zastoupení geografů bylo skrovné), aby podle slov pořadatelů hledali především cesty, jak učinit život na planetě Zemi udržitelný, jak změnit „naš systém výroby a vzorce spotřeby“, tj. „sociální metabolismus“ tak, aby se globální ekosystém nikoliv oslaboval, nýbrž posiloval. Současná environmentální situace je totiž výsledkem dlouhodobého historického vývoje antropogenních systémů. Moderní systémy průmyslového metabolismu, který zahrnuje materiálové a energetické toky, jsou také výsledkem historie. Pochopení průmyslového metabolismu proto vyžaduje porozumění dynamice historického vývoje. V terminologii konference vidíme módní užívání biologických termínů ve společenských vědách, dříve to byly často termíny z fyziky, mechaniky (take-off). Pojem „společenský metabolismus“ je pro nás synonymem pojmu „vývoje společenských vztahů“, termín „průmyslový metabolismus“ synonymem pojmu průmyslová revoluce, resp. industrializace apod. Referáty měly většinou jedno společné určité: byl to historický přístup uplatňovaný namnoze i nehistoriky a prostorový přístup uplatňovaný negeografy.

Program konference tvořilo celkem šest symposií, kterým předsedaly, resp. s úvodním slovem vystoupily přední osobnosti světové vědy (i když některé z předem ohlášených na-

konec nepřijely – z environmentálních historiků např. A. Crosby, W. Cronnon). Ilustrativní jsou názvy symposií, uvedeme tu též některé předsedající: 1. Populace a zdraví (R.F. Sieferle); 2. Města a sídla; 3. Tradice v potýkání se s přírodou (M. Fischer-Kowalski); 4. Rizika, krize a kontinuita (Ch. Pfister); 5. Využití a utváření půdy, 6. Energetický a materiální metabolismus (J. Martinez-Alier, C. Jaeger). Velmi dobře zorganizovaná a prezentovaná byla posterová sekce. K večeru vždy zasedaly společně „kulaté stoly“ všech účastníků symposií s cílem shrnout a vyhodnotit jejich výsledky a závěry.

Česká geografie byla zastoupena referátem v symposiu č. 5, tedy v tematice, v níž bezesporu již dosáhla i mezinárodního uznání. Toto symposium pod předsednictvím S. Batterburryho (London School of Economics) a E. Morana (USA, je členem vedení společného mezinárodního projektu IGBP a IHDP „Land Use / Land Cover Change“ v Barceloně) hledalo odpovědi na otázky jako např.: jaký je vztah mezi využitím půdy a společenským metabolismem, jak využívaly a měnily půdu minulá společenství, jaké jsou ekologické vlivy globalizace zvláště od doby objevů?, jaký je vztah mezi využitím půdy a globálními změnami? Téma referátu I. Bičíka a L. Jelečka: „Změny ve využití půdy v Česku v 19. a 20. století a jejich společenské hnací síly“, který vzešel z výzkumů dlouhodobých změn využití ploch realizovaných na katedře sociální geografie a regionálního rozvoje Přírodovědecké fakulty UK v Praze, tedy do programu symposia dobře zapadalo. V době, kdy píšeme tuto zprávu je možné konstatovat, že se stala impulsem naší spolupráce s rakouskými kolegy z pořadatelského ústavu.

Potěšující bylo slyšet při závěrečném plenárním jednání a hodnocení konference mezi nejvýznamnějšími prezentovanými referáty i referát český. V roce 2000 vyjde v upraveném znění v prestižním časopise Land Use Policy. Jednání konference zdůraznilo, že při výzkumu environmentálních změn je třeba zaujmout historický přístup a rozvíjet spolupráci s historiky, že je třeba hledat rozdílnosti příčin a důsledků environmentálních změn v čase a v různých rádosvostních prostorových úrovních: lokální, regionální a globální a analyzovat jejich hnací síly. Nastávající globální environmentální krize má bezesporu rovněž společenskou a tím historické příčiny a důsledky. Už jen proto musí být ve větší míře předmětem společenskovedního výzkumu při jeho součinnosti s vědami přírodními.

Pavel Chromý, Leoš Jeleček

Konference sekce regionální geografie. Regionální sekce České geografické společnosti spolu s katedrou geografie FPE ZČU v Plzni pořádala ve dnech 5. a 6. října 1999 konferenci s názvem „Jak dál v regionální geografii“. Konference byla zaměřena na výuku regionální geografie na všech typech škol a na aplikaci regionální geografie v praxi se zřetelem k nastupující informační společnosti. Z důvodu významnosti této tematiky pro další rozvoj oboru byla konference zařazena mezi důležité akce České geografické společnosti. Konference se konala pod patronací rektora Západočeské univerzity prof. ing. Zdeňka Vostrackého, DrSc., prezidenta České geografické společnosti doc. RNDr. Ivana Bičíka, CSc., vedoucího katedry regionální geografie UK Bratislava doc. RNDr. Viliama Lauka, CSc. a vedoucího katedry geografie ZČU doc. Stanislava Mirvalda, CSc. Konference proběhla v prostorách katedry geografie ve Veleslavínově ulici. Účastnili se jí odborníci z kateder vysokých škol ČR, Slovenska a Slovinska, kde se regionální geografii a regionálním rozvojem zabývají, dále učitelé z praxe a pracovníci státní správy a agentur regionálního rozvoje. Celkem bylo 38 účastníků. Konferenci pozdravili také zástupci vedení Pedagogické fakulty ZČU.

První den jednání byl vymezen pro připravené referáty, druhý den byl věnován moderované diskuse na následující témata: Jak se mění cíle a metody regionální geografie v nastupující informační společnosti, jak připravovat učitele na výuku regionální geografie, jak by měla vypadat vysokoškolská příprava odborníků pro praxi, jak vyučovat regionální geografii na nižších stupních škol, jaké praktické cíle a dovednosti by měla výuka regionální geografie vytvářet. V závěru konference byly vybrány odborné problémy, kterými se sekce regionální geografie ČGS bude v dalším období zabývat. Výsledkem konference je také sborník s názvem „Jak dál v regionální geografii“ vydaný za přispění ČGS v edici Miscellanea Geographica Universitatis Bohemiae Occidentalis.

Doprovodnými akcemi konference byla prohlídka historického jádra města Plzně pod vedením ing.arch. Maroviče z odboru památkové péče magistrátu a promítání filmu z expedice na Island. Exkurze na severní Plzeňsko se pro malý zájem účastníků neuskutečnila. Podrobné informace o konferenci najdete na webových stránkách <http://www.pef.zcu.cz/pef/kg/CGS/sekce.htm>.

Závěry konference lze shrnout do následujících bodů: připravit elektronickou konferenci, kde budou diskutovány jednotlivé regionálně geografické náměty, prvním diskutovaným problémem bude „Geografická analýza mikroregionu“; seznámit se s Konceptí vzdělávání v ČR připravenou Ministerstvem školství ČR, koncepce je uložena na webových stránkách MŠ ČR; reagovat oficiálním dopisem na zpracovanou Koncepci vzdělávání v ČR; zúčastnit se mezinárodní konference „Učebnice geografie devadesátých let 18. – 19. 4. 2000 v Ostravě; v geografických časopisech otevřít diskusi o nových funkcích a aplikacích regionální geografie zvážit tvorbu učebnic regionální geografie pro VŠ. Zájemci o regionální geografii se mohou přihlásit do elektronické konference, o níž najdete informace na již zmiňované webové stránce.

Marie Novotná

Soutěž Mapa roku 1999 před cílem. Na začátku letošního roku vyhlásila Kartografická společnost České republiky soutěž Mapa roku 1999. Druhý ročník této soutěže českých mapových produktů se pomalu blíží ke svému cíli. Všechny 14 přihlášených produktů splňuje podmínky soutěže. Nejlepší mapové produkty vydané na území ČR českým vydavatelstvím budou ve dvou kategoriích – tištěné mapy a digitální produkty – vyhlášeny v polovině dubna. Po pečlivém hodnocení na ocenění Mapa roku 1999 následující produkty. V kategorii tištěné mapy: Česká republika – vlastivědná mapa (STIEFEL EUROCARD spol. s r. o.), Šumava, Železnorudsko, Povydíří, Churáňov –cyklomapa (SHOCart spol. s r. o.), Školní atlas České republiky (Geodézie ČS a. s.), Česká republika – rozhledny (B.A.T. Program). V kategorii digitální produkty pak byla nominována InfoMapa 7.0 (PJ Soft s. r. o.). Nominované produkty budou vystaveny na mezinárodní konferenci „Učebnice zeměpisu 90. let“ v Ostravě a 18. dubna 2000 na společenském večeru této konference budou vítězové obou kategorií vyhlášeni.

Vít Voženilek

ROZHLEDY – REVIEWS

- Chromý Pavel: Historickogeografické aspekty vymezení pohraničí jako součást geografické analýzy 63
Historical-geographical aspects of delimitation of the borderland and of its geographical analysis
- Havlíček Tomáš: Populační vývoj v pohraničí jižních Čech a Horního Rakouska po druhé světové válce 77
The population development in the borderland of South Bohemia and Upper Austria after the Second World War

ZPRÁVY – REPORTS

- K vývoji sídelní struktury východního Krušnohoří (*J. Anděl*) 86 – Migrace obyvatel největších měst pohraničních okresů severních Čech v letech 1983 – 1988 a 1991 – 1995 (*M. Šašek*) 89 – Kdo jsou dnešní Slezané (*T. Siwek*) 90 – Přeshraniční spolupráce v ČR na příkladu Euroregionu Nisa (několik poznámek právních a správních) (*O. Vidláková*) 93 – Vnímání česko-rakouského a česko-slovenského pohraničí lokální populací (*A. Vaishar*) 94 – Vybrané aspekty pohraničního města Ostravy (*R. Štědroň*) 97 – Komunální spolupráce propojením měst na hranicích Saska a Bavorska (*P. Jurcek*) 99 – Mezinárodní spolupráce v regionálním rozvoji střední Evropy – význam společné iniciativy EU INTERREG II C (*U. Graute, B. Müller*) 102 – Postavení pohraničních oblastí v regionálním rozvoji České republiky (*J. Maier*) 104 – Štúdium pohraničných rurálních a suburbánných oblastí západného Slovenska (*P. Spišiak*) 106 – Vybrané aspekty hodnotenia vplyvu štátnej hranice na prihraničné územie (na príklade slovenskej časti slovensko-českého pohraničia) (*M. Hallás*) 109 – Transformační procesy v hospodářství středoevropských zemí ve 20. století (*T. Burda, P. Chromý*) 113 – Konference „Nature Society and History: Long Term Dynamics of Social Metabolism“ (*P. Chromý, L. Jeleček*) 114 – Konference sekce regionální geografie (*M. Novotná*) 115 – Soutěž Mapa roku 1999 před cílem (*V. Voženílek*) 116.

GEOGRAFIE

SBORNÍK ČESKÉ GEOGRAFICKÉ SPOLEČNOSTI

Ročník 105, číslo 1, vyšlo v březnu 2000

Vydává Česká geografická společnost. Redakce: Na Slupi 14, 128 00 Praha 2, fax 02-297176, e-mail: jancak@natur.cuni.cz. Rozšiřuje, informace podává, jednotlivá čísla prodává a objednávky vyřizuje Mgr. Dana Fialová, katedra sociální geografie a regionálního rozvoje Přírodovědecké fakulty UK, Albertov 6, 128 43 Praha 2, tel. 02-21952335, fax: 02-296025, e-mail: danafi@natur.cuni.cz. – Tisk: tiskárna Sprint, Pšencíkova 675, Praha 4. Sazba: PE-SET-PA, Fišerova 3325, Praha 4. – Vychází 4krát ročně. Cena jednotlivého je sešitu 120 Kč, celoroční předplatné pro rok 1999 je pro řádné členy ČGS 150 Kč, pro ostatní (nečleny ČGS a instituce) 400 Kč. – Podávání novinových zásilek povoleno Ředitelstvím pošt Praha, č.j. 1149/92-NP ze dne 8. 10. 1992. – Zahraniční předplatné vyřizují: agentura KUBON-SAGNER, Buch export – import GmbH, D-80328 München, Deutschland, fax: ++(089)54218-218, e-mail: postmaster@kubon-sagner.de a agentura MYRIS TRADE LTD., P.O. box 2, 142 01 Praha, Česko, tel: ++4202/4752774, fax: ++4202/496595, e-mail: myris@login.cz. Objednávky vyřizované jinými agenturami nejsou v souladu se smluvními vztahy vydavatele a jsou šířeny nelegálně. – Rupok tohoto čísla byl odevzdán k sazbě dne 31. 1. 2000.

POKYNY PRO AUTORY

Rukopis příspěvků předkládá autor v originále (u hlavních článků a rozhledů s 1 kopií) a v elektronické podobě (Word), věcně a jazykově správný. Rukopis musí být úplný, tj. se seznamem literatury (viz níže), obrázky, texty pod obrázky, u hlavních článků a rozhledů s anglickým abstraktem a shrnutím. Zveřejnění v jiném jazyce než českém podléhá schválení redakční rady.

Rozsah kompletního rukopisu je u hlavních článků a rozhledů maximálně 10–15 stran, jen výjimečně může být se souhlasem redakční rady větší. Pro ostatní rubriky se přijímají příspěvky v rozsahu do 3 stran, výjimečně ve zdůvodněných případech do 5 stran rukopisu.

Shrnutí a abstrakt (včetně klíčových slov) v angličtině připojí autor k příspěvkům pro rubriku Hlavní články a Rozhledy. Abstrakt má celkový rozsah max. 10 řádek strojem, shrnutí minimálně 1,5 strany, maximálně 3 strany včetně překladů textů pod obrázky. Text abstraktu a shrnutí dodá autor současně s rukopisem, a to v anglickém i českém znění. Redakce si vyhrazuje právo podrobit anglické texty jazykové revizi.

Seznam literatury musí být připojen k původním i referativním příspěvkům. Použité prameny seřazené abecedně podle příjmení autorů musí být úplné a přesné. Bibliografické citace musí odpovídat následujícím vzorům:

Citace z časopisu:

HÄUFLER, V. (1985): K socioekonomické typologii zemí a geografické regionalizaci Země. Sborník ČSGS, 90, č. 3, Academia, Praha, s. 135-143.

Citace knihy:

VITÁSEK, F. (1958): Fysický zeměpis, II. díl, Nakl. ČSAV, Praha, 603 str.

Citace z editovaného sborníku:

KORČÁK, J. (1985): Geografické aspekty ekologických problémů. In: Vystoupil, J. (ed.): Sborník prací k 90. narozeninám prof. Korčáka. GGÚ ČSAV, Brno, s. 29-46.

Odkaz v textu na jinou práci se provede uvedením autora a v závorce roku, kdy byla publikována. Např.: Vymezení migračních regionů se zabývali Korčák (1961), později na něho navázali jiní (Hampl a kol. 1978).

Perokresby musí být kresleny černou tuší na kladívkovém nebo pauzovacím papíru na formátu nepřesahujícím výsledný formát po reprodukci o více než o třetinu. Předlohy větších formátů než A4 redakce nepřijímá. Xeroxové kopie lze použít jen při zachování zcela ostré černé kresby. Počítačově zpracované obrázky je nutné dodat (souběžně s vytištěným originálem) i v elektronické podobě (formát .tif, .wmf, .eps, .ai, .cdr).

Fotografie formátu min. 13×18 cm a max. 18×24 cm musí technicky dokonalé na lesklém papíru a reprodukovatelné v černobílém provedení.

Texty pod obrázky musí obsahovat jejich původ (jméno autora, odkud byly převzaty apod.).

Údaje o autorovi (event. spoluautorech), které autor připojí k rukopisu: adresa pracoviště, adresa bydliště včetně PSČ, rodné číslo, bankovní účet.

Všechny příspěvky procházejí recenzním řízením. Recenzenti jsou anonymní, redakce jejich posudky autorům neposkytuje. Autor obdrží výsledek recenzního řízení, kde je uvedeno, zda byl článek přijat bez úprav, odmítnut nebo jaké jsou k němu připomínky (v takovém případě jsou připojeny požadavky na konkrétní úpravy).

Honorář se poukazuje autorům po vyjití příslušného čísla. Redakce má právo z autorského honoráře odečíst případné náklady za přepis nedokonalého rukopisu, jazykovou úpravu shrnutí nebo úpravu obrázků. Výplata honorářů se provádí výhradně bankovním převodem. Číslo účtu zašle autor redakci spolu s rukopisem. Ve výjimečných případech lze honorář vyzvednout osobně u Mgr. Fialové (po předchozí domluvě). Má-li příspěvek více autorů, bude celý honorář poukázán na účet prvního jmenovaného.

Autorský výtitisk se posílá autorům hlavních článků a rozhledů po vyjití příslušného čísla.

Separáty se zhotovují jen z hlavních článků a rozhledů pouze na základě písemné objednávky autora. Separáty se proplácejí dobírkou.

Příspěvky se zasílají na adresu: Redakce Geografie – Sborník ČGS, Na Slupi 14, 128 00 Praha 2, e-mail: jancak@natur.cuni.cz.

Příspěvky, které neodpovídají uvedeným pokynům, redakce nepřijímá.